

D. G. Monrad.

I Anledning af Pastor Svend Hauges Disputats.

Af Lorenz Bergmann.

Det er et fortrinligt *Emne*, Pastor Hauge har valgt for sin Disputats¹. De store Mænd er jo en meget vigtig Faktor i Menneskehedens Historie — naturligvis ikke den eneste, men dog en meget betydningsfuld Faktor ved Siden af de fysiske Aarsager, de store Masser og de Ideer, der sætter baade de store Personligheder og de store Masser i Bevægelse. *D. G. Monrad* er utvivlsomt en af de største Personligheder i det danske Folks og den danske Kirkes Historie i det paa store Mænd saa rige 19de Aarhundrede.

Jeg skal eksempelvís anføre nogle Domme om Monrad, som man ikke finder i Hauges Bog². Hans Ungdomsven, *Vilhelm Birkedal*³, skriver: »Han overgik langt alle os andre i Aandsbegavelse«. En anden jævnaldrende, den senere General *Cai Hegermann-Lindencrone*, i hvis Forældres Hjem Monrad ofte kom, udtaler i et Stridsskrift fra 1875⁴: »Den unge Ditlev Monrad var allerede tidlig bekendt for sin

¹) Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed. Kbh. 1944. 295 S. Skriftet blev forsvaret for den teologiske Doktorgrad 23. Marts 1944, ved hvilken Lejlighed ovenstaaende Afhandlings Forfatter var første officielle Opponent. — De Henvisninger i det følgende, som indføres blot med et p. og Sidetal, sigter alle til Hauges Disputats.

²) I det hele gælder det, at de Udtalelser af Monrad eller om Monrad, der anføres i denne Afhandling, ikke findes i Hauges Bog, hvis det modsatte ikke udtrykkelig er bemærket.

³) Personlige Oplevelser. I. 1890. S. 108.

⁴) Betragtninger i Anledning af D. G. Monrads Politiske Breve. 1875. S. 7.

Begavelse og vedholdende Flid; hans Fysiognomi bar allerede dengang Præget af den lynsnare Hurtighed, hvormed han kan gaa fra en Gemytsstemning over til en anden . . . Fra den dybeste Alvor — nu forenet med Værdighed — til munter Spøg og dristig Satire i populær Stil, og saa pludselig op i Højden igjen, dette var og er noget meget karakteristisk for Monrad«. Han nævner ogsaa, at hans Fader engang havde sagt: »Dersom Vor Herre giver unge D. Monrad legemlig Kraft til at staa imod med, saa vil de af Eder, der leve saa længe, se, at Monrads Evne, Flid og Ambition vil lade ham blive en fremragende Mand i Fædrelandet«.

En Historiker som *A. D. Jørgensen*, der var meget kritisk indstillet overfor det nationalliberale Parti og dets ledende Mænd¹, skriver, at »Monrad var den mest overlegne Personlighed, den mægtigste Begavelse blandt de Mænd, som den nye Tid havde skudt i Forgrunden, og hans Tanker blev de afgørende ved det hele Lovgivningsværk«, og han betegner Monrad som »en født Høvding, rigere begavet og dybere personligt bevæget end alle andre politiske Mænd i hin Alder«².

En politisk Skribent, der var udgaaet fra den radikale Lejr, *Erik Henrichsen*, kalder Monrad »denne overdaadigt begavede Mand«. »Han kunde gribe fejl; men han var altid i den store Stil, større end de andre«³. »Hvad Rang Monrad fortjener blandt sin Tids Politikere, vil der være Tvivl og Strid om. Men som Menneske er han den største, ejendommeligste og smukkeste Skikkelse blandt Mændene fra 48«⁴.

I de indledende Bemærkninger (p. 5—6) fremhæver Hauge *det mangesidige* i Monrads Virksomhed: i Politik-

¹) Se f. Eks. Danmarks Riges Historie. VI. S. 359—360. 383—385. 394—395. 452. 457—458.

²) Ib. S. 426. 283.

³) Mændene fra 48. 1911. S. 29. 32.

⁴) Samme i Gads Danske Magasin. 1911—12. S. 138.

kens og Videnskabens, i Skolens og Kirkens Tjeneste, samt de store Modsætninger, som hans Personlighed rummede, og den Modsigelse, som han fremkaldte. Derefter hedder det: »Alligevel er der noget mærkeligt fængslende ved hele hans Personlighed« (p. 6). Dette »*Alligevel*« forekommer mig at være et fældende Fingeraftryk. En Historiker eller Psykolog med Sans for det karakteristiske vilde ikke skrive: alligevel, men: saa meget desto mere. Hvis man f. Eks. siger: Augustin og Luther, Grundtvig og Kierkegaard rummede store Modsætninger i deres Personlighed og har været Genstand for modsat Bedømmelse, vilde man ikke fortsætte: Alligevel er der noget fængslende ved deres Personlighed. Nej, man vilde sige: »Saa meget mere fængslende er Studiet af deres Personlighed«.

I de samme indledende Bemærkninger siger Forf., at han ikke vil give en samlet biografisk Fremstilling af hele Monrads Liv, men fremdrage Hovedlinierne i hans religiøse Liv og Personlighed. Denne *Begrænsning af Opgaven* kan jeg i Princippet billige. Man kan ikke forlange, at Pastor Hauge paa selvstændig Maade skal kunne skildre Monrads Indsats paa Politikens og Skolevæsenets Omraade. Men det forekommer mig, at i flere Tilfælde er Grænserne draget for snævert. Det vil senere blive nævnet, at Hauges Omtale af Monrads Betydning for Skolevæsenet er lovlig kortfattet, og det samme gælder hans politiske Virksomhed i 1864, som direkte har Betydning for hans religiøse Udvikling¹. I det hele bør Begrebet »*Religiøs Personlighed*« ikke opfattes for snævert. Et Menneskes religiøse Personlighed er vedkommende Menneskes Personlighed, set i det religiøse Forhold, bestemt af Gudsforestillingen og Gudsforholdet.

Jeg kunde ogsaa have ønsket, at Pastor Hauge var gaaet ind paa *Monrads ejendommelige Stil*. Man siger jo, at »Stilen er Manden«, og »Manden« er Naturgrundlaget for den »religiøse Personlighed«. Karakteristisk for Monrads Stil

¹) Se nedenfor S. 56. 62—64. 65—72.

er ikke blot de mange Spørgsmaal og varierende Gentagelser — ligesom i det Gamle Testamente — men endnu mere *den hyppige Skiften mellem Ironi og Patos*.

Allerede som 28aarig skriver han *patetisk*: »Mægtig er Provindsforskjelligheden, mægtig er Folkeeiendommelighed, men mægtigere end Alt er Friheden. Den og maaske den ene vil forvandle de splittede Provindser til eet Rige, de adspredte Menneskehobe til eet Folk«, og *ironisk* hedder det: »Historien lærer os, at *Rusland* undertiden ikke har vidst at holde Maade i sin Kjærlighed til sine Naboer, undertiden ikke har følt sig tilfredsstillet tilfulde, før det har forenet og aldeles sammensmeltet dem med sig. Desforuden er det civiliserede Europa og altsaa ogsaa Danmark gjen-nemtrængt af en højst besynderlig og uforklarlig Følelse, som gjør, at man ved Ruslands Navn kommer til at tænke paa de blide Barndomsdage, i hvilke man var underkastet Hustugten og sammes legemlige Revselse. Det vilde af denne Grund neppe blive folkeligt, hvis Regjeringen sluttede sig consequent og nøie til Rusland, og der vilde maaskee være dem, som kunde frygte for, at man ikke vilde sikkre Rigets Selvstændighed, hvis man udsatte det for Ruslands overvættes Kjærlighed«. Saaledes skrev Monrad i 1840¹.

30 Aar senere skriver han om en fransk Politiker: »Jules Favre er rede til at døe for Frankrig. Det er skjønt. Gid han vilde være rede til at være forstandig. Det vilde være endnu skjønnere« — og om *Islænderne*: »Vi føle en vis Ærbødighed for Islænderne; vi anerkjende, at nordisk Sprog og Natur er af dem bevaret i den reneste og mest ufor-falskede Skikkelse. Det er, som om vore Tip-Oldefædre levede i dem; derfra hidrører vor uvilkaarlige Ærefrygt. Vi bede dem derfor indstændig om ikke at gjøre alt for vilde Spring. Det er saa underligt at see sin Tip-Oldefader staae paa Hovedet«².

¹) Flyvende politiske Blade. Nr. 2. 1840. S. 62. 19—20.

²) Politiske Afhandlinger. II. 1870. S. 311. 322. Jfr. S. 80 om Lovforslaget om Titel og Rang.

Sammesteds ironiserer han ogsaa over, at Grundlovens Løfte om en Forfatning for Folkekirken ikke er blevet opfyldt: »Det er i afgjort Strid med Grundlovens Aand og Bogstav, naar denne Bestemmelse hidtil er blevet staaende som en tom og ørkesløs Talemaade«. »Vi kunne heller ikke nægte, at det faar et næsten comisk Anstrøg, naar vi see en bekjendelsesløs Rigsdag med et alvorligt Ansigt træde op som Synode«¹.

Om *Rigsdagens Stilling til Forsvarssagen* udtaler han sig i sine sidste Aar gentagne Gange, snart med skarp Ironi, snart med dyb Patos. »Det lader til, som om man mener, at den christelige Grundsætning, at man ikke skal sørge for den Dag i Morgen, ogsaa finder Anvendelse med Hensyn til Landets Forsvarsvæsen. Det er jo tidsnok at begynde at tænke paa at befæste Kjøbenhavn, naar Fjenden har gjort Landgang i Siælland . . . Skulde maaske den Tanke udøve nogen Indflydelse, at Danmark er uundværligt for Vor Herre, og at det derfor ikke behøver at anstrenge sig for at værne om sin Bestaaen? Det være sig, som det vil, saa forekommer det mig, at du maa føle dig trøstet ved at se denne rolige Selvtillid, der naturligvis ikke paa Farens Dag vil gaa over til Forsagthed og Haabeløshed, men udvikle sin Kraft i en haardnakket Modstand«².

Under sin sidste Rigsdagsvirksomhed udtalte han under en Debat i Folketinget om Forsvarssagen disse patetiske Ord: »Og hvis nu disse mine Ord ikke slaar an — nu vel, saa bliv ved, I magtesløse Magthavere, bliv ved, det ene Aar efter det andet, at komme med Forslag og se dem gaa til Grunde! Og I, der sætter Folkeviljens Kraft i, at der intet udrettes, bliv ved at lade ethvert Forslag visne hen! Lad os kun, saavel Regering som Folkerepræsentation, synke dybere og dybere i Ringeagt i Indland og Udland,

¹) Politiske Afhandlinger. II. S. 398. Jfr. I. S. 139. III. S. 7.

²) Politiske Breve. Nr. 1. 1874. S. 6—7. Jfr. Nr. 8. 1876. S. 10: »Det danske Folk bør opdrages til at afsky Angrebskrig og til at elske et kækt og mandigt Forsvar.«

lad os synke saa dybt som muligt, men vid, at Ingen vil have Interesse for det Folk, der intet kan udrette, og som ikke forstaar at leve. Det Folk, der ikke forstaar at leve, det dør, og det fortjener at dø. Lad os synke dybere og dybere ned i Kævl og Folke-Parlamentarisme, om der skal hoppes paa det højre eller det venstre Ben, og glemme Fædrelandets Sager. Lad os alle til Hobe synke ned i den fælles Ringeagt ikke alene i Indlandet, men ogsaa i Udlandet! Jeg har gjort, hvad jeg kunde, jeg har bedt, jeg har besværges Dem om ikke at lade denne Sag visne, saa der ikke kommer noget Resultat eller Udbytte ud af den. Og dersom nu dette Haab skal briste, saa har jeg en eneste Trøst, og det er den, at jeg er dette Tings Aldersformand, og de Aar, der er tilbage, kunne ikke være saa mange, og at, hvis mit jordiske Fædreland gaar til Grunde, saa har jeg et andet Fædreland!«¹

I Monrads efterladte Redegørelse, som Professor Aage Friis har gjort sig fortjent ved at udgive, hedder det om Professor *J. A. Bornemann*, der i 1879 havde udgivet en Piece mod Monrads »Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik«: »Hvorfor jeg ikke har svaret Professor Bornemann? Men hvorfor skulde jeg svare ham? Han har Glæde af at sige mig Ubehageligheder. Hvorfor skulde jeg ikke unde ham den Glæde? Han har i Sandhed ikke havt for mange Glæder i Livet. Hvorfor skulde jeg da ikke lade ham beholde denne Nydelse? Det kunde dog være, at den vilde gaa tabt, hvis jeg svarede ham«².

¹) Anført efter P. Vedel i Tilskueren. 1905. S. 553.

²) D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864. En efterladt Redegørelse. Udg. ved Aage Friis. 1914. S. 4. — S. 5—8 nævner Monrad andre Grunde til, at han ikke har svaret Professor Bornemann: Ungdoms-Erindringer er blevet levende for ham, fra den Tid, han kom i Prof. B.s Forældres Hus. Desuden er han blevet klar over, at naar Prof. B. nu siger ham alle disse Ubehageligheder, er det, »fordi han har en saa varm Kjærlighed til Biskop Martensen. Hvor er [der] dog noget smukt i et saadant Venskab, der holder trofast ud fra Ungdommen til Alderdommen.«

Helt ind i *Postillen* kan man møde Monrads Ironi. I en Prædiken om Klinten blandt Hveden hedder det: »Menneskene ønske helst at være noget Ubestemt, noget Uafgjort, ikke ganske Hvede, ikke heller ganske Klinte, men saadan en Mellemtung mellem Hvede og Klinte. De ville ikke være saa hovmodige at paastaae, at de ere heelt friske Fisk, de troe heller ikke at træde Beskedenheden for nær ved at formene, at de ikke ere heelt raadne Fisk. De ville helst være Fisk, som har en Tanke«. Og om Vreden hedder det: »Der er noget Friskt og Freidigt ved saaledes at give Følelserne et frit Spillerum; det kan kvæge som et Tordenveir, og man kan derfor stundom træffe paa Mennesker, til hvis daglige Livsnydelse det hører at beruse sig i Vredes-Udbrud. De vænne sig til at faae et Par Gange om Dagen denne Motion for Lungerne, denne raske Bevægelse i Blodet, denne Zittren i Nerverne, ganske paa samme Maade, som man vænner sig til hver Dag at tage et Bad eller nyde et vist Kvantum af stærke Drikke«¹.

Jeg har anført disse Citater, som ikke findes hos Hauge, ikke blot for at give et Indtryk af, hvilken fremragende

En mild Ironi møder man i Redegørelsens Ord (S. 41) om »de unge Mænd, der nu føre det store Ord og fælde de strenge Domme.« Skarpere er Tonen, naar han opfordrer Darwins Tilhængere til »at grundlægge et Academi for en Abeslægts Menneskeliggjørelse. Kan du tænke dig nogen stoltere Gravskrift end denne: Han var den Første, der forvandlede en Abekat til et Menneske?« (Nyt dansk Maanedsskrift. III. 1871 —72. S. 236).

Patetisk er Monrads Tone f. Eks. i den Tale i Rigsraadets Folketung 9. Nov. 1864, hvormed han begrundede sit Nej til Fredsbetingelserne. Her hedder det bl. a.: »Man siger, at det vilde være »Vanvid« nu at gjøre Modstand; men har da ikke Vanvidet udført det Største i Historien? var det ikke Vanvid, da Grækerne gjorde Opstand? var det ikke Vanvid, da Schweiz modsatte sig Østerrig? var det ikke Vanvid, da Holland modsatte sig Spanien? var det ikke Vanvid, da Frankrig modsatte sig det hele forenede Europa, og var det ikke Vanvid, da Napoleon gav sig i Kamp med de store østerrigske Hære?« (Redegørelsen. S. 284).

¹) Præd. (o: Prædikener paa alle Søn- og Helligdagene i Aaret samt i Fasten. 1871). S. 113. 371.

Stilist Monrad er, heller ikke blot, fordi Indholdet af disse Udtalelser er interessant, men især for at belyse hans Personlighed ud fra denne saa ofte fremtrædende og hyppigt skiftende Ironi og Patos. Allerede dette giver Indtryk af en stor Personlighed med et højst uligevægtigt, *stærkt svingende Stemningsliv*¹. Naar nu en saadan Mand paa Grund af sine straalende Evner blev stillet i Spidsen for Samfundet, og naar det Fædreland, som han elskede saa højt, under hans Ledelse blev ramt af store Ulykker, og naar han selv var en alvorlig Kristen, er det saa ikke naturligt, at det *patetiske* Drag i hans Personlighed lidenskabeligt samler sig om Spørgsmaalet: Skyldig — Ikke Skyldig? og om Bønnen: Gud, vær mig Synder naadig! — Det *ironiske* Drag fører ham i Retning af Livslede og Menneskeforagt, og denne faar ny Næring ved de mange bunduretfærdige Domme, han var Genstand for, som naar man i København efter Dannevirkes Rømning raabte: »Landsforræder!« og »Til Helvede med den sorte Sjæl!« efter ham².

¹) Ved den mundtlige Disputationshandling paa Universitetet gav Overlæge, Dr. med. H. J. Schou fra Filadelfia en psykiatrisk Belysning af denne Side af Monrads Personlighed. I Professor, Dr. med. S. A. Gammeltofts Referat i »Ugeskrift for Læger«. 1944. Nr. 13. S. 322—323 sammenfattes Dr. Schou's Opfattelse saaledes: »D. G. Monrad var ikke sindssyg, men han havde nogle sindssyge Perioder. Han var heller ikke Psykopat, men han var et paa Grund af arvelige Anlæg usædvanligt sammensat disharmonisk Menneske med et splittet Sind. Hans Liv kunde tyde paa, at der i hans Sind var to modstridende sjælelige Anlæg, det manio-depressive og det schizoide, som kæmpede mod hinanden, og op over dette ragede hans enestaaende Begavelse. Kristendommen var det, der holdt sammen paa hans splittede Natur, som gav ham hans faa Glæder her i Livet og tilsidst Freden.« — At Monrad kun har haft »faa Glæder her i Livet«, stemmer ikke med hans egen Udtalelse i Redegørelsen. S. 244—245: »Jeg tilstaaer, at jeg anseer mig selv for eet af Jordens lykkeligste Mennesker«.

²) Anført p. 189⁶⁶ efter Rigsdagstidende. 15. Samling. 1863—64. Sp. 1026. Se ogsaa det i »Redegørelsen«. S. 66—68 gengivne Brev til Monrad af 8. Febr. 1864 og det i H. F. Rørdam: Peter Rørdam. III. 1895. S. 184—185 meddelte Træk, at Peter Rørdam efter Dannevirkes Rømning opsøgte Monrad og talte med ham indtil Kl. 3 om Natten.

Men som Kristen ved han, at Menneskeforagt er Synd, og denne Synd falder det ham særlig svært at overvinde. Jeg antager, at han vilde have kunnet skatte den katolske Ordensstifter og Helgen *Filip Neri's* fine Ord: »spernere mundum, spernere neminem, spernere seipsum, spernere sperni«¹. Derfor blev det centrale Bibelord, baade for Monrads personlige Kristendom og for hans religiøse Forfatterskab, *den femte Bøn i Fadervor*: Forlad os vor Skyld, som og vi forlade vore Skyldnere!

I

Saaledes som Disputatsen er anlagt, falder den stort set i to Dele: (1.) en kort Biografi, med særlig Fremhævelse af den religiøse Side af Monrads Virksomhed (p. 7—170), (2.) en systematisk ordnet Fremstilling af Monrads Forkyndelse samt en Omtale af hans Forhold til de kirkelige Retninger og hans Deltagelse i den kirkelige Polemik (p. 171—277). For Pastor Hauge er denne Del formentlig Hovedsagen.

Med stor Flid har Forf. søgt efter utrykt Kildemateriale, og paa flere Punkter er det lykkedes ham at fremdrage nyt Stof af betydelig Værdi. Ikke mindst gælder dette Fremstillingen (p. 7—54) af *Monrads Barndom, Ungdom og Studieaar (1811—1839)*, da han vendte hjem fra Studieopholdet i Paris). Værdifulde nye Oplysninger faar vi især gennem Monrads latinske *Petitum* til teologisk Embeds-eksamen, der aftrykkes som Bilag p. 278—279.

Jeg gengiver i det følgende de vigtigste af disse Oplysninger og føjer dertil nogle forklarende Bemærkninger.

Hans sidste Ord til Monrad var: »Jeg veed ikke, om du kjender Hyrden, der satte sit Liv til for Faarene; for jeg kjender nu Lejesvenden, der flyede og lod Ulven røve Hjorden«.

¹) »Foragt Verden! Foragt Ingen! Foragt dig selv! Foragt at blive foragtet!« Johs. Jørgensen: Romerske Helgenbilleder, 1902. S. 192.

(1.) »Som 12 Aars Dreng fik jeg fat paa *Thomas Paine's* forud meget berømte Bog, som jeg læste hemmeligt med den største Nydelse; saaledes gik allerede i den umodne Alder Troen og Sindets Ro til Grunde, idet Eftertanken dog var blevet vakt«. — Thomas Paine (1737—1809) var en radikal engelsk Deist, som bekæmpede den overnaturlige Aabenbaring og Bibelens Troværdighed og hævdede en paa »den naturlige Religion« grundet Moral¹. Hauge mener, at der sigtes til Paine's »*The Age of Reason*« med Undertitlen »Being an investigation of true and fabulous theology«, »en Bog, der fandt stor Udbredelse og blev oversat paa flere Sprog, endda flere Gange paa Dansk« (p. 11). Men den ældste danske Oversættelse i Bogform er først fra 1870, og der er ingen Rimelighed for, at den 12aarige Elev fra Borgerskolen har kunnet læse den engelske Original eller en tysk Oversættelse, der udkom 1794. Forklaringen, som Hauge ikke er blevet opmærksom paa, er, at et af de radikale Tidsskrifter fra Slutningen af det 18de Aarhundrede, »Politisk og Physisk Magazin« i Aargangene V—VI og VIII—X (1795—97) havde bragt en Oversættelse af det opsigtsvækkende Skrift². Dette Tidsskrift maa den unge Monrad være blevet bekendt med, formodentlig i sin Onkel, Købmand Kornerups Hus i Præstø, hvor han voksede op.

(2.) »Men efter to Aars Forløb forstummede Drengens Tvivl let, da han boede hos en ortodoks og meget kærlig Mand«. — Herved sigtes til Adjunkten i Vordingborg — senere Sognepræst i Pedersborg og derpaa i Odense — *L. C. D. Westengaard*, der optog Monrad i sit Hus og blev som en Fader for ham³.

¹) Dictionary of National Biography. XLIII. 1895. S. 69—79. The Encyclopædia Britannica. 14 ed. XVII. 1929—32. S. 32—33.

²) Hvor megen Opmærksomhed Paine's Skrift havde vakt, fremgaar ogsaa af, at »Repertorium for Fædrelandets Religionslærere«. I. 1795. S. 96—122 bragte en Anmeldelse af den tyske Oversættelse fra 1794.

³) Hauge p. 12—13. Hertil kan føjes, at Westengaard i sine unge Aar havde været en af »Tylvten«, der udfordrede Baggesen. Som Ad-

(3.) »Efter at have inddrunket Ortodoksiens strenge System [hos Westengaard] blev jeg akademisk Borger 1830«. — Efter at være blevet privat forberedt af Westengaard tog han Studentereksamen med Udmærkelse.

(4.) Teologiske Forelæsninger hørte han hos Professo-
rerne *Jens Møller*, *H. N. Clausen* og *M. H. Hohlenberg*;
»men da disse tos [sidstnævntes] System afveg alt for meget
fra mine [ortodokse] Meninger, bevirkede det, at jeg ikke
var nogen stadig og flittig Tilhører«. — Dette stemmer
med Birkedals Udtalelse¹, at Monrad og han var enige i
»at se med Uvilje paa Professor H. N. Clausens Rationa-
lisme, der ellers tiltalte de fleste af de Dages Studenter«.

(5.) »Lidt efter lidt nedbrødes ved *Læsningen af det Gamle Testamente* Opfattelsen af de messianske Forjættelser, og ved dette Brud brød alle Drengens Tvivl frem. I Fortviv-
lelse opgav jeg Teologien«. — Ifølge Birkedals Meddelel-
ser² har Monrad selv sagt ham, at det var *Forbindelsen med H. C. Ørsted*, der havde ført ham til at opgive Kri-
stendommen. Disse to Forklaringer udelukker jo ikke hin-
anden, og Monrad kunde da ikke godt i sit Petikum tale
om Professor Ørsteds negative Indflydelse paa hans reli-
giøse Udvikling. At Forbindelsen med *Ørsted* har haft denne
Virkning, kunde synes overraskende, da Ørsted — hvad
Hauge ikke nævner i sin alt for korte Omtale af hans Tan-
ker (p. 20) — altid udtaler sig med stor Ærbødighed og
personlig Varme om Kristus og Kristendommen³. Men

junkt i Vordingborg udgav han bl. a. en Oversættelse af Platons Apo-
logi (1. Halvdel 1822. 2. Halvdel 1827). Som Præst i Odense udgav
han sammen med Chr. H. A. Kalkar »Christelig Kirke-Tidende« (1832
—35) med Mottoet: »I nødvendige Ting Enighed, i tvivlsomme Frihed,
i alle Ting Kjærlighed«.

¹) Personlige Oplevelser. I. S. 111.

²) Ib. S. 114 (ogsaa anført hos Hauge p. 18—19).

³) Et Par Citater fra H. C. Ørsteds »Samlede og efterladte Skrifter«. I—IX. 1849—52 vil godtgøre dette. »Christendommen og Aandsdannel-
sen understøtte hinanden«, er Temaet for hans Tale ved Kristendom-
mens Tusindaarsfest i Danmark 1826 (II. S. 193—206). Kristendommen

Forestillingen om »det Overnaturlige« afviser han ud fra den Grundtanke, »at Naturlovene ere evige Fornuftlove; at kjende dem er at kjende Naturens uendelige Fornuftsammenhæng, er at kjende den Fornuft, som gennemtrænger og behersker hele Tilværelsen ... at kalde noget i Tingenes Løb overnaturligt, er at kalde det baade Fornuftstridigt og stridende mod Guddomsvillien«¹.

For at forstaa, at Monrad kunde føle sig draget til den Ørstedeske Naturfilosofi, maa man mindes, at *Romantikken* havde en naturlig Tilbøjelighed til *Panteisme* — saaledes som det kendes fra Schelling og Novalis, Schleiermacher og Hegel, Oehlenschläger, Schack v. Staffeldt og Hauch —, og at den Vennekreds, hvortil Monrad i sin Studentertid hørte, var udpræget romantisk-æstetisk indstillet. Selv en bevidst Kristen indenfor denne Kreds som *Vilhelm Birkedal* skrev et Digt om »Aanden i Naturen«, hvis Grundtanke er, at »Naturen er vor Moder«; »men Alting i Naturen er hellig Kjærlighed«².

er »det mægtigst virkende Vendepunkt i Menneskeslægtens Udviklingsgang«, ved sin Fremhævelse af Kærligheden til Gud og Næsten (III. S. 36). »Christus har intet System lært, men store Sandheder, guddommelige Sandheder, i Liv og Død lyksaliggjørende Sandheder. Man behøver ingen Skarpsindighed, ingen Lærdom for at være Christen efter den store Mesters Lære. Tro og Kjærlighed føre til ham«. (VI. S. 92 — fra »Dansk Ugeskrift«. 1832). »At vi ere Syndere, og at Christus har reddet den syndige Menneskeslægt, maa enhver Christen troe; men den hemmelighedsfulde Maade, hvorpaa dette er skeet, derover bør det ikke alene være enhver Christen tilladt ikke at speculere; men man bør ikke engang opmuntre ham dertil«. (VI. S. 93). Derfor skelner Ørsted skarpt mellem Troen paa den guddommelige Mesters Lærdomme og Granskningen af de teologiske Systemer (VI. S. 68. 96. 97). For sit eget Vedkommende erklærer han, at han »hverken hører til Rationalisterne eller Supernaturalisterne i Udtrykkes gængse Betydning«. (VI. S. 102).

¹) I. S. 82—83 fra »Aanden i Naturen«. — Paa dette Punkt satte Mynster ind med sin Kritik: »Om virkelig Naturlove og Fornuftlove skulle betragtes som identiske« (Blandede Skrifter. II. 1853. S. 225. 241. 243), og han henviste til Viljens Frihed, Syndens Virkelighed og Forløsningen ved Guds Kærlighed.

²) Vilh. Birkedal: Digte. 1835. S. 41—47. Denne Digtsamling burde

Den Ørstedske Naturfromhed præger ogsaa Monrads lille Digt »Morgenbøn«¹, hvor det hedder:

»Din Aande vifter gennem Skoven,
I Blomstens Øje staar dit Bud,
Højt taler du fra Kildevoven.
O, gid du ogsaa i min Sjæl
Maa stedse bo, du Evighøje!
Da flød mit Liv som Kildens Væld,
Som Blomsten smilte da mit Øje«.

Da Monrad kom til Universitetet, paavirket af sin Plejefader, Pastor Westengaards strenge Ortodoksi, har han vel haft Ortodoksiens sædvanlige Tilbøjelighed til at identificere Kristendom og Ortodoksi. Da nu baade det historiske Studium af det Gamle Testamente og Paavirkningen fra H. C. Ørsted undergravede hans Ortodoksi, var det for ham det samme som, at han maatte »opgive Kristendommen«, som han selv udtrykker sig overfor Birkedal². Student D. G. Monrad med det heftigt svingende, til Tider stærkt deprimerede Sjæleliv har draget mere radikale Konsekvenser af Naturfilosofien end den harmoniske Lysseer, Professor H. C. Ørsted.

I Monrads Petitum hedder det videre:

(6.) »Jeg blev bragt til Nulpunktet (ad nil redactus fui) og maatte derfra begynde paa ny. Da bragte hin Tænkningens Vejleder, *Hegel*, ikke en Filosof, men en Vismænd, mig Trøst, Ro og en sikker Overbevisning ved at skænke det hærgede Sind Tro«. — Hauge fremhæver, at »Tro« skal

have været benyttet til at kaste Lys over Stemninger og Tankegange indenfor den Birkedal-Monradske Vennekreds.

¹) Trykt i »Poetisk Læsebog for Børn og barnlige Sjæle«. Samlet, udgivet og forlagt af A. S. [o: Fr. Barfod]. 1835 og 1836. S. 10. — Hauge p. 38 mener med Urette, at Digtet kan pege i kristelig Retning. Det rigtige har Asger Nyholm i »Dansk Teologisk Tidsskrift«. 1941. S. 161.

²) Personlige Oplevelser. I. S. 113.

her ikke forstaas i specifik kristelig Betydning, men blot som Modsætning til den Tvivl, han var blevet ført ind i. Hos Hegel mødte han »en Totalanskuelse, hvor der baade var Plads til Gud og en Forklaring paa de Modsætninger, som Livet syntes at rumme« (p. 30—32). Det kan maaske udtrykkes saaledes, at da han var naaet til det religiøse Nulpunkt¹, vakte Hegel atter hans Tro paa Værdiens Bestaaen. Muligt er det ogsaa, at Monrad ligesom saa mange andre har opfattet Hegels Religionsfilosofi som en Forbundsfælle for den kristelige Teologi. Hegel vilde jo »forsone Fornuften med Religionen«. Kristendommens Væsen fandt han i Læren om Treenigheden, Menneskevordelsen og Forsoningen, og han syntes at forsvare disse Læresætninger ved at hæve dem fra Forestillingens usande Form til Begrebets adækvate Form; men faktisk omtydede han de kristelige Forestillinger i Panteismens Aand, hvorved den historiske Kristus blev overflødig. »Alt synes at være kristeligt, og intet er i Virkeligheden længere kristeligt«².

(7.) »Og da jeg saa, at den danske Kirkes Frihed var hævdet, blev jeg atter ført tilbage til Teologien, uden at de øvrige Studier dog blev forsømt. Men nu maatte de teologiske Discipliner gennemtænkes ud fra een Grundtanke«. — Hegel bragte ham altsaa ikke tilbage til det tidligere ortodokse Standpunkt, men gav ham Stødet til et frit og selvstændigt teologisk Studium. At »den danske

¹) I denne Sammenhæng nævner hans Petitem ogsaa, at han »atter og atter faldt i alvorlige Sygdomme«. — Ved Omtalen (p. 29) af den »Nervefeber«, der medførte Monrads Hospitalsophold i Sommeren 1832, har Hauge oversat Fr. Barfods Beretning om sit Besøg hos Monrad paa Hospitalet (Et Livs Erindringer. 1938. S. 125). Monrad sagde da til Barfod, at han ikke behøvede at stirre saadan paa den Tavle, der hang over Fodenden af hans Seng. »Der staar slet ikke andet, end at jeg er en Smule gal («leniter delirat», tror jeg, at der stod)«. Formodentlig er leniter en Skrivefejl eller Trykfejl for leviter. Jfr. i øvrigt ovenfor S. 34 Anm.

²) R. Seeberg: Die Kirche Deutschlands im neunzehnten Jahrhundert. 1903. S. 115.

Kirkes Frihed var hævdet», sigter til, at Pastor C. H. Visby ved Højesteretsdom 1834 var blevet frikendt for J. C. Lindbergs Anklage for »falsk Lærdom«, og at Lindbergs Udtalelser var blevet mortificerede¹.

Birkedal fortæller², at da han forlod København i 1835, sagde Monrad til ham, at han »igjen havde taget ved den kristne Tro«. »Men — siger Hauge med Rette (p. 38) — selv om Monrad først meddelte Birkedal dette i 1835, kan Forandringen i hans Forhold til Kristendommen jo godt være indtruffet tidligere«. Med ubetinget Sikkerhed lader dette Tidspunkt sig ikke bestemme.

Rimeligvis har *Fadervor* haft afgørende Betydning for hans personlige Tilbagevenden til den kristne Tro. Han siger selv i en af sine Prædikener: »Naar jeg atter og atter vender tilbage til Fadervor, da tilstaaer jeg, at det maa-skee ikke alene er, fordi jeg deri mere og mere finder en uudtømmelig Kilde til Viisdom og Naade, men at jeg har en særlig Grund, som jeg aabent vil bekjende for Eder. Hver Sjæl har sit eget Baand, der binder den til Frelseren. ... Saa vil jeg bekjende for Eder, at det var Fadervor, der vandt mit Hjertes første Kjærlighed til Jesus, thi den fandt deri en Kilde til Sandhed og Naade, som den havde søgt, ak, forgjæves saa mange andre Steder. Og naar saa i Livet andre Kræfter vilde drage mig bort fra Frelseren, og det var for mig, som om hans Røst lød til mig: »Vil

¹) Hauge p. 33, hvortil kunde føjes en Henviisning til H. N. Clausen: Optegnelser. 1877. S. 166—169. L. Koch: Den danske Kirkes Historie. 1817—1854. 1883. S. 101—108. Bjørn Kornerup i DBL.² [3: Dansk Biografisk Leksikon. 2. Udg.]. XXVI. 1944. S. 155—157. — Den samme Opfattelse af Dommens Betydning blev ogsaa udtalt i Pressen. Saaledes udtrykte »Kiøbenhavnsposten« (1834. S. 501—502) sin Glæde over, at Højesteret har »fortolket Præste-Eden i Overensstemmelse med vore bedste Retslærdes, navnlig Ørstedes Mening saaledes, at vel er Præsten forpligtet i det Hele at holde sig til de symbolske Bøger, at erkiende deres Hoved- og Grundsætninger og troe og lære efter deres Aand, men at han vel i det mindre Bestemte og Væsentlige kan tillade sig noget Afvigende, uden at have brudt sin Eed«.

²) Personlige Oplevelser. I. S. 115.

du ogsaa forlade mig?» da svarede jeg med Simon Peter: »Herre, til hvem skal jeg gaae hen? du haver det evige Livs Ord«; og jeg fødte til: »du har givet mig mit Fader-vor«¹.

(7.) Endelig meddeler hans teologiske Petikum, at han bl. a. har læst Schleiermachers og Marheinekes Dogmatikker, de to første Dele af Neanders Kirkehistorie samt Hases Kompendium — desuden hele det Gamle Testamente paa Grundsproget, Johannesevangeliet paa Syrisk, Mika, Jonas og Obadiah paa Arabisk. Det er ikke forbavsende, at han fik Egregie til Embedseksamen (13. Juli 1836). —

Monrads Petikum er helt igennem præget af stor Fridmodighed og stærk Selvfølelse, hvad der stemmer med det Træk, som hans Ungdomsven, *Fr. Barfod*, meddeler², at han ved mundtlig Eksamen rettede den nævnte Bemærkning til den kirkehistoriske Eksaminator, Professor C. Th. Engelstoft: »Saaledes tager jeg det nu for at bringe lidt Aand i Spørgsmaalet«.

Foruden det teologiske Petikum har Hauge ogsaa fremdraget to Hæfter utrykte »*Lyriske Digte*«, dateret 1831, der viser hans stærkt svingende Stemningsliv. »Adskilligt er vel kun ungdommelig Weltschmerz i Tidens Stil, men noget peger dybere« (p. 22). Dette Indtryk forstærkes gennem de to utrykte Dramaer fra 1832—34 om *Jefta* og *Saul*, som Hauge omtaler (p. 26—28) lidt mere indgaaende

¹) Præd. S. 382—383. Paa samme Maade benytter Fred. Nørgaard (D. G. Monrad. 1918. S. 25—26) dette Sted. Derimod mener Hauge p. 185 Anm., at det er at lægge for meget ind i Stedet; men p. 209—210 betegner han selv denne Opfattelse som mulig. En personlig Erfaring synes ogsaa at ligge bag Ord som disse: »Der kan gaae Dage, der kan gaae Aar, og et Menneske kan have glemt sin Gud, og levet i Verden, som om det Synlige var det eneste Virkelige. Saa kan et saadant Menneske komme i stor Nød og Trængsel, og med sit hele Inderste raaber han: »Gud, frels mig«. I samme Nu fødes Troen i hans Hjerter, og Bønnen paa hans Læber«. (Fra Bønnens Verden. 1876. S. 11).

²) Et Livs Erindringer. S. 167—168.

end Vedel og Nørgaard. Det er ogsaa lykkedes ham at fremdrage den tyske Tekst til Monrads Sang til *Schleiermacher* ved Festen for denne paa Skydebanen 27. September 1833 og at paavise Berøringspunkter mellem denne Sang og Tankerne i Schleiermachers »Reden« (p. 34—40). Jeg tilføjer, at Monrad ogsaa maa have hørt Schleiermacher prædike i St. Petri Kirke Søndag 29. September, og at dette uden Tvivl har bidraget til at uddybe det Indtryk, som den store kristne Tænkere havde gjort paa ham¹, og som ogsaa kan spores i den følgende Tid. »Hvad Hegel havde begyndt, det blev i en vis Forstand fortsat af Schleiermacher. Monrad kunde ikke nøjes med en Gud for Tanken, som Hegels Paavirkning havde givet ham, han maatte ogsaa have en Gud for Følelsen, og det var netop det, Schleiermacher havde Mulighed for at give Udtryk for. Hos ham fandtes der baade klar Tanke og dyb Følelse, derfor imødekom han en Trang hos Monrad« (p. 38).

Fra Studieaarene efter den teologiske Embedseksamen har Hauge af utrykt Stof fremdraget Professor P. O. Brøndsteds straalende Anbefaling af Monrads Ansøgning om Rejseunderstøttelse 1838 (p. 50) samt to *Prædikener af Monrad fra Pastorseminariet 1836* (p. 40—48), som er »gennemtrængt af dyb religiøs Følelse« (p. 46) og viser, »at Monrad ved Begyndelsen af sin Kandidattid følte sig staaende paa Kristendommens Grund og ogsaa arbejdede med Muligheden for at blive Præst« (p. 48). Til andre Tider kunde han — med sit stærkt svingende Sind — føle

¹) Hvilket Indtryk Prædikanten Schleiermacher gjorde paa en ung dansk Teolog, fremgaar af Otto Laubs Brev til sin Fader 30. Sept. 1833: »Hvorledes skulde jeg beskrive det Indtryk, han gjorde, da det er noget aldeles Aandeligt. Alt Udvortes syntes reent forsvundet for ham, da han var kommen derop [paa Prædikestolen], og saae ud for sig, med Sjælen samlet i det Allerinderste; og det forsvandt for os, som hørte, da denne Sjæl straaede ud iblandt os. Der var Liv og Kraft i hans monotone Stemme, hans alvorlige Ansigt og simple Gesticulation; han talte langsomt og med Eftertryk, til Slutning med megen Varme«. (Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid. 1875. S. 287. Jfr. Martensen: Af mit Levnet. I². 1883. S. 74).

en saadan Disharmoni mellem sin Overbevisning og Kirkens Lære, at han ikke troede at kunne træde i Kirkens Tjeneste, men foretrak at virke for Religionen ved »at frigøre den religiøse Ide for dens sanselige, mytiske Iklædning og saaledes bidrage en Skærv til at hæve det, som i vore Dage skræmmer en Mængde Mennesker bort fra Religionen«¹. Saadanne Udtalelser vidner om et ikke-ortodokst, friere religiøst Standpunkt, saaledes som det er naturligt hos den, der har været under Paavirkning af H. C. Ørsted, Hegel og Schleiermacher, ja, Udtrykket »at frigøre den religiøse Ide for dens sanselige, mytiske Iklædning« kunde endda synes at vise i Retning af *Strauss*, hvis Tanker Monrad kunde have lært at kende gennem Clausen og Hohlenbergs »Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur«, der i 1836 (S. 80—220) havde bragt et udførligt Referat af de vigtigste Afsnit af Strauss' »Leben Jesu« samt gengivet Neanders og Ullmanns Bedømmelse af dette Værk (S. 221—230. 447—490). Yderligere kunde man henviser til, at det i *Goldschmidts* »Nord og Syd« (1856. III. S. 65) hedder, at Monrad ved sin Eksamen i 1836 var »Tilhænger af den Schleiermacher-Hegel-Straussiske speculative Theologi«. Denne Udtalelse kan man dog næppe bygge for meget paa, da Goldschmidt var en erklæret Modstander af Monrad og vitterlig bedømte ham meget uretfærdigt². Snarere kunde man paaberaabe sig, at Monrad til Respondens ved sin Afhandling for Magistergraden 1838 valgte

¹) Disse (desværre udaterede) Udtalelser af Monrad er meddelt af Vedel i »Tilskueren«. 1904. S. 48—49 og gengives af Hauge p. 48—49.

²) I den anførte Aargang af »Nord og Syd« hedder det saaledes: »Monrad er en Typus paa den nuværende Tids honnøret Ambitioner, en stor Virtuos i at bevare Skinnet, i at kjæmpe for det Almene saaledes, at hans egne personlige Interesser trives vel« (S. 88). »Den Monradske Stil har det Mærkelige, at den vel er pathetisk, men at alle stærke Udtryk kun tilsyneladende undslippe en varm Følelse; i Virkeligheden staae de som Effectmidler i den beregnende Forstands Tjeneste, og ofte er dette gjort med særdeles stor Virtuositet« (S. 68), og han taler om Monrads »formeentlige geistlige Veltalenhed (hvoraf han dog ikke paa nogen Maade er i Besiddelse)«. S. 83—84.

Cand. theol. A. F. Beck, hvis Skrifter viser ham som en Discipel ikke blot af Hegel, men ogsaa af Strauss¹. Dette kunde tyde paa, at ogsaa Monrad dengang stod paa Straussianismens Standpunkt. Men da de af Hauge fremdragne Prædikener fra Pastorseminariet 1836 viser, at Monrad »føjte sig staaende paa Kristendommens Grund og arbejdede med Muligheden for at blive Præst« (p. 48), skyldes Valget i 1838 af Beck til Respondens snarere hans Lærdom med Hensyn til det hebraiske Sprog — foruden at der kan have foreligget et Bekendtskab eller Venskab, som ikke behøver at omfatte Overensstemmelse i Anskuelser, men som dog kan have givet Anledning til, at man opfattede Monrad som Straussianer.

Hauge mener, at de omtalte Prædikener viser Paavirkning baade fra *Hegel* og *Schleiermacher*; men de Grunde, han anfører, er ikke alle lige overbevisende. Omtalen af Kristi Rige som Naadens og Frihedens Rige kan forklares ud fra det Nye Testamente og behøver ikke at skyldes Hegel, der vel næppe taler om Naadens Rige. Det er heller ikke indlysende, at i den Maade, hvorpaa Monrad stiller Forholdet mellem Gl. Test. og Ny Test. op, »er der noget, som minder om Hegels System« (p. 42). I Monrads Prædiken er der en Tohed: Gl. Test. og Ny Test. — i Hegels System en Trehed: Tesis, Antitesis og Syntesis. Mest tydelig er Berøringen med Schleiermacher i Opfattelsen af Forsoningen (p. 43—44). Derimod behøver Anvendelsen af Ordet »from« ikke at skyldes Schleiermachers Indflydelse (p. 48), da det ogsaa bruges af *Mynster*, f. Eks. i Spjellerup-Prædikenerne. Ogsaa Følelsens Betydning for Reli-

¹) Fr. Beck: Begrebet Mythus eller den religiøse Aands Form. 1842; Theologiske Tilstande i Danmark i Aarene 1842—46. 1847. Jfr. Kr. Arentzen: Fra yngre og ældre Dage. 1886. S. 125—127. P. P. Jørgensen: H. P. Kofoed-Hansen. 1920. S. 179—182. M. Neiiendam i DBL.² II. 1933. S. 290—292. Om Strauss' Indflydelse paa de teologiske Studerende se ogsaa Briefwechsel zwischen H. L. Martensen und I. A. Dorner. I. 1888. S. 46—50. 54 (om Brøchner). F. L. Liebenberg: Nogle Optegnelser om mit Levned. 1894. S. 26—27. S. Schandorph: Oplevelser. I. 1889. S. 140—141.

gionen fremhæves af Mynster, f. Eks. i den første af »Be-
tragtninger over de christelige Troeslærdomme« fra 1833
(som Monrad naturligvis maa have læst) med Spørgsmaa-
lene: »Hvor skal min trætte Sjæl finde Hvile?« »Hvor skal
mit bevægede Hierte finde Fred?« »Hvor skal jeg gaa hen
med min Trang til at takke?«

Det foregaaende vil have givet et Indtryk af, hvor meget
nyt Stof Pastor Hauge har fremdraget til Belysning af
dette første Afsnit af Monrads Liv. Af Mangler kan —
foruden enkelte, ret uvæsentlige, Smaafejl¹ — nævnes de
ofte utilstrækkelige Litteraturhenvisninger. Maaske kunde
man indvende, at det ikke kan være nødvendigt at give
Litteraturhenvisninger ved Omtalen af Monrads Forfædre,
Lærere og Venner; men i ethvert Tilfælde kan der ikke
være Tvivl om, at naar man giver saadanne Henvisninger,

¹) P. 9 L. 5 læs: Otto Monrads Mormor. — P. 14 Anm. 24 læs: Til-
skueren. 1904. S. 48. — P. 27 L. 4 f. n. I Stedet for »lides« skal for-
mentlig læses: blødes (der rimer paa »fødes«). Saaledes ogsaa Vedel
S. 47. — Den p. 37 Anm. 88 L. 3 omtalte Sang er ikke — som Hauge
mener — Monrads, men en Sang af Martensen, der slutter saaledes:

»Es lebe der herrliche Meister,
Der freundlich sich zu uns gesellt;
Es blüh' die Gemeinschaft der Geister
Von hier bis an's Ende der Welt«.

(Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid. S. 285). — P. 51 omtaler
Hauge Sprogforskeren, Professor Justus Olshausen i Kiel, som Monrad
besøgte paa sin Studierejse (1838—39). Naar det derefter hedder (p. 53),
at Monrad i et Brev fra Paris hentyder til »Olshausens Opfattelse« af
Kristi Mirakler, vil man uvilkaarlig tænke paa den samme Justus Olshausen
(se ogsaa Hauges Register p. 288); men i Virkeligheden sigtes
der til Teologen, Professor Hermann Olshausen i Königsberg, hvis »Bib-
lischer Commentar über sämtliche Schriften des Neuen Testaments«
(1833—35) Monrad selv ejede (se Fortegnelsen over Biskop Monrads
Bogsamling, der solgtes ved Auktion 18. Oktober 1865 — ved hans
Bortrejse fra Landet). For øvrigt var Olshausens Kommentar allerede
blevet refereret i første Aargang af »Tidsskrift for udenlandsk theolo-
gist Litteratur« (1833. S. 31—99), netop med særligt Henblik paa Forf.s
Fremstilling af Underbegrebet.

skal de være de bedst mulige. Saaledes er det imidlertid ikke, f. Eks. p. 17 ved Omtalen af de teologiske Professore *M. H. Hohlenberg*¹ og *Jens Møller*².

De Kilder, Hauge selv anfører, har han ikke udnyttet tilstrækkeligt. Saaledes havde det været rimeligt at anføre, hvad N. V. Nielsens »Præstø Købstads og Klosters Historie«. 1899. S. 424—425 meddeler om Monrads Ophold hos sin Onkel, Købmand *Rasmus Kornerup* i Præstø: »Den opvakte 8 à 9aarige Dreng syntes efterhaanden at faa megen Lyst til Handelen; han færdedes daglig bag Krambodens Disk og mellem Forretningens Kunder, og Bestemmelsen var, at han skulde være Købmand, og at Begyndelsen hertil skulde ske ved, at han efter sin Konfirmation antoges som Lærling i Forretningen og under Onkelens specielle Vejledning indviedes i Handelslivets Mysterier«.

Om Pastor *N. B. Sætoft*, som hjalp Monrad til at komme i Vordingborg Latinskole, burde det have været nævnet, at han var en produktiv, om end ikke videre betydelig Digter af den romantiske Retning³, og at Monrad viste sin Hengivenhed for ham ved efter hans Død at udgive hans efterladte Tragedie, »Knud den Hellige« (1847).

Ved Omtalen af den *Vennekreds*, som Monrad i Studenteraarene hørte til (p. 21), savner man *Birkedals Ka-*

¹) Her savnes H. N. Clausens »Optegnelser« S. 140—141. 219 og »Taler, holdte ved forskellige Leiligheder«. 1848. S. 147—149 samt Aage Bentzens Artikel i DBL.² X. 1936. S. 322—323.

²) Hauge henviser her til Fr. Nielsens Artikel i Kirke-Leksikon for Norden III og L. Kochs i DBL.¹ XII, men nævner ikke Jens Møllers Selvbiografi i Kh. S. 4. R. IV. 1895—97. S. 246—289, lige saa lidt som Clausens Optegnelser S. 53. 143—146, J. Oskar Andersens Festskrift i Anledning af Det Danske Missionselskabs Hundrede-Aars-Jubilæum. I. 1921. S. 28—33 og Bjørn Kornerups Artikel i DBL.² XVI. 1939. S. 411—415. — I det hele synes Hauge kun at have benyttet 2. Udg. af DBL. i Anledning af Povl Engelstofts fortrinlige Artikel om Monrad, der citeres p. 180. 266.

³) Vilh. Andersen i »Illustreret Dansk Litteraturhistorie«. III. 1924. S. 261—262. H. Topsøe-Jensen i DBL.² XXIII. 1942. S. 340—342.

rakteristik af Kredsen¹: »et lifligt Brodersamfund med en Kreds af Jævnaldrende, som gjerne vilde sværge til Idealets Banner, i hvor dunkelt end dette stod for dem. Det var en almindelig Aands- og Hjerteløftelse, der bandt os sammen i trofast Venskab. Digtning, Fædrelandet, Friheden vare os lysende Stjerner, Kamp med Alt, hvad der vilde forkrænke disse Livstanker var vort Løsen«. Endnu mere savner man Birkedals Skildring af Studenten Monrad: »Ved vore Sammenkomster med Vennerne var hans Forhold iblandt os meget forskjelligt: snart var han overstadig lystig og talende, skjøndt ofte saaledes, at Man følte gennem hans Spøg og Lystighed en dunkel Baggrund af Smerte — snart var han tavs og tilbagetrukket i sig selv, naar han sad i en Krog som drømmende, mens han saa stundom pludselig sprang op, svang sit Punsche-glas og stødte det imod en Andens, idet han med løftet Stemme raabte: »Kamp og Sejr, Du!« Det var, som om han anede, at han skulde bestaa en streng Kamp, før han kunde komme til Fred med sig selv og til Sejr over stærke, modstridende Magter«².

Det samme svingende Stemningsliv faar man Indtryk af gennem to Anmeldelser, som han skrev i sin Studenter-tid, og som Hauge nøjes med at nævne i en Anmærkning (p. 28⁴⁵) uden at benytte dem til at karakterisere Monrad. I Begyndelsen af 1834 skriver han³ om *Paludan-Müllers* »*Dandserinden*«, at Forfatteren »har ved sine Reflexioner mesterlig skildret os den Stemning, som næsten indtræder hos alle unge, kraftfulde poetiske Gemytter i en Gjennemgangsperiode«, en Stemning af »uendelig, navnløs Smerte« ved »alle Hjertets feilslagne Forhaabninger og Forventninger«, af Haan og Foragt overfor »denne saakaldte kolde, upoetiske Verden, som saa dybt har skuffet vore Forventninger«, en Stemning, som »vækker Ironiens Smil og af-

¹) Personlige Oplevelser. I. S. 221.

²) Ib. S. 111. Jfr. Fr. Barfod: Et Livs Erindringer. S. 166.

³) I »Kjøbenhavns flyvende Post«, 1834. Interimsblad Nr. 2.

tvinger Sjelen en Vittighed, under hvis Spøg og Latter den bittre Følelse, den inderlige Smerte ei skjuler sig for den skarpe Iagttagelse¹. I denne Sammenhæng kan man ogsaa minde om, at Monrad i sin Ungdom skattede *Byrons* Digtning².

Et halvt Aar efter skrev han³ en Anmeldelse af *H. C. Andersens »Agnete og Havmanden«*. Det hedder her, at »Critikens egentlige Opgave bestaaer i at hæve poetiske Skjønheder fra Livet i den umiddelbare Skjønhedsfølelse til Livet i Erkjendelsen«. »Er det endelige Væsens Stræben henvendt mod det Uendelige og Evige, da vil Sjælen gennemglødes af Længsel efter at realisere dette i sit Indre . . . Jo mere Menneskets aandelige Væsen er bleven identificeret med det Evige, desto mere vil dets Stræben gaae ud paa ikke alene at lade sin Person blive et Organ for det Uendelige, men ogsaa at bevirke dette med Hensyn til alle aandelige Væsener«⁴. Her er Stemningen langt mindre disharmonisk og Livssynet mere positivt, selv om det endnu ikke er bestemt kristeligt. Baade Ordvalg, Tankegang og Stemning viser, at Monrad nu er kommet under Indflydelse af *Hegel*⁵.

Naar Pastor Hauge har forbigaaet saadanne Udtalelser som de lige anførte fra Monrads Anmeldelser, ser jeg deri et nyt Vidnesbyrd om hans mangelfulde Sans for det karakteristiske. Hvis Grunden skulde være Frygt for, at Bogen ellers vilde blive for stor, maa det beklages, at denne Frygt er kommet til at forringe Bogens Værdi.

¹) Jfr. Birkedals lige gengivne Ord, at man gennem Monrads Spøg og Lystighed folte en dunkel Baggrund af Smerte.

²) Se de af Hauge p. 52 (efter Vedel 1904. S. 50) anførte, interessante Udtalelser af Monrad i et Brev fra Paris. Auktionskatalogen fra 1865 viser, at han har ejet *Byron: The complete works. I—IV. Paris 1835*. Han har vel købt denne Udgave under sit Ophold i Paris 1838—39.

³) I »Maanedsskrift for Litteratur«. XII. 1834. S. 109—117.

⁴) Ib. S. 110—111.

⁵) Se ovenfor S. 39—40.

II

Monrads første politiske og præstelige Virksomhed (1839—48) behandles p. 55—78.

Hans politiske Virksomhed begyndte med hans Deltagelse i Studentermødet 3. December 1839 efter Frederik VI's Død, hvor han støttede Orla Lehmanns Forslag om en Studenteradresse til den nye Konge og — som en senere Modstander skriver — »henrev alle ved sin usædvanlige, næsten dæmonisk gribende Veltalenhed«¹. Der kunde have været Grund til at nævne, at *C. F. Allen*, Monrads Sambo paa Regensen og gode Ven, der allerede i Studenteraarene var en ivrig Frihedsvæn, uden Tvivl har bidraget til at vække hans politiske Interesse, og at *Birkedals* »Digte« fra 1835 viser, hvor stor Begejstringen for Friheden var indenfor Monrads Vennekreds² — med Undtagelse af Fr. Barfod.

Endnu i December 1839 begyndte Monrad at udgive sine »*Flyvende politiske Blade*«. 1840—41 var han Medlem af »*Fædrelandets*« Redaktion, og 1843—46 redigerede han »*Dansk Folkeblad*«. Det er naturligt, at Pastor Hauge ikke gaar nærmere ind paa Monrads Artikler og Afhandlinger om konstitutionelle og finansielle Spørgsmaal; men det havde været rimeligt, om han havde anført, hvad en Ken-

¹) Vindex: Magister Monrad—Minister Monrad. 1861. S. 2. Jfr. Orla Lehmann: Efterladte Skrifter. III. 1873. S. 110—114. Fr. Barfod: Et Livs Erindringer. S. 168—169. Birkedal I. S. 116—117. M. Mørk Hansen i »Museum«. 1893. I. S. 345. H. C. A. Lund: Studenteforeningens Historie. II. 1898. S. 1—8. — Det er ikke rigtigt, at Monrad var Ordfører i den Deputation, der næste Dag overrakte Kongen Adressen (p. 55). Han var Medlem af Deputationen; men Lehmann var Ordfører.

²)

»Vi ere Kæmper for gamle Nord,
Vi ere Kæmper for Frihedsgløden;
At knuse Usselheds Magt paa Jord,
At svinge frie os mod Morgenrøden
Det er vor Id og vort Maal hernede».
»Ja, Brødre, Haabet strømmer i vor Aare
Om herlig Frugt af Frihed, Tidens Brud —
Den gamle Fordom hviler alt paa Baare,
Og Frihedsbanret breder Dugen ud».

(V. Birkedal: Digte. 1835. S. 33. 85).

der som *P. Vedel*¹ dømmer derom: »Det er forbavsende at se, med hvilken Lethed Monrad bevæger sig ogsaa paa dette fremmede Omraade, hvorledes han klart og simpelt løser indviklede statsøkonomiske Spørgsmaal, og hvilket nøje Kendskab han viser til vor Finanzhistorie. Det er, som om han var i Besiddelse af en naturlig Intuition, der satte ham i Stand til straks at gribe enhver Sags Kerne«. »Han, som dengang manglede alle de specielle Kundskaber, der udfordres til at spille en politisk Rolle, og intet kendte til Statsret og Retsvidenskab, politisk Historie og Nationaløkonomi, havde med sin forbavsende Arbejdsenergi vidst at sætte sig ind i ethvert politisk Spørgsmaal, juridisk, historisk, finansielt, og han blev aldrig staaende ved en halv Kundskab; efter at have gjort sig til Herre over det Stof, vor egen Lovgivning frembød, søgte han Oplysning om, hvorledes Spørgsmaalet var løst i andre Lande, og blev ikke træt af at se det fra alle Sider og i dets nærmere og fjernere Følger. Det var saaledes et kolossalt Arbejde, han havde udført. Han havde fuldendt sin egen politiske Uddannelse og mægtigt bidraget til at opdrage den offentlige Mening, og det kan vistnok væsentlig tilskrives hans publicistiske Virksomhed, at den grundlovgivende Forsamling kunde vise sig i Besiddelse af saa megen politisk Dannelse, som den gjorde«².

I Tilslutning til *Povl Bagge*³ fremhæver Hauge (p. 57), at der er en vis Overensstemmelse mellem Monrads og *Hegels Statsopfattelse*. Dette er utvivlsomt rigtigt og kan yderligere begrundes ved Henviisning til, at den Hegelske Dialektik har sat sine Spor i Monrads »Flyvende politiske Blade«, der taler om »den for hele Verdensudviklingen

¹) P. Vedel (1823—1911), mangeaarig, indflydelsesrig Direktør for Udenrigsministeriet, se Aage Friis' instruktive Artikel i DBL.² XXV. 1943. S. 200—214. Vedels Afhandling om Monrad i »Tilskueren« 1904—05 er grundlæggende for Monradforskningen. Han har ogsaa skrevet Artiklen i DBL.¹ XI. 1897. S. 446—457.

²) P. Vedel i »Tilskueren«. 1904. S. 234. 241—242.

³) Studier over D. G. Monrads Statstanker. 1936. S. 21—26. 29.

gældende dialectiske Bevægelse giennem en Sætten og Op-hævelse af Modsigelser«. »Det er ei noget tilfældigt, at der er en Kirke, thi da Aanden ei udtømmer hele sin Fylde i noget enkelt Individ, men i Individernes Totalitet, saa er det nødvendigt, at Individerne for at føle Aandens fulde Pulsslag maa slutte sig sammen, maa organiseres«¹. Blandt Forskellene mellem Hegels og Monrads Anskuelser kunde der være Grund til at fremhæve, at Hegel ønsker, at Staten skal herske over Kirken, Monrad derimod, at Kirken vel skal samarbejde med Staten, men have en selvstændig Forfatning.

De fortrinlige Afhandlinger, hvormed Monrad allerede i 1842 slog til Lyd for *Samvittighedsfrihed baade indenfor Statskirken og udenfor denne*, fortjente en mere indgaaende Omtale end p. 66—67. I sin Kritik af Forordningen af 13. Januar 1741 om gudelige Forsamlinger fremhæver han det besynderlige i, at man »berøver de Forsamlinger, der have fælles Opbyggelse til Formaals, en Frihed, der af Lovgivningen er indrømmet alle andre Forsamlinger, hvadenten de afholdes for at svire eller spille eller dandse. Naar en Mængde Mennesker, der er forsamlet efter Solens Nedgang, læser sammen i Bibelen, da er Forsamlingen ulovlig; men kaste de Bibelen under Bordet og tage Flasken frem, da er Forsamlingen lovlig; hvis en af dem læser en Prædiken af Luthers Huuspostil, medens de Andre høre til, da er Forsamlingen ulovlig; men give de sig til at føre gjækkelig Snak eller at synge en letfærdig Vise, da bliver Forsamlingen lovlig«.

»Det er min fulde, paa en omhyggelig Undersøgelse af de stedfindende Forhold grundede Overbeviisning, at Fordunklingen af den christelige Bevidsthed hos de beskikkede Lærere har fremkaldt disse Kraftyttringer af den christelige Tro og det christelige Liv i Menigheden. I denne Henseende have de gudelige Forsamlinger en overordentlig stor Betydning, de pege hen paa, at den foregaaende

¹) Flyvende politiske Blade. Nr. 3. 1842. S. 14; Nr. 4. 1842. S. 10—11.

Tids videnskabelige Dannelse har haft en saa destruerende Indflydelse paa Kirken, og at Kirkens Lærere paa mange Steder i den Grad have fjernet sig fra Menighedens religiøse Overbeviisning, at denne er bleven nødt til at bryde sig en egen Bane udenfor Kirken«. »Saalænge den indre Nødvendighed, der retfærdiggjør deres Tilværelse, bestaaer, vilde deres Undertrykkelse langt fra at raade Bod paa Kirkens Brøst ikkun berede Dorskheden og Ligegyldigheden en Pude og gjøre de sødt Sovendes Slummer end tryggere. Naar Geistligheden for at udsone saadanne Mod sætninger, randsager den verdslige Lovs Straffebestemmelser i Stedet for at randsage Guds Lov, naar den paakalder Fængsel, Mulcter o. s. v. mod sine formeente Modstandere i Stedet for at paakalde Guds Aand for sig selv, da vil naturligvis Følgen heraf blive den, at Velsignelsen viger bort fra Kirken, og at denne forfalder endmere, i Stedet for, at den ved Kampen skulde fremmes i Kraft og aandelig Udvikling«¹.

Spørgsmaalet om Tvangsdaab af Baptisternes Børn gav Anledning til, at Monrad skrev en Afhandling, *»Om Retten til at udtræde af Statskirken«*, hvor det bl. a. hedder: »Det er Aanden, hvormom Kirken ene bør bekymre sig; den, der med Sjælen er udtraadt af Kirken, han er ei længere i Kirken, og naar man desuagtet fordrer, at han skal blive i Kirken, saa er det, som om Staten fordrede af døde Mennesker, at de skulde vedblive at være Borgere af den«. »Det er saa langt fra, at Friheden til at udtræde af Statskirken vil udøve nogen skadelig Indflydelse paa denne, at den tvertimod vil indvirke paa en god og gavnlig Maade«. »Et paatvungent Gode paaskjønnes ei. Ved at have Frihed til at forlade Statskirken og ved maaskee med Alvor at tænke herpaa, vilde Mange lære at paaskjønne det Samfund, hvortil de nu ere knyttede med et bortvendt Hjerte«².

¹) Flyvende politiske Blade. Nr. 3. S. 67. 70—71. Jfr. nedenfor S. 122.

²) Ib. Nr. 4. S. 14. 17. 18.

Ved sine forskellige Indlæg i Dagens Strid blev Monrad snart anset for at være »den ihærdigste og vel mest begavede Ordfører« for det nationalliberale Frihedsparti, som *Birkedal* kalder ham¹.

En svensk Forfatter, *O. P. Sturzen-Becker*, der opholdt sig i København i Aarene 1844—47, giver følgende levende Skildring af Monrad som Journalist og Taler²: »Monrad ejer, som Journalist, sin særlige Styrke i *Ironien*; men han bruger den ikke som Ironikere af den frivole Art for blot at have den Fornøjelse at persiflere alt og alle, men som et under de nuværende Forhold nødtvungent Vaaben til at bekæmpe en vis, bestemt, klart opfattet og med dyb Vilje og Overbevisning hadet Fjende. Og naar det gælder at udrede et Spørgsmaal, at sætte en Sag i det rette Lys, at vise Modpartens Inkonsekvenser eller retfærdiggøre Oppositionens Foranstaltninger, udvikler han for øvrigt ved Siden af denne sin skarpe Ironi en *dialektisk Skarpsindighed*, som i Forening med en mageløs overbevisende Ro sjældent undlader at gøre den tilsigtede Virkning. Han forstaar med de mildeste Ord at sige Vedkommende de groveste Ting lige i Ansigtet og med den uskyldigste Mine af Verden at rette Stødet imod Vilkaarlighedens, Magtens og Intrigens svage Sider. Der er ofte noget uhyggeligt ved at læse disse glatte, artige og belevne Ord, under hvilke man tydeligt føler, at der koger og syder en undertrykt, men galdefyldt Harm. Paa samme Maade forholder det sig med hans Foredrag som Taler. Med en læspende og blid Stemme, med en isnende Kulde og Ro staar han dér og borer sin morderiske Ironi ind i Modstanderens Inderste, og, om man end bringes til at le ved hans Sarkasmer og disse idelige Gentagelser, der er saa ejendommelige for ham og har en saa sælsom Virkning, er det dog altid med

¹) Personlige Oplevelser. I. S. 117.

²) Orvarr Odd [o: Sturzen-Becker]: Hinsidan Sundet. Stockholm 1846. S. 65—67. Om Sturzen-Becker se H. Schück och Karl Warburg: Illustrerad Svensk Litteraturhistoria. VI. 1930. S. 542—560.

en vis indre Ulyst, at man hengiver sig til denne Latter. Kun engang imellem kaster han Ironien til Side og ligesom rejser sig i inderlig og uforstilt Vrede. Saa faar hans Stemme Kraft, hans hele Holdning noget determineret, og man bliver var, at denne Kæmpe, der hidtil for det meste har været nødt til at holde sig til, hvad man kalder den lille Krig, dog er Mand for, om han vil, engang at byde Fjenden en afgørende Bataille i aaben Mark. Vi tør tro, at han vil det«.

En Mand, der har været i saa nær personlig Forbindelse med Monrad, som *P. Vedel*, karakteriserer ham som Taler saaledes¹: »Monrads sobre Tale, der var fri for oratoriske Slagord og overhovedet slet ikke lagde an paa Veltalenhed, søgte ikke at virke paa Følelsen, men at overbevise Forstanden, og med den for ham allerede dengang ejendommelige Gentagelse ligesom borede han sine Tanker ind i Tilhørernes Hoveder. Hans Tale øvede ikke den elektriserende Virkning, som Lehmanns ofte havde, og han henrev ikke Tilhørerne², men til Gengæld var han saa heller ikke udsat for selv at blive henrevet og ligesom beruset af sine Ord, saa at han kunde komme til at sige Ting, han senere maatte fortryde, naar de brugtes eller misbrugtes imod ham«.

Om end Monrad var i Besiddelse af stor naturlig Veltalenhed, var han dog en afgjort Modstander af en kunstig og udtværet *Retorik*. 4/12 1847 skriver han saaledes til Krieger: »*Geijers* Smaaskrifter ere mig næsten ulæselige. Der er meget faa Tanker i en endeløs Masse af Ord. Det

¹) Tilskueren. 1904. S. 375.

²) At dette dog kunde ske — i ethvert Tilfælde med Tilhørere, der var mindre nøgterne end *P. Vedel* — fremgaar af det lille Træk, som *Vedel* selv nævner (S. 376), at en svensk Deltager i Ridehusmødet i København 1845 50 Aar senere udtalte om Monrads Tale for Kvinden ved denne Lejlighed, at denne Skaal »vel aldrig, hverken før eller senere, hvor ofte den end er blevet udbragt, i Tankernes Dybde eller Formens Fuldendthed har været overtruffet, eller, man fristes til at sige, kan overtræffes«.

samme er for en stor Del Tilfældet med *Almquist* om Underviisningsvæsenet og i høi Grad med *Wallins* Prædikener. Jeg begynder at faae noget Afsmag for svensk Literatur; tankeløs udtværet Rhetorik findes der forfærdelig meget af¹.

Foruden som politisk Skribent virkede Monrad som *Borgerrepræsentant* og *Medlem af Skoledirektionen*. 1842—43 foretog han med kongelig Understøttelse en Udenlandsrejse for at studere Skoleforhold. Efter sin Hjemkomst udgav han en Beretning »Om Skolevæsenets Ordning i flere store protestantiske Stæder« (1844). I de indledende Bemærkninger taler han ogsaa (S. 9) om Forbindelsen mellem Skolen og Kirken: »Endelig maa Skolen have for Øje, at den forbereder ei alene for Staten, men for Kirken. Det vil i denne Henseende ei være tilstrækkeligt, at Skolen meddeler en vis Masse af religiøse Kundskaber, den maa vække den religiøse Sands; den maa, idet den slipper Børnene, give dem Bibelen i Haanden og sørge for, at den ei for dem er en lukt Bog; den maa sætte dem i Stand til paa en virksom Maade at deltage i den protestantiske Gudstjeneste, altsaa til at følge et Foredrag, til at deltage i Kirkesangen«.

Da der samme Aar skulde ansættes en administrerende Direktør for Borger- og Almueskolevæsenet i København, søgte Monrad dette Embede; men uagtet Skoledirektionen enstemmigt havde indstillet ham som Nr. 1, blev Bestyrelsen for det v. Westenske Institut, *V. A. Borgen*, udnævnt (30/6 1844)². Forbigaaelsen af Monrad skyldtes uden Tvivl Regeringens Misfornøjelse med hans oppositionelle Journalistik³.

¹) Danske Magazin. 7. R. III. 1940. S. 37.

²) Borgen viste sig senere som en særdeles dygtig Skoledirektør (Chr. Buur i DBL.² III. 1934. S. 486—487. Joakim Larsen: Bidrag til Kjøbenhavns offentlige Skolevæsens Historie. 1881).

³) Dronning Caroline Amalie var meget virksom for, at Peter Rørdam skulde udnævnes, og overgav Kongen en skriftlig Anbefaling for Rørdam; men Stemann og Mynster var imod dette Valg, da de mente,

Under denne travlt optagne politiske Periode havde Monrad ogsaa følt Trang til at prædike og regnet med den Mulighed at søge Præstegerning. Dette fremgaar af *to utrykte Prædikener* fra 1842, som omtales p. 61—65. Her som flere andre Steder staar den forholdsvise Udførlighed, hvormed Indholdet af Monrads utrykte Prædikener gives, i Modsætning til den Kortfattethed, der ellers præger Hauges Afhandling, særlig med Hensyn til det rent biografiske, saa man f. Eks. ikke faar at høre, naar Monrad er blevet gift (1. Maj 1840), ligesom det heller ikke senere nævnes, at han blev Æresdoktor i Teologi ved Universitetets Firehundredaarsfest 1879.

Da Monrads Haab om at blive Skoledirektør i 1844 var blevet skuffet, og da det politiske Arbejde i Længden var meget opslidende og forekom ham ret frugtesløst, tog han imod sin Ven, Grev F. M. Knuths Tilbud om at indstille ham til et af de Præsteembeder, hvortil han havde Kaldsret. 1846 blev han *Sognepræst i Vester-Ulslev* paa Lolland.

Fra dette Aar har Hauge fremdraget *tre utrykte Prædikener*, nemlig Monrads Dimisprædiken, hans Tiltrædelsesprædiken i Vester-Ulslev og en Prædiken til 1. Søndag i Advent (p. 69—75). De viser, at han nu helt føler sig hjemme inden for Kirken og i Overensstemmelse med dens Lære, og at Modsætningen: Synd og Naade, har en mere fremtrædende Plads i hans Forkyndelse end tidligere.

III

Efter blot halvandet Aars præstelige Virksomhed blev Monrad *Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet* i

at han ikke vilde kunne «komme til Rette med det Administrative». H. F. Rørdam: Peter Rørdam. I. 1891. S. 309—312. H. Rosendal: Dronning Karoline Amalie. 1915. S. 60—63. Breve fra og til N. F. S. Grundtvig. Udg. af Georg Christensen og Stener Grundtvig. II. 1926. S. 407—408.

Martsministeriet (22. Marts—15. November 1848). Som »Grundlovsforslagets Hovedforfatter«¹ fik han større Indflydelse paa Grundlovens Affattelse end nogen anden Enkeltmand. Hans Erfaringer i Præstegerningen har formentlig sat sig Spor i Grundloven. »Landsbypræstens Studier i Marken over Almuens Væsen og det fortrolige Kendskab til Menigmands Tankegang, han havde vundet i denne Stilling, gav Politikeren og Ministeren Mod til i 1848 at slaa den almindelige Valgret fast i Grundlovsudkastet. Og derfra hentede han atter den Styrke, der behøvedes for i Aaret 1849 at forsvare den mod den begyndende Reaktion«².

Monrads kirkepolitiske Bestræbelser for Folkekirkens Selvstændiggørelse³ førte derimod ikke til andet Resultat end *Grundlovens Løfteparagraf*: »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov« — et Løfte, som det heller ikke senere lykkedes ham at faa indfriet⁴.

¹) Neergaard i »Tilskueren«. 1914. S. 163. »Grundlovens væsentligste Forfatter«, kalder Lehmann ham (Af Orla Lehmanns Papirer. Udg. af Julius Clausen. 1903. S. 180—181. Jfr. S. 149). Om Monrads Udkast til Grundloven se P. Munch i »Historisk Tidsskrift«. 8. R. IV. Tillægshæfte. 1913. S. 171—187. Om Lehmanns Del i Udkastet se Jens Møller i »Hist. Tidsskr.« 9. R. V. 1926—27. S. 447—485.

²) Erik Henriksen i Gads Danske Magasin. 1911—12. S. 132. Jfr. Hauge p. 75.

³) Paul Holt i »Teologisk Tidsskrift«. 4. R. X. 1929. S. 1—59.

⁴) 1860 foreslog han som Kultusminister Oprettelsen af Menighedsraad, idet han vilde »lægge Grundvolden for en fremtidig Kirkeforfatning ved en lovbestemt Indførelse af Menighedsraad« (Politiske Afhandlinger. II. 1870. S. 403. Jfr. S. 409: Menighedsraad er det for enhver Kirkeforfatning nødvendige Grundlag). Naar Hauge siger, at Monrad ikke fik dette Forslag gennemført, fordi »Grundtvigianerne gik imod det, og Ploug støttede dem deri« (p. 129), burde det have været tilføjet, at ogsaa Biskop Martensen var en Modstander af en Kirkeforfatning paa demokratisk Grundlag og mente, at man burde begynde ovenfra, med det kirkelige Embede, hvortil man saa kunde føje Lægeelementet. Derfor skrev han til Laub 6/4 1860, »at det indtil Videre maa have sit Forblivende ved det Nuværende, og at det er den sande Kirkepolitik, at der intet Indgribende sker«. (Biskop Otto Laubs Lev-

13. Februar 1849 blev han udnævnt til *Biskop over Lolland-Falsters Stift*¹.

Den Uvilje, som vide Kredse af Befolkningen nærrede mod Martsministeriet, fik Monrad ogsaa at føle i Begyndelsen af sin Bispetid; men hans Sind var endnu præget af »Kamp og Sejr!«-Stemningen², som det fremgaar af et Brev til *Tscherning* fra Juli 1849: »Det er nok saa interessant at være Gjenstand for Uvillie som for Velvillie, det er interessantere at krydse end blot at holde paa Roret. Det er ogsaa en umaadelig Fordel at begynde en Virksomhed med en Stemning mod sig; man bliver derved i Stand til at lægge et langt solidere Grundlag³. I samme Aand skriver han til *Krieger*⁴: »Min nye Stilling interesserer mig, ja, den har endog noget pikant for mig ved de Vanskeligheder, som man fra mange Sider har beredt mig. Det egentlige Glandspunkt er naturligviis Visitatserne, hvorved man af Øiesyn lærer Tilstanden at kjende i en hel Provinds«.

net. II, 1. 1886. S. 17—18. 33). Jfr. Martensen: Den danske Folkekirkes Forfatnings-Spørgsmaal. 1851; Den danske Folkekirkes Forfatnings-Spørgsmaal paany betragtet. 1867; Af mit Levnet. III. 1883 S. 40—61.

¹) Kultusminister Madvigs Ord om denne Udnævnelse (Livserindringer. 1887. S. 175): »Besættelsen af Lolland-Falsters Bispestol med Monrad skete dog ikke efter ganske frit Valg, da han før sin Udtrædelse af Ministeriet af Conseilpræsidenten, Grev Moltke, havde ladet sig give et Tilsagn om dette Embede, som jeg, da han fastholdt det, troede at maatte respektere; for min egen Del havde jeg ønsket, at den begavede Mand havde oppebiet en anden Leilighed« — mener jeg i Mod-sætning til Hauge (p. 87⁷) ubetinget at maatte forstaa saaledes, at det var Monrad, som fastholdt Moltkes Tilsagn. Monrad er Subjektet baade i den foregaaende Sætning (»han havde ladet sig give et Tilsagn«) og i det følgende (»at den begavede Mand havde oppebiet en anden Lejlighed«), og maa formentlig ogsaa være det i det mellemstaaende (»da han fastholdt det«). Hvis Madvigs Mening havde været, at Grev Moltke fastholdt sit Tilsagn til Monrad, maatte man vente, at han havde skrevet: da Grev Moltke havde givet ham et Tilsagn.

²) Se ovenfor S. 48.

³) Af Anthon Frederik Tschernings efterladte Papirer. III. 1878. S. 8.

⁴) 25/9 1849. »Danske Magazin«. 7. R. III. 1940. S. 71. Jfr. S. 75, 8/11 1849.

Medens Hauge ikke synes at kende disse Udtalelser, har han gjort sig fortjent ved at skildre Monrad som Visitator paa Grundlag af hans utrykte Visitatsberetninger (p. 90—94). Endnu værdifuldere vilde det have været, hvis han ud fra dette Materiale havde kunnet give en lignende Oversigt over de kirkelige og teologiske Retninger i Stiftet, som Dr. *Kornerup* har givet i sin fortrinlige Udgave af J. P. Mynsters Visitatsdagebøger¹.

Det er Hauges Indtryk, at Monrads egne Beretninger om Visitatserne kun sjældent udtaler strenge Domme, men overrasker ved deres Mildhed (p. 90). Dette udelukker ikke Rigtigheden af det overleverede Billede af Monrad som en dygtig *Visitator*, der dog var mere frygtet end elsket paa Grund af sine ofte uanmeldte Kirkebesøg, sit til Tider irritable Væsen og den Ironi og Sarkasme, hvormed han — tilmed ofte i andres Nærværelse — kunde irettesætte forsmættelige Præster og Lærere². Men det fremhæves ogsaa, at han med stor Iver søgte at hjælpe sine Lærere, hvor han kunde³, og at han i Koleratiden næsten daglig besøgte de kolerasyge paa Lasarettet i Nykjøbing og opmuntrede Sognepræsten til at tage sig af dem⁴.

Hvilken Betydning Monrad tillagde Biskoppernes Skolevisitatser, har han udtalt omtrent en Menneskealder senere⁵: »Jeg tror ikke, at Biskoppernes Visitatser ere betydningsløse, om de end i udstrakte Stifter foretages med store Mellemrum. Skulde det virkelig være uden Betydning at bringe saadanne Personligheder som Balle og Mynster, og, for dog ogsaa at nævne to Nulevende, som Kierkegaard og Martensen i umiddelbar Berøring med de smaa Almuesbørn? Kan det dog ikke være, at mangan Barnesjæl der-

¹) I. 1937. S. LII—LXIV.

²) Eksempler herpaa hos J. C. Freudendal: Biskop D. G. Monrad. 200 Smaatræk. 1890.

³) Ib. S. 52—53. 56—58.

⁴) Ib. S. 31.

⁵) Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik. 1878. S. 30—31.

ved faar et Indtryk, som den aldrig glemmer? Dette Møde mellem den høie Tankeverden og den eenfoldige Barneverden har noget eiendommelig Tiltalende. Tænkeren maa stige ned fra sit sædvanlige Sprog, og uden at slippe Sandheden eller udvande den maa han iføre den en Dragt, hvorved den bliver tilgængelig for Barnet. En Visitor lærer selv meget paa sin Visitats«.

Ogsaa fra denne Periode har Hauge fremdraget *utrykte Prædikener* af Monrad, 9 Prædikener og 2 Ordinationstaler fra Aarene 1851—54. Det fyldige Referat (p. 106—123) giver et Indtryk af, »hvorledes Monrads Forkyndelse i disse Aar havde faaet et langt mere konkret Præg end før, og at Indholdet ogsaa i højere Grad var blevet centralt kristeligt bestemt« (p. 120).

En værdifuld Indsats ydede Monrad i sin Bispetid i *Salmebogssagen*. 1852 udarbejdede han en »Betænkning over Roskilde Convents Psalmebog«. Efter at denne Betænkning var blevet drøftet i Stiftets Præstekonventer, udgav han i 1854 et Forslag til en ny Udgave af »Evangelisk-christelig Psalmebog«. Monrads Synspunkter og hans Udvalg af Salmer fik Betydning for *Ingemanns* Revision af Konventssalmebogen. Hauges Redegørelse herfor (p. 95—103) er saa meget mere fortjenstfuld, som Monrads Arbejde for denne Sag hidtil har været ret upaaagtet.

Paa samme Tid, som Monrad med Dygtighed røgtede sit biskoppelige Embede og derved vandt større og større Paaskønnelse, deltog han med Iver i det politiske Arbejde. I Folketinget var han en af Førerne for Oppositionen mod A. S. Ørsteds reaktionære Ministerium, og dette lod ham derfor *afskedige som Biskop* (1854). Baade *Vilh. Birkedal*¹ og *C. J. Brandt*² protesterede og fremhævede det betænkelige ved en kirkelig Afskedigelse af politiske Grunde.

I de næste 10 Aar var det væsentlig politiske Spørgs-

¹) »Fædrelandet«. 1854. Nr. 117. L. Nyegård; Vilh. Birkedal. II. 1896. S. 129—130.

²) »Dansk Kirketidende«. 1854. Nr. 19.

maal i Forbindelse med Skolespørgsmaal, der beslaglagde Monrads Arbejdskraft, selv om Hauge fra Aarene 1854—59 har kunnet fremdrage 6 utrykte Prædikener (p. 137—144)¹, der indeholder en stærkere personlig Appel end de tidligere Prædikener og viser, at Sakramenterne er ved at faa en mere fremtrædende Plads i hans Forkyndelse².

1855 blev Monrad *Overdirektør for Almue- og Borgerskolevæsenet* og Departementschef i Kultusministeriet. 1858 blev han Direktør for Kultusministeriet. En Autoritet paa Skolehistoriens Omraade som *Joachim Larsen* skriver³, at »den danske Folkeskole staar i stor Taknemlighedsgjæld til Monrad; thi siden Aarhundredets Begyndelse har ingen enkelt Mand direkte udrettet saa meget for Skolen og Lærerne som han«. Hauges Fremstilling (p. 127—128) er her lovlig kortfattet. Saaledes kunde der have været Grund til at nævne, at den efter Monrads Forslag vedtagne Lov af 8. Marts 1856 om Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbstæderne og paa Landet ikke blot forbedrede Lærernes

¹) Om en af disse Prædikener finder man følgende kuriøse Udtalelse i et Brev, som Peter Rørdam skrev til sin Søster 14/9 1857: »Du har vel set af Avisen, at Kirkemuren [i Lyngby] er falden. Dronningen [Caroline Amalie] siger, at det er, fordi Monrad prækede her. Han præker ellers godt« (H. F. Rørdam: Peter Rørdam. III. 1895. S. 51). Senere lærte hun at skatte Monrad højere. Da han efter sin Hjemkomst fra Ny Zeeland havde aflagt Dronningen et Besøg paa Sorgenfri, skrev hun til Peter Rørdam 7/7 1869: »Hans Besøg her var mig meget kjært; man kan godt tale med ham om det, der mest interesserer mig, om Menneske Characteren og om gudelige Ting. Deres Omdømme om ham: »Han er et ædelt Menneske«, har glædet mig. Han forekommer mig ogsaa at være forædlet ved Alt, hvad han aandeligen maae have lidt«. (Ib. S. 341).

²) Derimod har Hauge med gode Grunde godtgjort (p. 135—137), at den af Højskoleforstander Fr. Nørgaard (i »Antvorskov Højskoles Aarsskrift«. 1932. S. 9—10) omtalte, utrykte Samling af 70 Prædikener fra 1854—55 ikke kan være af Monrad. Dette forekommer mig ogsaa af indre Grunde at gælde den sammesteds S. 3—9 gengivne Juleprædiken.

³) DBL.¹ XI. 1897. S. 461. Jfr. ogsaa d. [N. J. Fjord] i »Berlingske Tidende«. 2/12 og 4/12 1865. 29/12 1865 meddeles, at en stor Kreds af Lærere ved Monrads Afrejse fra Danmark havde overrakt ham en Erin-dringsgave med Tak for »hans store Fortjenester af Skolevæsenet«.

Lønningsforhold, men ogsaa gav Befolkningen Indflydelse paa Lærernes Kaldelse, idet Sogneraad og Byraad fik Indstillingsret, medens Kaldsretten tilkom Skoledirektionen. Ogsaa her — ligesom paa det politiske Omraade — mærkes Monrads Tillid til den jævne Befolkning. Loven af 15. Februar 1857 fastslog — ligeledes efter Monrads Forslag — højere Lønninger for Seminarielærere og en ændret Lærereksamen efter en 3aarig Uddannelse. Ved kgl. Resolution af 4. November 1859 indrettedes en Eksamen for vordende Lærerinder ved Borger- og Almueskoler, hvad der førte til Oprettelsen af *N. Zahles* og *N. Femmers* private Kvinde-seminarier i København. Sit Syn paa *Lærerindernes* Arbejde har Monrad engang udtrykt saaledes¹: »Vi kunne ikke andet end ansee det som et stort Fremskridt, at der i den senere Tid er aabnet Lærerinder Adgang til Ansættelse ved de offentlige Skoler saa vel paa Landet som i Kjøbstæderne. Det vil uden Tvivl virke heldbringende med Hensyn til Pigebørnenes Udvikling; thi en virkelig dannet Kvinde vil i Reglen langt lettere end en Mand være i Stand til at udøve en afgjørende Indflydelse paa deres Charakter og Væsen, og det er dog Hovedformaalet for al Undervisning. Der er vigtige Forhold, hvorom hun vil være i Stand til at tale med større Fiinhed og Uforbeholdenhed, og hvad Omfanget af de Kundskaber angaaer, hvorom der her kan være Tale, da vise de afholdte Examinere, at Lærerinderne ikke staae tilbage for Lærerne«. — Ogsaa paa dette Punkt var Monrad altsaa forud for sin Tid².

Hvor højt han i det hele værdsatte Lærergerningen, udtalte han bl. a. som Konseilspræsident i 1864: »De Kundskaber, en enkelt Mand har til sin egen Glæde og Fornøielse, kan have sin Betydning for ham, men ikke saa meget for Andre; men den Kundskab, som man giver

¹) Politiske Afhandlinger. I. 1869. S. 34.

²) Han kunde ogsaa udtale sig for Fællesundervisning af større Dreng og Piger (Freudental S. 113—114).

Lærere, er en Kilde, der strømmer til Andre, en Kapital, der strax bærer Rente for Mangfoldige¹.

Med Lærernes videre Uddannelse for Øje fik han indrettet det saakaldte »*Monradske Kursus*«, der førte til Oprettelsen af *Statens Lærerhøjskole*².

1860 blev Monrad *Kultusminister* i Halls Ministerium og midlertidig *Indenrigsminister*. Rigsdagssamlingen 1. Oktober 1860—1. Februar 1861 var den lykkeligste Periode i hans politiske Liv. Han fik gennemført en Jærnbane- og en Fæsteafsløsningslov foruden en Række andre Love. I Løbet af disse 4 Maaneder holdt han ikke mindre end 766 Taler i Rigsdagen — foruden alle de mange Konferencer med Udvalg og enkelte Rigsdagsmænd³. Fra alle Sider anerkendte man hans enestaaende Arbejdsdygtighed⁴.

¹) Rigsdagstidende 1863—64. Folketinget. 15. Samling. Sp. 1502.

²) Hans Olrik: Danmarks Lærerhøjskole 1856—1906. 1906. P. Storgaard Pedersen: Docent N. J. Fjord. 1904.

³) N. Neergaard: Under Junigrundloven. II. 1916. S. 836.

⁴) Saaledes skrev Bille i »Dagbladet« 13/2 1861: »Minister Monrad har tilstrækkelig godtgjort, at han, hvad Arbejdsdygtighed og Udholdenhed angaaer, er et ganske enestaaende Fænomen«. Ved tidligere Lejligheder havde Bille betegnet ham som »Rigsdagens mest begavede Taler og mest skarpsindige Kritiker«. »Af alle vore politiske Kapaciteter besidder han de største Ressourcer og er rigest paa Tanker« (C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik. II. 1876. S. 795. I. 1873. S. 165. II. S. 354. Jfr. S. 875. III. 1877. S. 304).

Meget oplysende er Monrads Ungdomsven, Fr. Barfods Vidnesbyrd (Et Livs Erindringer. S. 166): »Man har tit skyldt Monrad for Ærgerrighed, og helt frikende [ham] tør jeg vistnok ikke, især i hans kraftige Manddomsalder og senere. Jeg tror dog, og jo nærmere man kunde se ind i ham, des klarere vilde det stå for enhver, at, hvad man kaldte Ærgerrighed, egentlig kun var hans Lidenskab for Arbejde. Jeg kender flittige, endog meget flittige Mennesker, men måske med en eneste Undtagelse kender jeg ingen, for hvem Arbejdet således var en Lidenskab som for Monrad. Han kunde aldrig få Arbejde nok. Han slap aldrig de gamle Opgaver, han holdt trolig fast på dem alle, men enhver ny Opgave var ham et nyt Solglimt, så meget kærere, jo mere fremmed den var ham, jo flere af hans Kræfter den lagde Beslag på.«

IV

Danmarks Ulykkesaar 1864 betegner et Vendepunkt i Monrads Liv og politiske Virksomhed. Landets militære Nederlag var tillige et Nederlag for Landets Konseilspræsident¹. En indgaaende Behandling af de politiske og militære Begivenheder i 1864 og Monrads Andel i disse kan man billigvis ikke vente i en Disputats om Monrad som religiøs Personlighed; men det forekommer mig, at der er visse Hovedpunkter i hans politiske Virksomhed i denne Periode, som har afgørende Betydning for Forstaaelsen af hans Personlighed, ogsaa hans religiøse Personlighed — særlig følgende fire:

(1.) Hans Motiver til Overtagelsen af Regeringen i et saa skæbnesvangert Øjeblik som Decemberdagene 1863 — tilmed uden at han havde noget bestemt Program eller nogen gennemtænkt Plan.

(2.) Hans Eftergivenhed over for Kravet om General de Meza's Afskedigelse efter Rømningen af Dannevirke.

(3.) Hans Afvisning af Englands Forslag om Voldgift.

(4.) Hans Overladelse af Afgørelsen til Kongen i Statsraadmødet 20. Juni 1864.

Det var disse Forhold fremfor andre, der bevirkede, at Spørgsmaalet: *Skyldig — Ikke Skyldig?* atter og atter meldte sig for hans Samvittighed, og at hans Kristendom mere og mere samlede sig om den 5te Bøn i Fadervor, om Guds Tilgivelse af vor Skyld og vor Tilgivelse af vore Fjender. Derfor burde disse Begivenheder have været behandlet noget nærmere, end det er sket p. 130—131.

(1.) Mange mente, at Monrads Motiv til at overtage

¹) Den almindelige Opfattelse indenfor den dannede Opinion udtrykker Bille i den sidste af fire Artikler i »Dagbladet« 26-29/7 1865 om »Ministeriet Monrad, et Tilbageblik« saaledes: »Ansaret for al denne Ulykke kan ikke lægges paa den enkelte Mands Skuldre, men en stor Part af dette tunge Ansvar maa dog falde paa den Mand, som af egen fri Villie tog hele Byrden paa sine Skuldre i Overvurdering af sine Evner og sin Indflydelse«.

Regeringen i 1863 var *Magtsyge*. Saaledes skriver *Andræ*, hvis politiske Udvikling havde gjort ham til en bitter Modstander af Monrad, at dennes Overtagelse af Ministeriet skyldtes »hans personlige Ærgjerrighed, Forfængelighed og Forblændelse, der bragte ham til et Vovestykke, hvis Afsindighed Enhver, der kjendte de russiske og engelske Noter, noksom skønnede«¹. Ogsaa *Hall* nærede bitre Følelser mod Monrad. Saaledes skriver *Fru Heiberg* til *Krieger*², at *Fru Hall* har sagt til hende om Monrad: »Alle hans Planer i de senere Aar er gaaet ud paa at sætte sig i Halls Sted i Ministeriet og kaste ham overbord«, og *Fru Heiberg* tilføjer: »Dette er vistnok sandt«. »Monrad er et farligt Menneske. Jeg tror, han er en af dem, der i sin Lidenskab kunde ofre Fædreland og Venner, naar noget træder hans personlige Ærgjerrighed for nær«³. Selv skriver *Krieger* i sin Dagbog 31/12 1863: »Monrad . . . har nu naaet sit personlige Maal; han er bleven ikke blot Consejlpræsident, men den eneste politiske Mand i Ministeriet. Han nyder Bevægelsen, han nyder den Bevidsthed, at Kongen, der hader og frygter ham ligesaa stærkt som den Dag og Nat grædende Dronning, dog nu maa ty til ham og ligesom hos ham søge Trøst«⁴. Ogsaa General *Cai Hegermann Lindencrone*⁵ taler om Monrads »hædersyge Fantasi«.

¹) Poul Andræ: Geheimekonferentsraad C. G. Andræ. I. 1897. S. 227—228. Jfr. III. S. 254. En Genklang af Andræs bitre Syn paa Monrad møder man i *Fru Andræs Dagbøger* (Poul Andræ: Geheimeraadinde Andræs politiske Dagbøger. I. 1914. S. 160; II. 1916. S. 137; III. 1920. S. 86).

²) 2/1 1864. Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. En Samling Breve. I. 1914. S. 243.

³) 15/3 1865. Ib. II. 1915. S. 3. Senere lærte hun at skatte Monrad. Se nedenfor S. 117—118.

⁴) A. F. Kriegers Dagbøger 1848—1880. III. S. 40. Jfr. S. 43—44. 48. Et andet — og rigtigere — Billede af Dronning Louises Karakter giver Monrads »Redegørelse« S. 68 under Omtalen af Urolighederne i København efter Dannevirkes Rømning: »Dronningen var kjæk og uforfærdet og kom ikke et eneste Øjeblik ud af den aandelige Ligevægt«.

⁵) Betragtninger i Anledning af D. G. Monrads politiske Breve. 1875. S. 103.

I modsat Retning taler Monrads Ven og Kollega, C. E. Fengers Vidnesbyrd, at Monrad »har stedse været en fuldkommen loyal og trofast Collega, og jeg har aldrig set det mindste, som kunde tyde paa, at han havde særegne Hensigter«. »Jeg er overbevist om, at den [hans Ærgerrighed] kun har spillet en ringe Rolle ved Ministerskiftet i 1863, om den overhovedet har spillet nogen«¹. Hertil kommer Monrads egne Udtalelser i »Redegørelsen«. Det bør veje tungt, at denne selvransagende Mand, der paa andre Punkter uforbeholdent indrømmer sine politiske Fejlgreb², om dette Spørgsmaal skriver: »Min Samvittighed giver mig det Vidnesbyrd, at jeg ikke lededes af saadan Tilbøielighed, men af Hensyn til Fædrenelandets Tarv gik ind paa at blive Halls Efterfølger«³. Dette var ogsaa *Fr. Barfods* Indtryk: at Monrad blev Konseilspræsident, »skyldes mere hans Kongelighed end hans Ærgerrighed eller Herskesyge«⁴. Jeg kan derfor godkende Hauges forsigtige Formulering (p. 130): »Den store Opgave, som laa i at lede Danmarks Politik under saa vanskelige Forhold, har nok virket dragende paa ham⁵, og han har følt det som et Kald at skulle tjene sit Fædreland paa denne ansvarsfulde Post, da ingen andre syntes at være i Stand til at danne Regering«.

¹) Af Orla Lehmanns Papirer. S. 225—227 (delvis citeret Hauge p. 130). — Carl Emil Fenger (1814—84), fremragende Læge og Politiker, Finansminister 1859—63 og 1870—72, se Julius Petersen og N. Neergaard i DBL.². VI. 1935. S. 626—634.

²) Redegørelsen S. 47—52. 61—62. 130. 133—135. 149. 152. 232—233.

³) Ib. S. 61. S. 51—55 fremhæver han »Ministeriets Pligter mod Kongen, mod Dynastiet«. Ligesaa S. 266 (Udtalelse i Rigsraadets Folketing 18/7 1864).

⁴) Et Livs Erindringer. S. 170.

⁵) 8/1 1864 skriver Peter Rørdam til sin Søster: »Monrad er sjæleglad; thi jo mere det suser om ham, des bedre samler han sine Kræfter. Jeg har den Tillid til ham, at han er ærlig, og tillige, at han har Mod« (H. F. Rørdam: Peter Rørdam. III. S. 181—182). — Jfr. *Fr. Barfods* ovenfor (S. 64 Anm. 4) anførte Udtalelse om Monrads Lidenskab for Arbejde og Glæde ved nye Opgaver.

(2.) *General de Meza's Afskedigelse.* Da General de Meza i sin Instruks af 24. Januar 1864 havde faaet det overladt selv at afgøre, hvor vidt Dannevirkestillings Forsvar skulde føres, og da et Krigsraad under hans Ledelse næsten enstemmigt havde vedtaget at rømme Dannevirke for at undgaa Hærens Tilintetgørelse (hvad den senere militære Sagkundskab ogsaa har godkendt¹), og da Monrad personligt billigede denne Beslutning², forekommer det mig, at han vilde have handlet mere redeligt og mandigt ved at modsætte sig Krigsminister Lundbyes Krav om de Meza's Afskedigelse og ved hellere at lade Krigsministeren gaa end at ofre Generalen — tilmed da han maatte gøre Afskedigelsen til et Kabinetsspørgsmaal for at overvinde Kongens Modstand³. »Konseilspræsidentens Holdning til Spørgsmaalet om Dannevirkestillingens Rømning var vaklende«, hedder det med Rette i Generalstabens Værk om Krigen i 1864. »Det af ham givne Tilsagn om, at Overkommandoen ogsaa for det Tilfælde, at Dannevirkestillingen forlodes, vilde finde en sikker Støtte hos Regjeringen, blev ikke indfriet⁴.

¹) »Tilbagetoget fra Dannevirke var en absolut Nødvendighed«, skriver Oberst N. P. Jensen: Den anden slesvigske Krig 1864. 1900. S. 138. Jfr. »Den dansk-tydske Krig 1864«. Udg. af Generalstabens. I. 1890. S. 259—261. K. C. Rockstroh: General de Meza og Dannevirkes Rømning. 1930, især S. 136. Den tyske Generalfeltmarskal Helmuth von Moltke skriver 9/11 1874 i et Brev til sin Ungdomsven, General Cai Hegermann-Lindencrone: »Es bedurfte der ganzen Charakter Festigkeit des Generals de Meza um das Richtige zu ergreifen, unbeachtet des Sturms in der öffentlichen Meinung, welcher gegenüber dann das Cabinet die Schwäche hatte, ihn fallen zu lassen« (Historisk Tidsskrift. 9. R. I. S. 289).

²) »De Mænd, hvem Dannevirkes Rømning skyldes, ville, skjønt den Gang haanede, blive krandsede af Historien«, skriver han i Redegørelsen S. 63. Jfr. Politiske Breve. Nr. 4. 1874. S. 64—65.

³) Aage Friis: Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863—1879. 1936. S. 87—94. Neergaard: Under Junigrundloven. II, 2. S. 1073—1078.

⁴) Den dansk-tydske Krig 1864. I. S. 226. Paa lignende Maade N. P. Jensen S. 179 og Rockstroh S. 141. Nørgaard S. 175—176 — for ikke at tale om erklærede Modstandere af Monrad som Cai Hegermann Lindencrone: Betragtninger i Anledning af D. G. Monrads politiske

(3.) Et afgjort Fejlgreb var utvivlsomt *Afvisningen af Englands Forslag* om Vaabenstilstand og Konference før Indtagelsen af Dybbøl, og især Afvisningen af Forslaget om Voldgift ved Fastsættelsen af den Grænselinie, hvorefter Slesvig skulde deles.

Derimod kan man næppe bebrejde Monrad Kravet om, at *Dybbølstillingen* skulde holdes til det yderste. I Generalstabens Værk hedder det: »Det var et høit Spil at optage denne Kamp; men Beslutningen herom retfærdiggjordes ved Troppernes Holdning ... Mindet om det seige Forsvar af Feltværkerne paa Dybbøl Banke og dets Afslutning ved Kampen d. 18. April vil holde sig, naar Minder om lysere Begivenheder forlængst ere blegnede«¹. Dertil kommer for Monrads Vedkommende, at han mente, ligesom Krigsministeriet, at Stillingen kunde forsvares, og at dette vilde have stor Betydning for Udlandets Dom². I det hele var det jo hans ledende Tanke, at man skulde kæmpe en Fortvivlelsens Kamp, og at England saa vilde komme os til Hjælp³. Men der kom ingen Hjælp udefra, og Folkestemningen herhjemme ønskede afgjort Fred. »Hovedulykken for Monrad i 1864 var den, at han ikke var i samme Plan som Folket. Han var i 1864 selv en Heros, og han troede at have et heroisk Folk om sig, men heri tog han fejl. Folket blev i den jævne Plan, og for saa vidt havde det været heldigere, om det til Fører havde haft en Mand af en mere jævn Natur, Hall f. Eks.«⁴.

Breve. S. 87—99. Erik Skram i »Sonderjydske Aarbøger«. 2. R. 1925. II. S. 1—77. 161—195. Karl Larsen i »Politiken«s Kronik 5/2 og 1/3 1929. — Monrads eget Forsvar for de Meza's Afskedigelse (Politiske Breve. Nr. 4. S. 66. Redegørelsen S. 69—71) virker meget lidt overbevisende.

¹) Den dansk-tydske Krig 1864. II. 1891. S. 446—447.

²) Se Monrads Udtalelse i Rigsraadets Folketing 24/8 1864 (Redegørelsen. S. 274—275).

³) Redegørelsen. S. 138—148. 265. 267—269. 282. 285.

⁴) Erik Henriksen: Mændene fra 48. 1911. S. 33. Jfr. Kriegers Dagbøger. III. S. 212. 7/7 1864: »Det var Monrads store Fejl, at han ikke kunde skønne den offentlige Mening«. — Om Kampen ved Dybbøl

(4.) Som ansvarlig Minister havde Monrad den Pligt selv at indtage et bestemt Standpunkt og ikke overlade Kongen Afgørelsen af det vigtige Spørgsmaal, om man skulde gaa ind paa de engelske Forslag om Voldgift med Hensyn til Slesvigs Deling eller fortsætte Krigen; men da Kongen var gaaet med til »i yderste Nødtilfælde« at afstaa Hertugdømmerne Syd for Sli-Dannevirkelinien, følte Monrad sig forpligtet til ikke at øve noget yderligere Tryk for at bevæge ham til at godkende en nordligere Grænselinie¹.

Da Kongen fastholdt denne Linie, blev det engelske Forslag afvist og Krigen genoptaget. Nederlaget og Nødvendigheden af at slutte Fred bevirkede Monrads Afgang som Minister, og de ydmygende Fredsbetingelser bragte ham til at mistvivle om sit Folks Fremtid. For at glemme den sørgelige Nutid søgte han tilbage til Fortiden og fordybede sig i Digtet om Jobs Prøvelser og i de hebraiske Psalmedigteres og Jesajas patetiske Klager. 1865 udgav han »*Profeten Esaias*« og »*Hiob og Psalmerne*« i en ny, ikke mindst i æstetisk Henseende værdifuld Oversættelse; men de fik ikke stor Udbredelse, og Forlæggeren lod ham forstaa, at Udgivelsen var forbundet med Tab².

Hans dybe Depression førte ham til sidst til den Beslutning at *udvandre til Ny Zeeland* — hvorved Hensynet til hans Hustrus Helbred og hans Sønners Fremtid var medvirkende Motiver³. Hvor uforstaaende man stod overfor

skriver Erik Henrichsen (Ib. S. 34): »At han uden Sentimentalitet, men med Statsmandens Ringeagt for Liv og Lemmer, lod Kampen om Dybbøl fortsætte, til Stillingen blev taget med Storm, er siden i Folkets egen Bevidsthed og i Udlandets Omdømme blevet til en Styrkelse af vor nationale Følelse, og viser, at Monrads dybere Blik ikke tog fejl«.

¹) Statsraadets Forhandlinger. S. 174—175. 178—193. Redegørelsen S. 105. 135. 137—138. 264—265. N. Neergaard i Danmarks Riges Historie. VI, 2. S. 271; Under Junigrundloven. II, 2. S. 1330. 1354—1357.

²) Redegørelsen. S. 242.

³) Ib. S. 243. Dette Vendepunkt i Monrads Liv er for kort behandlet hos Hauge (p. 131—132).

hans paatænkte Bortrejse, fremgaar af Fru Heibergs Breve til Krieger. 31/7 1865 meddeler hun, at baade *Martensen* og *Tscherning* dadlede Monrad strengt, fordi han vilde forlade Landet, og 6/8 skriver hun: »*Andræ* troer slet ikke paa Monrads Reise; det Hele er en Komedie, mener han, for at opnaae Et eller Andet. Heri gjør han ham dog vist Uret¹. Selv skriver *Krieger* i sine *Dagbøger*²: »Jeg forestillede ham Alt, hvad derimod kunde siges, navnlig det Lys, der herved vilde kastes over hele hans Fortid — Spillerfysiognomiet for at bruge det onde Ord³ — han kan eller vil ikke forstaa det«.

Monrads nære personlige Venner, Lehmann og Birke-dal, forsøgte forgæves at holde ham tilbage. *Lehmann* har efterladt sig en Beretning om en Samtale, han havde med Monrad i Efteraaret 1865⁴: »Monrad sagde, at han saa ingen Fremtid for Danmark og det danske Folk ... Han havde tabt al Tillid til sig selv; men man maatte tro paa sig selv, for at andre skulde tro paa os, og uden Tro kunde man intet udrette. Han havde troet, at det danske Folk vilde slaas til det yderste for Dannevirke, og hvis det skulde gaa under, da gaa under med Ære; men han var bleven bittært skuffet og følte den højeste dégoût for det Hele. Han maatte derfor bort, saa langt som muligt, helst til Australien ...«. »Jeg svarede ham med Rasks Valgsprog, at sit Fædreland skylder man alt, hvad man for-

¹) Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. En Samling Breve. II. S. 13. 14. 17.

²) 12/7 1865. III. S. 289.

³) Dette »onde Ord« var sat i Omløb i en Artikel i »Dagbladet« for 15/11 1864 om Fredstraktaten i Wien: »Vi kunne ikke forstaae, hvorledes Nogen, der har paakaldt Forstanden og det praktisk Mulige, har kunnet stemme med Nej, og navnlig gjælder dette Monrad, der forekommer os at have talt som den lidenskabelige Spiller, hvis Fantasi idelig udmaler lokkende Billeder om, at endnu en dristig Indsats kunde vinde alt det Tabte tilbage, men ender med at tilsætte Alt«. (C. St. A. Bille: Tyve Aars Journalistik. III. S. 424).

⁴) Af Orla Lehmanns Papirer. S. 232—235.

maar, og at det allermindst kunde sømme sig for os ... at unddrage os fra Konsekvenserne af en Udvikling, hvori vi selv havde saa stor Del. Det saa vel sort ud nu ... men det stod i Guds Haand, om der skulde komme lysere Dage, og den første Betingelse var da, at de, som havde Kraft og Evne, ikke havde forladt deres Post ... Naar han nu havde for liden Selvtillid, saa var det Reaktionen mod, at han tidligere havde haft for meget deraf, og han burde nøje overveje, om hans Modløshed ikke kom af hans Ærgerrighed, der ikke kunde forsone sig med den Tanke her i Landet at indtage en sekundær Plads. ... At drage med hele sin Familie til Australien var ikke en Rejse, men en Udvandring. Derved vilde han bryde Staven over sit Fædreland, som han forlod som Rotterne det synkende Skib, og over hele sin Fortid, thi hvad han var, det var han i, ved og for Danmark ... I hans Alder og Livsstilling at drage paa saadanne Eventyr, var at overskære sin Livsrod, svigte sin Pligt og berede sig en Fremtid fuld af Savn, Skuffelser og Anger«.

Ogsaa *Birkedal* forestillede ham, at han burde blive her hjemme og dele den mørke og tunge Tid med sit Folk. Men Monrad svarede: »Det danske Folk er et raaddent Folk, og Ingen kan forlange af mig, at jeg og Mine skal staa Last og Brast med et saadant raaddent Folk«¹.

Det bedste Indtryk af Monrads Stemning ved Afrejsen giver hans Ven og Svoger, *Christian Winther*, i Digtet »En Udvandrer«². Det begynder:

»Hvor der leves uden Ære,
Er ei længer godt at være«.

¹) Personlige Oplevelser. I. S. 126. Paa samme Maade hedder det i Monrads Redegørelse S. 141: »Det danske Folk stod for mig som en Afdød, og Danmark stod for mig som et Lig. Jeg trykkede et brændende Kys paa dets blege Pande og forlod det.«

²) Trykt i »Brogede Blade«. 1865, optrykt i »Samlede Digtninger«. X. 1905. S. 82—84.

Og fortsætter:

»Ei skal for mit Land, det døde,
Blusels Brændemærke gløde
Paa min Pande, naar jeg maatte
Nævne, hvad vi selv forraadte«.

Digtet ender:

»Lyset for mig, — Mørket bag mig —
Fremtid! i din Favn modtag mig!«

V

Om *Monrads Udlændighed* (1865—69) og *de første Aar efter Hjemkomsten* (1869—71) handler p. 145—157. Den lange Sørejse til Ny Zeeland og det arbejdsomme Nybyggerliv bekom ham godt, og efterhaanden genvandt han sin legemlige og sjælelige Sundhed, saa at han allerede i 1869 kunde vende tilbage til Danmark. Hauges meget korte Skildring af Monrads Udlændighedstid (p. 145—148) er væsentlig kun et Udtog af Vedel¹. Det nævnes ikke engang, at Monrad i 1870 udgav et instruktivt lille Skrift, »*Gamle Ny-Zeeland*«, et Udtog af en Bog af en engelsk Kolonist. Hauges Omtale (p. 146 efter et Brev til Christian Winther) af, at Monrad døbte Børn af Maorierne, forstaas bedre, hvis han havde anført Monrads egne Ord i »Redegørelsen« S. 244: »Jeg stod paa en venskabelig Fod til Maorierne og lagde mig efter deres Sprog. Vel kom jeg aldrig saa vidt, at jeg kunde tale det, men ved Hjælp af den paa Maori-Sproget oversatte engelske Liturgi kunde jeg saavel døbe Børn som forrette Jordpaakastelse«. Nogle Ord om Maorierne og deres Stilling til Kristendommen² vilde have været paa deres Plads.

¹) Tilskueren. 1904. S. 710—724. 957—965.

²) F. Eks. ud fra Burkhardt-Grundemann: *Kleine Missions-Bibliothek*². IV, 2. 1881. S. 274—326.

Allerede samme Aar, som Monrad kom hjem fra Ny Zeeland, søgte han Embede og blev udnævnt til *Sognepræst i Brøndbyerne* (1869). Hans politiske Venner var meget misfornøjede hermed. Saaledes skrev »Fædrelandet« (24/5 1869), at hvis Monrad for altid vilde tage Afsked med det politiske Liv, vilde han gøre Uret baade mod sig selv og imod sit Fædreland. »Som offentlig Mand, som Rigsdagsmand og Statsmand er Monrad i Held og Uheld, bagvasket og lovprist, altid en Storhed; som Landsbypræst vilde han kun være — en Besynderlighed«. Men denne »besynderlige« Landsbypræst prædikede saaledes, at en stor Skare teologiske Studenter og Kandidater — deriblandt den senere Professor og Biskop *Peder Madsen*¹ — Søndag efter Søndag vandrede ud til Brøndbyerne for at søge deres Opbyggelse under Monrads Prædikestol, og da han lod disse Prædikener trykke (1871), fik den danske Kirke dermed sin ypperste Prædikensamling².

Side om Side med denne kirkelige Virksomhed gik den politiske. Hver Uge skrev han i »Berlingske Tidende« en Artikel om politiske Spørgsmaal; de udkom samlet under Titlen »*Politiske Afhandlinger*«. I—III. 1869—71. 1869 holdt han paa Universitetet to opsigtvækkende Forelæsninger, som han udgav under Titlen »*Om politiske Drømmerier*« (1870).

Man savner hos Hauge *Vedels* malende Skildring af selve Forelæsningerne³: »Næppe har vel nogen, der hørte paa disse Forelæsninger, senere glemt det mægtige, men tillige uhyggelige Indtryk, de gjorde ... Det var en mørk og raakold December Eftermiddag, at man samledes i Solennitetssalen, der med dens dengang endnu nøgne Vægge og kun oplyst ved de to Lys oppe paa Katederet, virkede ret trist og nedtrykkende. Monrad besteg Katederet, og ved Lysenes flakkende Skin gensaa man det mægtige

¹) Fr. Torm: Biskop Peder Madsen. 1926. S. 29.

²) Se nedenfor S. 98.

³) Tilskueren. 1904. S. 941.

Hoved, men Haaret var blevet hvidt, og Ansigtet var furet af Tanker og Sorger, kun Øjnene havde bevaret deres skarpe, næsten dæmonisk gennemtrængende Blik. Saa begyndte han sit Foredrag, hvert Ord lød ind i Salens fjerneste Krog og paahørtes i dyb Tavshed, og alt som det skred frem, blev Stilheden dybere, Tusmørket sænkede sig tættere ned over Tilhørerne, og de følte sig mere og mere uhyggelige. Det var ogsaa et meget mørkt Billede, han tegnede af Landets Fremtid, og han stillede os Valget imellem at berede os paa en Kamp til det yderste eller fuldstændig Afvæbning«.

Selv indtog Monrad i disse Forelæsninger ikke noget afgjort Standpunkt overfor de to Muligheder, og man kan derfor minde om, at han i udpræget Grad besad Videnskabsmandens Evne og Tilbøjelighed til at betragte en Sag fra alle Sider — saaledes som *Frederik Barfod*¹ allerede i 1852 fremhævede det som karakteristisk for Monrad, at »hans samvittighedsfulde Betænkkelighed indgiver ham for mangt et Synspunkt baade for og imod«. Men denne Ejendommelighed havde jo ikke hindret ham i tidligere at være stemt for »Kamp til sidste Mand« (S. 69. 71) og hindrede ham heller ikke i senere at blive en ivrig Talsmand for et stærkt Forsvar baade til Lands og til Vands (S. 31—32. 78). »Drømmeriernes« uafgjorte Standpunkt maa vist derfor betragtes som Udslag af, at han atter var kommet ind i en depressiv Periode.

Man forstaar, at hans politiske Modstandere kunde skrive om »Drømmerierne«: »Det er jo netop det Ejendommelige, det Demoraliserende ved Monrads Optræden, at han Intet mener og Intet vil ... Var der da nu virkelig nogen Opfordring for ham til at træde frem med Tanker, der i hans egen Sjæl ere blevne saa golde paa Frugt?«² Pastor *Hauge* mener ganske vist, at »Drømmeriernes« Slutningsord »er som en Pil, der peger frem mod det positive Standpunkt,

¹) Et Livs Erindringer. S. 302.

²) »Dagbladet« 18/12 1869. Bille: Tyve Aars Journalistik. III. S. 582.

Monrad senere indtog overfor Danmarks Forsvar« (p. 154). Denne Fortolkning er afgjort urigtig. Dette fremgaar (1.) af Sammenhængen, idet Monrad selv udtaler (S. 61): »Der- som jeg skal være ganske oprigtig, saa begynder den sidste Tanke [om Afvæbningen] ligesom at faa Overvægten«. (2.) er Monrads Slutningsord gengivet ufuldstændigt og derfor misvisende. Hauges Gengivelse lyder: Hvis det danske Folk for Alvor vilde tro paa sig selv og sin Bestemmelse, sine Minder og sit Haab, sit Sprog og sin Folkeejendommelighed, hvis det vilde holde fast ved denne Tro, hvor haabløst og fortvivlet end alt saa ud, [Y] saa vilde »den Gud, der raader over Folkenes Skjæbne, ei beskjemme dets Tro, men i Danmark vil det atter blive Dag«. Men paa det med [Y] angivne Sted staar der hos Monrad (S. 64): »selv om det gennem Aarhundreder skulde komme til at sukke under de haardeste Tilskikkelser og Prøvelser«. Disse Ord viser, at Monrads »Haab« (S. 63) hverken gaar ud paa, at et Forsvar til det yderste vil kunne gennemføres overfor en Stormagt, eller paa, at en Afrustning vil yde Sikkerhed mod at blive angrebet, men paa, at Folket, selv om det skulde blive besejret og erobret, dog vil kunne bevare sin Nationalitet og maaske i en fjern Fremtid, under andre historiske Forhold, atter faa sin tabte Frihed tilbage. Dette fremgaar ogsaa af tidligere Udtalelser i »Politiske Drømmerier« (S. 35. 57—58): »Det er paa ingen Maade afgjort, at der ei vil kunne indtræde et Omslag, der i sin Tid vil medføre Opløsningen af de store Stater i Grupper af mindre Stater. Det gjælder om at holde ud i Mellemtiden, om end denne Mellemtid skulde vare Aarhundreder, og lade det stigende Tryk vække en bestandig mere trofast Kjærlighed til Nationalitet og Modersmaal. Det gjælder om ikke at opgive Haabet, da vil Haabet ikke svigte; Danmark vil atter gjenfødes, om end under Former, der end ikke kunne forudses og bestemmes«. —

Ogsaa andre Steder fremsætter Monrad den Tanke, at en Kulturnation, der har mistet sin politiske Selvstændig-

hed, men bevaret sit nationale Særpræg, vil atter kunne blive en Stat. Hensynet til Folket og dets Udelthed staar for ham over Hensynet til Staten og dens Selvstændighed¹.

VI

Monrads sidste Aar (1871—87) behandles p. 154—170. Efter Biskop *Bindesbølls* Død (1871) blev Monrad — for anden Gang — *Biskop over Lolland-Falsters Stift* og virkede her til sin Død (28. Marts 1887).

Hans Genoptagelse af Bispegerningen gav Anledning til en interessant — af Hauge fremdraget — Brevveksling med Biskop *P. C. Kierkegaard* (p. 154—156). Monrad fremhæver her, at han nu engang er anlagt saaledes, at »naar jeg kommer i Virksomhed, saa bliver denne dels politisk, dels religiøs . . . men hvad kan Elektriciteten gjøre for, at den, naar den kaldes tillive, er baade positiv og negativ?«

Til Skildringen af hans Virksomhed som Biskop er benyttet adskilligt nyt Stof fra Bispeembedets Kopibog og Visitatsprotokol. Det er Hauges Opfattelse, at medens det i 1849—54 særlig var Skolen, Monrad viste sin Interesse, og hans Indsats paa det kirkelige Omraade ogsaa var præget af det pædagogiske og administrative, er det »i hans anden Bispeperiode mere Præsten, Sjælekenderen og den i Livets Skole erfarne Mand, vi møder« (p. 159). Han tilføjer dog selv, at »Monrads Interesse for Skolens Gerning var ikke mindre levende i hans anden Bispeperiode« (p. 163); men han synes ikke at kende Monrads to Smaaskrifter fra denne Tid: »Om den paatænkte Reform i Almue-Skolevæsenet« (1872) og »Skoleloven og Folkethinget« (1873). Det sidste Skrift fremhæver bl. a. (S. 28), at da den langt overvejende Del af det danske Folk hører til den evangelisk-lutherske Kirke, har det Ret til at fordre, at denne

¹) Politiske Breve. Nr. 9—13. 1877 S. 31: »Forfærdelig er Død; endnu forfærdeligere er Sønderlemmelse«. Redegørelsen. S. 143—146. 267—268. 272.

Kirkes Troslære optages som en organisk Bestanddel af Folkeskolens Undervisning.

Man savner ogsaa en Omtale af, at Monrad i 1873 i For-
ening med Kofoed-Hansen udgav et Udvalg af Biskop *Bin-*
desbølls efterladte Papirer, under Titlen »*Tanker til Efter-*
tanke over Søn- og Festdags Evangelier«, et af de værdi-
fuldeste Værker indenfor den danske Andagtsliteratur.

Ogsaa i denne Periode af sit Liv bevarede Monrad sin
Interesse for politiske Spørgsmaal. Dette viste han bl. a.
ved Udgivelsen af sine »*Politiske Breve*«. 1—19. 1874—82,
hvor han slog til Lyd for *Forsvarssagen*. Han ønskede Kø-
benhavn stærkt befæstet, baade til Lands og til Søs¹, og
bekæmpede den Forsvarsnihilisme, hvis Løsen var det skep-
tiske Spørgsmaal: Hvad kan det nytte? Saaledes skriver
han i 1883: »Jeg fastholder den Anskuelse, at vi skulde
gjøre, hvad vi formaa, for Fædrelandets Forsvar. Jo større
Vanskeligheder Fjenden har at overvinde, desmindre vil
han fristes til at angribe os. Jo langvarigere Modstand vi
gjøre, des lettere vil det være for andre europæiske Magter
at skride ind, før Afgjørelsen har fundet Sted«. »Hvad
nytter det? Ja, spørger man saaledes, naar man kæmper
med en overlegen Fjende, da bør man aldrig begynde at
kæmpe, men strax give efter for Fjendens Krav ... Hvad
nytter det? Havde Holland, Sveits, Grækenland spurgt
saaledes og svaret: Intet, saa havde de nu ikke været fri
Lande ... Hvis et lille Folk kæmper med heltemodig Ud-
holdenhed, da vækkes Folkenes og Regeringernes Med-
følelse, og denne Medfølelse frelser ofte det lille Folk ...
Der er Grund til at antage, at hvis vi havde modstaaet
Preussens første Angreb paa Als, da vilde Englands Med-
følelse med os have voxet saaledes, at det vilde have ydet
os sin Understøttelse«².

Et andet Emne, som han ofte kom tilbage til, var *Folke-*
tingsparlamentarismen. Han havde længe bekæmpet den

¹) »*Politiske Breve*«. Nr. 5—7. 1876. S. 19. 69. — Nr. 19. 1882. S. 46.

²) »*Middelfart Avis*«. 9. og 12. April 1883.

som et Overgreb, og han var bange for, at den skulde fremkalde en Reaktion, der kunde gaa ud over den konstitutionelle Frihed¹; men hans Uvilje mod de provisoriske Finanslove² bevirkede, at han blev mere sympatisk indstillet overfor Folketingsparlamentarismen³.

Efter et Par forgæves Forsøg paa at komme ind i *Folketinget* blev han i 1882 valgt i Middelfart som Venstres Kandidat⁴. Som Aldersformand ledede han Folketingets første Møde 2. Oktober 1882 og udtalte ved den Lejlighed Ønsket om en »Fædrelandets Vaabenhvile«, »under hvilken man glemte al Lidenskab, alt gammelt Had og Vrede og saae ganske simpelt og jævnt paa Fædrelandets Anliggender . . . Det er overhovedet et stort Spørgsmaal, om ikke Fædrelandets Vel tjenes nok saa meget ved smaa bestandige Fremskridt som ved pludselige store Forandringer⁵. I denne Aand søgte han under den haarde Kamp mellem Regeringens Provisoriepolitik og Venstres Visnepolitik »at være Kit«, d: at samle de stridende Parter til et positivt Reformarbejde. Dette lykkedes ikke, og i 1886 nedlagde han sit Mandat. Fra konservativ Side betegnede man ham i en Afskedsartikel som »den stereotype Forstening i Former og Methoder« og bebrejdede ham »en gold, ensidig Fast-

¹) »Politiske Afhandlinger«. I. 1869. S. 95; II. 1870. S. 262—266. »Politiske Breve«. Nr. 9—13. 1877. »Friheden gaar næsten altid til Grunde ved sine egne Udskejelser«, siger han i »Politiske Breve«. Nr. 1. S. 24.

²) Ogsaa i de af Bjørn Kornerup udgivne Breve fra Monrad til Kultusminister Fischer udtaler han sin Uvilje mod provisoriske Finanslove (Kh. S. 6. R. III. S. 333—334. 338—339. 345—347. 372: »Den provisoriske Finantslov er blevet et Vendepunkt for min Opfattelse af Parternes Stilling«).

³) Se f. Eks. hans Udtalelser i Folketinget 22/1 1886 (Rigsdagstidende 1885—86. Sp. 750. 756—757). Jfr. ogsaa Vedel i »Tilskueren«. 1905. S. 399—405. 556—558. Bagge S. 109—119.

⁴) Ifølge Henrik Pontoppidans Karikaturtegning af Monrad i fjerde Bog af »Mulde« robede hans fornyede Deltagelse i det politiske Liv, »at han trods sin fremrykkede Alder endnu ganske lod sig beherske af sin Ærgerrighed«.

⁵) Rigsdagstidende (Folketinget). 1882—83. I. Sp. 13—14.

holden ved Ungdomsillusioner«¹; men en kyndig og fordomsfri Bedømmer som *Vedel* skriver, at »Monrads Deltagelse i disse fire Rigsdagssamlinger havde en ikke ringe Betydning, den tjente til at hæve Forhandlingernes intellektuelle Niveau, og Debatterne mellem ham og Holstein paa den ene Side og Estrup og Nellemann paa den anden vil altid bevare en fremragende Plads i vor parlamentariske Historie«. »Det maa i alt Fald erkendes, at han, som han havde lovet ved sit Valg i Middelfart, var bleven sin Fortid tro, og at han altid havde fulgt sin Overbevisning, uden Bihensigter, uden Personsanseelse og uden Hensyn til sig selv og sin Stilling. Han havde bragt store Ofre; han havde sat sit gode Navn og Rygte paa Spil, han havde set sig fornægtet og forstødt af gamle Forbindelser, som han satte Pris paa, og han havde været beredt paa at blive afskediget fra sit Embede. Og hvad havde han vundet til Gengæld? Han troede² at se Grundloven »knust«, den konstitutionelle Frihed afløst af en Absolutisme værre end den gamle og saaledes det Arbejde ødelagt, som han havde viet sine bedste Aar og alle sine Kræfter«. »Den sikre Trøst fandt han i Religionen, og i 1885 skriver han til sin Datter: »Jeg har et mægtigt, uimodstaaeligt Vaaben mod alle Livets Sorger og Bekymringer: Ske din Vilje! Disse tre Ord har baaret mig gennem alle Livets Sorger, og de skal ogsaa være mit Værn mod Sorger og Bekymringer over Fædrelandets Fremtid«³.

I en af sine sidste Bladartikler skriver han om Forholdet mellem Kristendom og Politik: »Hvis Christendommens Aand besjælede alle dem, der drive Politik, fra Ministrene til Menigmand, hvor vilde det da lysne i Fædrelandet! Hvor drister man sig dog at ville udelukke Jesu Christi frigjørende og frelsende Kraft fra et Omraade, der er saa

¹) Nationaltidende 12/8 1886.

²) Som han udtalte i Folketinget 30/1 1886 (Rigsdagstidende 1885—86. Sp. 1039—40).

³) *Vedel* i »Tilskueren«. 1905. S. 566—568. Jfr. S. 556.

stort og betydningsfuldt som det, Politiken omfatter¹.

Med Hensyn til Menneskers Omdømme trøstede han sig med den Tanke: »Et godt Eftermæle er en dejlig Ting; men det er min Tro, at enhver faaer til sidst den Dom, han har fortjent«².

VII

Vi kommer nu til Afsnittet om »*Monrad som Forkynder*« (p. 171—231), det udførligste og vigtigste Afsnit i den hele Bog. Det betones (p. 171), at Formaalet er »at gøre Rede for hans individuelle Særpræg«, ikke derimod »at undersøge hans Slægtskab med tidligere eller samtidige aandelige Bevægelser og Personligheder«. Enkelte spredte Bemærkninger sammenligner paa træffende Maade Monrads Forkyndelse med Mynsters³; men der gives ingen gennemført Sammenligning med Mynsters og Martensens Forkyndelse, lige saa lidt som med Grundtvigs eller med P. A. Fengers og Peter Rørdams, de to grundtvigske Præster, som Monrad stod i nær personlig Forbindelse med. En saadan Sammenligning vilde være en meget interessant, men ogsaa en meget vanskelig Opgave. Forf. lader den imidlertid ligge for at holde sig til den mere begrænsede, men dog ogsaa betydningsfulde Opgave at paavise Hovedpunkterne i og Hovedejendommelighederne ved Monrads Forkyndelse.

Enhver Læser af dette lange Afsnit med de mange velvalgte Citater af Monrad vil sikkert faa et stærkt Indtryk af, hvor rig og dyb Monrads Forkyndelse er, hvorledes han i ualmindelig Grad forener en inderlig personlig Fromhed med en omfattende Livserfaring. Men ogsaa her er der Anledning til Indvendinger af forskellig Art, særlig fordi Forf. har forbigaaet adskilligt ejendommeligt og værdifuldt Stof.

¹) »Middelfart Avis«, 6/3 1886.

²) Monrads Ord til en af sine Døtre (»Tilskueren«, 1905. S. 984).

³) Hauge p. 180. 183. 184. 243—245. Jfr. p. 247—248 om Martensen.

I hele dette Afsnit har Pastor Hauge en Forgænger i Pastor V. Nannestads »Portraiter fra Kirken«. I. 1895. S. 1—62. Nannestads Fremstilling er ikke uden Værdi og burde derfor have været nævnet (udover Anm. p. 181), selv om Hauges Behandling er fyldigere og bedre ordnet. Man bør altid vise sine Forgængere den skyldige Honnør! F. Eks. kunde der have været Grund til at nævne, at Karakteristikken af Monrad som »Bønnens Prædikant« (p. 188. 205) allerede er brugt af Nannestad (S. 63). Derimod forbavses man over i dette Afsnit at møde *Viggo Hørups* Navn. P. 173 anføres i stærkt forkortet Form en Udtalelse af Hørup om Monrad. Den lyder saaledes: »En vidt spændende Natur: Præst og frisindet, en pønsende Aand, en ensom Mand og dog en Verdensmand med en sikker Gang iblandt Menneskene, i alt, hvad han skrev og talte, fuld af Personlighed og Stemning, en Mester i de Overgange mellem Alvor og Skælmeri, som det danske Folk har saa let ved at følge¹. Denne Dom er baade interessant og træffende og fortjener at gengives. Men at Hørup anføres i Afsnittet om Monrads Prædiken, forekommer mig at være stilløst.

Medens Monrads utrykte Prædikener har været omtalt tidligere, hviler det her behandlede Afsnit paa hans Postil fra 1871² samt — i anden Række — paa hans andre opbyggelige Skrifter, hvorved dog den i 1887 efter Monrads Død udgivne Samling »Ordinationstaler og Prædikener« ikke er tilstrækkelig udnyttet³.

Fremstillingen begynder med en Paavisning af, hvorledes *Monrads Forkyndelse udspringer af hans personlige*

¹) »Viggo Hørup i Skrift og Tale«, II. 1903. S. 150. Hørups Minde-tale over Monrad i den liberale Forening i Nykjøbing 3. April 1887, Dagen før Monrads Begravelse.

²) »Prædikener paa alle Søn- og Helligdagene i Aaret samt i Fasten«, anført i det følg. som Præd.

³) »Fra Bønnens Verden« anføres som FBV. »Ordinationstaler etc.« anføres som Ordin.

*Liv og Erfaring*¹, og fremhæver derpaa *hans nøje Kendskab til det menneskelige Sjæleliv*, hvorfor det psykologiske Element faar en fremtrædende Plads i hans Forkyndelse (p. 179—184). Hvad Prædikenernes *Form* angaar, er de paa een Gang »folkelige i en usædvanlig Grad, dette Ord taget i sin gode og berettigede Betydning« og »baarne af en stor og særegen Veltalenhed»². *Sproget* er jævnt, klart og billedrigt³. Den stadige Anvendelse af Billeder er ikke blot et Vidnesbyrd om Monrads aabne Øje for Naturens Skønhed, men ogsaa et Udtryk for det Grundsyn, at »af alle de himmelske Kræfter, som røre sig i Guds Rige, er der i de jordiske Forhold ligesom Afskygninger og Afbildninger, og det er ved disse, at de jordiske Forhold forvares og sammenholdes« (Præd. S. 271). Ud fra en saadan idealistisk Grundanskuelse vil Monrad — ligesom Mynster — fra Jordan skue opad mod det himmelske Lys og derefter se det himmelske afspejle sig i det jordiske. I denne Aand fremhæver han i den smukke Prædiken om »Frelserens Glæde over Naturen« (Mt. 6, 24 ff.), at »det er det Gamle og Nye Testamentes eenstemmige Vidnesbyrd, at Naturen taler om sin, om vor Gud« (Præd. S. 441). Som Eksempel paa, hvorledes det ene Naturbillede afløser det andet, kunde anføres Præd. S. 308: »Saa ønsker jeg i denne din Ventetid, at Solen snart maa bryde frem paa din Himmel, at

¹) P. 172—173. 184—192, to Afsnit, som burde have været sammenarbejdet. Til de anførte Citater kunde tilføjes FBV. S. 81—82: »Tiderne skifte, men vi skifte ei med Tiderne, vi ældes; den nye Slægt forstaaer os ikke, og dens Sprog er os et ukjendt Tungemaal«.

²) Provst J. Paludan-Müllers Anmeldelse af Præd. i »Dagbladet«. 1872. Nr. 8.

³) P. 192—195. 173—179, to Afsnit, som burde have været sammenarbejdet. — Af sproglige Ejendommeligheder ved Monrads Prædiken kan — foruden den p. 181 omtalte hyppige Tiltale til den enkelte: »o Menneske« — nævnes den ofte forekommende Inversion af Subjektet, f. Eks. »Vide maa du« (Præd. S. 120). »Ei tænkte han paa sig selv i Afskedsstunden« (S. 231). »Stærk er Hjertets onde Tilbøielighed, men din Frelser er stærkere. Stærk er Synden, men endnu stærkere er Guds Naade«. (S. 191).

dit Hjertes dybeste Kilde maa hæve sig som et sprudlende Vandspring, at den svulmende Rosenknop maa springe ud, at den ulmende Glød maa blusse op i klar Flamme!»

P. 180 indvendes, at Monrads Prædiken om »Søvn« (over Mt. 8, 23—28) er mere Psykologi end Forkyndelse af Evangeliet. Dette forekommer mig ikke at være rigtigt. Prædikenen formaner til Aarvaagenhed (for at »bringe de omvandrede Tanker under Villiens Tugt«. S. 100) og til Bøn: »Med Morgenbønnen skal du gaae ind til Dagens Gjerning, og med Aftenbønnen skal du lade din Sjæl gaae hen og færdes blandt Nattens Skygger, saa at en hellig Stemning kan følge den, medens den uden Villiens Roer driver om paa Drømmenes dunkle Vande« (S. 101), og Prædikenen ender med Bøn om, at Gud vil hellige vore Tanker og Drømme, »saa vor Søvn mere og mere maa ligne Frelserens Slummer paa Genezareth Sø« (S. 102).

Fra p. 195 omhandles *Indholdet af Monrads Forkyndelse*. Det sammenfattes som et *Vidnesbyrd om Kristus* (p. 195—201), og det hedder, at selv om Monrad taler om Jesus som Frelseren og Forsoneren, fremhæver han dog endnu stærkere *Jesus som vort Forbillede* og appellerer til Menneket, for at Kristendommen kan blive omsat til Liv (p. 198—200). Ofte taler han om Kristi Billede. Saaledes hedder det i en Prædiken paa Kirkeaarets sidste Søndag: »Jeg har ladet mig det være magtpaaliggende i det forløbne Kirkeaar at fremstille Christi Billede for Eder«¹. Men hvor kan det saa siges, at M. »har sit egentlige Staasted i den tredje Trosartikel, i den lever og aander han« (p. 201)? Dette gælder vel om Artiklen om Syndernes Forladelse; men i Monrads Forkyndelse træder Troen paa Helligaanden tilbage for Troen paa Kristus og Faderen, ligesom Kirken

¹) Præd. S. 540. Jfr. S. 181. 235. 271. 273. Ordin. S. 10. Allerede i sin Tiltrædelsesprædiken i Vester Ulslev 1846 siger Monrad: »Kun Eet vil jeg forkynde Eder, dette ene er den Herre Christus« (Hauge p. 73).

træder tilbage for den enkeltes Liv med Gud i Bønnen¹. Hvor helt anderledes er det ikke hos Grundtvig!

Det forekommer mig heller ikke at være helt rigtigt eller helt klart, naar det hedder umiddelbart efter (p. 201) »Derfor [?] er det ikke saa underligt, at det var Kingos saa personligt farvede Salme: »Aldrig er jeg uden Vaade«, der blev Monrads Yndlingssalme«. Mon Grunden ikke snarere var den, som angives p. 277, at denne Salmes Forening af Kamp og Fred, af Uro og Hvile fandt Genklang i Monrads eget, stærkt bevægede Sind?

I dette Afsnit om det kristologiske Element i Monrads Forkyndelse savner jeg flere karakteristiske Udtalelser som f. Eks. Ordene i Afskedsprædikenen (S. 262): »I, der have hørt mig, ei en enkelt Gang, men Søndag efter Søndag, kunne I give mig det Vidnesbyrd, at jeg haver talt, forat I skulle troe, at Jesus er den Christus, den Guds Søn, og forat I, som troe, skulle have Livet i hans Navn?«

Bekendelsen af *Jesus som Herre* fremhæves ofte i Monrads senere Prædikener. »Tro som et Sennepskorn . . . er den Tro, i Kraft af hvilken du tør kalde Jesus af Nazareth din Herre og Mester«. »Kalder du Jesus fra Nazareth Herre, da er han ikke alene Herre over dine Ord og Gjærninger, men ogsaa over Sjælens Tanker og Hjertets Begjær«². »Han er Herren, og vi ere Tjenerne. Han byder, og vi lyde. Naar han byder, at vi skulle forlade vore Skyldnere, saa lyde vi ham, saa forlade vi dem. Gjøre vi det ikke, saa er det Mundsveir, naar vi sige, at vi tro paa ham som vor Herre, saa holde vi ikke vor Daabspagt«³.

Angaaende *Prædikanten Monrads Dogmatik* er der Grund til at fremhæve, at selv om den objektive Forsoningslære

¹) Dette fremhæves ogsaa med Rette af Nannestad (S. 56—57. 59).

²) Ordin. S. 157. 172.

³) Tro, Daab, Gjærning, Tilgivelse. 1879. S. 98 = Den femte Bøn. S. 174.

atter og atter mærkes bag hans Prædikener¹, ligesom ogsaa Læren om Treenigheden² og om de to Naturer i Kristus³, saa gør denne *dogmatiske Ortodoksi* ikke den Fortræd i Monrads Prædikener, som man maaske kunde frygte. Han er nemlig alt for vidhjertet til at gøre sin personlige ortodokse Dogmatik til Salighedsbetingelse for andre. Han siger selv — paa et af de mange Steder, som man savner i Pastor Hauges Fremstilling: »Hvor ere ei Menneskene tilbøielige til at spærre Guds Naade inde i visse bestemte Ord og Formularer, og at give Recepter for den evige Salighed! . . . Det er nok, at du træder til bagfra, og rører ved Fligen af Jesu Christi Naade; hvis du kun fastholder Forvisningen om, at ene hos ham er der Frelse, saa er du frelst«⁴.

I samme rummelige Aand hedder om *Nadveren* i en Skærtorsdagsprædiken i den senere Samling: »Jeg holder mig til vor Kirkes Opfattelse; det forekommer mig, at denne Opfattelse dog paa den forstaaeligste Maade fremstiller det Uforstaaelige. Men sandelig ei kan jeg ansee det for en Salighedssag, om en Anden opfatter denne Troens dybe Hemmelighed paa en anden Maade . . . Hvis Kirkens Lære synes dig saa uforstaaelig, at du stødes fra den, at du ei kan tilegne dig den, kan du da ikke tilegne dig den Tro, at i den hellige Nadvere forener Frelseren sit Væsen

¹) Foruden de p. 200—201 anførte Steder kan nævnes Præd. S. 9. 70. 141. 169. Ordin. S. 12. 108. 114. 205. Tro, Daab etc. S. 106 = Den femte Bøn. S. 175.

²) Præd. S. 53. 139. Ordin. S. 35—36. 115—116.

³) Præd. S. 48. 97. 148. Ordin. S. 36. 134. — Allerede Monrads Dimisprædiken fra 1846 viser, at han godkender den kirkelige Lære om Treenigheden og Kristi to Naturer (Hauge p. 69—71).

⁴) Præd. S. 517—518. Jfr. ogsaa »Udkast til Otto Baches og Louise Dorthea Monrads Brudevielse 22. September 1876«. S. 4: »Der er Megettroende, og der er Lidettroende, og ere vi Lidettroende, saa er der en Mangel ved vor Tro, men det, hvorpaa det fornemmelig kommer an, er, hvorledes vi troe; ligge Troessætningerne hen i vor Sjæl, døde og magtesløse, uden Indflydelse paa vor Tænkemaade og vore Gjæringer, da nytter det ikke, hvor meget vi end troe«.

med dit, naar du troende kommer ham ihu ved at gjøre, hvad han har foreskrevet? Og hvis ogsaa denne Tanke skulde synes dig altfor ubegribelig, saa hold dig til den ganske simple Fortælling i den hellige Skrift, og siig: »Skulde jeg ei komme ham ihu, som han har befalet det, ham, der har gjort alt for mig?»¹.

I samme Skrift hedder det med Henblik paa den katolske Kirkes Martyr dyrkelse: »Lader os være billige mod dem, der tænke anderledes end vi; denne Billighed er et Gode for dem, mod hvem den øves, og et endnu større Gode for os selv, thi derved lette vi os det kjærlige Sindelag, som vi ikke kunne slippe uden Fare for vor egen Sjæl«, og han tilføjer, at hvis han hørte En anraabe Stephanus om hans Forbøn, »mig vilde en saadan Bøn ikke støde, thi jeg troer i Sandhed paa de Helliges Samfund, paa Forbindelsen mellem de Troende, der leve i denne Verden, og de Troende, der leve hos Gud«². Saadanne Udtalelser viser *Monrads »latitudinæriske« (bredkirkelige) Syn*, som vi senere kommer tilbage til. (S. 121—124).

P. 201—205 omtales den fremtrædende Plads, som *Naa-demidlerne*, især *Daaben*, har i Monrads Forkyndelse. Foruden de Steder, der anføres, kunde henvises til Præd. S. 326: »Alt, hvad der er godt, elskeligt, velsignet i din Sjæl, det stammer altsammen i sin første Oprindelse fra Daaben, thi det hører alt til det gjenfødte Menneske« — og Præd. S. 267: »Naar du troende nyder Sacramentet, da veed du, at din Frelser kommer til dig og forener sit Væsen med din Sjæl«. Ogsaa om *Ordets Naademiddel* taler Prædikenerne, om »Guds Ords gjenfødende Kraft, der langt overgaaer vor Forstand«, og om, at »Frelseren er usynlig tilstede i sine Ord« (Præd. S. 132. 254).

Det mest betegnende for Monrads Forkyndelse er dog den fremtrædende Plads, som *Bønnen*, særlig *Fadervor*,

¹) Ordin. S. 155. Hauge hentyder til dette Sted (p. 205¹⁸²), men anfører det ikke.

²) Ordin. S. 82. 84. Jfr. S. 89—90.

indtager hos ham (p. 205—228. Jfr. p. 184—188). »Ingen i den danske Kirke er som han blevet Bønnens Prædikant. . . . Her mærkes det særligt, at han taler ud af sit Inderste« (p. 205). »Det, der er Monrads Interesse, er ikke at give en Lære om Bønnen, men at hjælpe andre i Gang der, hvor han selv havde sin Kamp i Bønnens Verden« (p. 227). Det kunde have været tilføjet, at Monrads Prædikener i Postillen kun undtagelsesvis har nogen Indgangs- eller Slutningsbøn, men at der dog er enkelte, og det meget gribende og skønne Bønner. En enkelt Bøn af denne store Bønnens Mester maa det være tilladt at gengive. Hvilken dansk Prædikensamling har en skønnere Begyndelse end Monrads Postil, hvor Indgangsbønnen til første Søndag i Advent lyder: »Herre, hør vor Bøn! Lad det nye Kirkeaar blive rigt paa Velsignelse for vore Sjæle! Lad dit Ord boe rigelig iblandt os, dit Ord, det sande, det dybe, dit Ord, det ømme, det elskende! Lad det lyde, lad det klinge, snart i Tale, snart i Sang, i hvert Huus, der kaldes efter dit Navn, i de høie, lyse Sale, og i de lave, mørke Hytter! Ingen stænge Døren for det, Ingen lukke i sit Hjerte! Helligaand! vær Du vor Gjæst! Lad det lufte gennem Sjælen, som naar Vaarens milde Vinde kysse Jorden! Lad det lysne for vor Aand, som naar Morgenrøden bryder gennem Nattens Mulm og Mørke! Lad hvert tørt og vis-sent Hjerte kvæges ved den Dug, du skikker fra din Him-mel, du, vor Fader! Herre! hør vor Bøn!«¹.

De mange fromme og vise Udtalelser af Monrad *om* Bøn i Almindelighed og Fadervor i Særdeleshed, som Pastor Hauge anfører, kunde let forøges. Saaledes hedder det: »Ja, Fadervor er en underlig Bøn. Den har ligget paa de Christnes Læber, ligesiden vor Frelser lærte sine Disciple den. Overalt, hvor der er Christne, lyder denne Bøn. Bar-net lærer den, og den Gamle bliver, hvor tidt han end har bedet den, dog ikke træt af at gentage den. Den Eenfol-dige kjender den, og den Vise grunder paa den, og kan

¹) Præd. S. 1. Andre Eksempler: Præd. S. 60—61. Ordin. S. 52—54.

ikke tømme den med al sin Viisdom. Det er en stor Trøst at vide, at hvor store Afvigelser der end ere i de Christnes Meninger, hvor meget de end gjensidig ofte forkjettre og fordømme hverandre, saa knæle dog alle Christne i alle Lande ned i Herrens Navn og bede det samme Fadervor«. (Præd. S. 353).

Særlig den skønne Andagtsbog, »*Fra Bønnens Verden*« (1876), burde have været mere benyttet. Jeg savner saaledes de karakteristiske Indledningsord (S. 1): »Bønnen er en egen Verden, der kun kjendes af dem, der leve i den. Spørger man den, der er fortrolig med Bønnen: »Hvor smagte din Sjæl Naaden, hvor lyste det evige Livs Sandheder for dig«, saa vil han svare: »I Bønnen, thi i den vandt jeg den umiddelbare Forvisning om, at der er en Gud, at han er min Fader, og i denne hans Faderkjærlighed har jeg Pantet paa det evige Liv«. »Bønnen danner et Svælg mellem dem, der bede, og dem, der ikke bede; de forstaae ikke hverandres Tale, de leve i to forskjellige Verdener«. »Det kan ikke paastaaes, at de, der vidne om Bønnens Erfaringer, ere ringe begavede, taabelige Mennesker, der føres bag Lyset af deres egen Uforstand. Der findes blandt disse Mennesker Mænd og Kvinder med lyse og klare Tanker, med Evne til at gjøre skarpe Slutninger, med rige Kundskaber; ja i de Bedendes Rækker tælle vi nogle af Menneskeslægtens ypperste Aander. Det er heller ikke saa, at Bønnens Erfaringer kun gjøres hos et enkelt Folk, saa at de muligviis kunde være begrundede i et Feilsyn, der stod i Forbindelse med Folkets Eiendommelighed. Rundt om paa Jordens vide Kreds opstiger der Bønner til Gud. De tilhøre heller ikke en enkelt Tid, saa at de kunde henføres til Tidens Fordomme, der maae forsvinde med den stigende Oplysning. I de ældste Tider stege Bønner op fra Jorden, og vi haabe til Gud, at de ikke maae være forstummede, naar Dagenes Ende kommer ... Da Bønnens Erfaringer saaledes ikke ere begrændsede til enkelte Mennesker, enkelte Folk eller enkelte Tider: saa an-

tage vi med Rette, at de ere almenkyldige«. (S. 9—10). »Christus aabenbarede sig for den tvivlende Thomas; saa kan Guds Naade ogsaa aabenbare sig for den tvivlende Sjæl i Bønnen. Ingen lade sig afholde af sin Tvivl fra at bede. Bedst er det at bede troende, men kan du ikke bede troende, saa bed tvivlende . . . Bønnen er netop Veien fra Tvivlen til Troen«. (S. 13—14).

I Indledningen til Monrads store Bog fra 1883 om »*Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther*« hedder det:

»Fadervor forstummer aldrig. Hvert Nu løfter det sig fra utallige Mennesker op til Himlen. Det følger Solens Gang omkring Jorden, og saa sandt Solen indtil den yderste Dag ei skal standse sin Vandring, saa sandt skal det intet Øieblik forstumme, men lyde evigt, uafbrudt . . . Og Fadervor er Kristenhedens store fælles Eiendom. I mange andre Henseender er Menneskenes Tankegang og Tale forskjellig, men naar Sjælene skulle løftes op til Gud, saa have de alle den samme Tankegang og den samme Tale, og Fadervor gjør dem alle lige, og slutter sammen i Bønnens Eenhed alle Kristne, der bo paa Jordens vide Kreds. Hver Dag slynger Fadervor Broderbaandet om dem alle. Kongen og Tiggeren, Barnet og Oldingen, den Syge og den Sunde, den Rige og den Fattige, den Glade og den Bedrøvede, den over Synden Sukkende, og den over Naaden Jublende, alle have de den samme Bøn: »Vor Fader, Du, som er i Himmelen« (S. 1—2).

Blandt Bønnerne i Fadervor er *den femte Bøn* med dens Forening af Guds Tilgivelse af os og vor Tilgivelse af vore Medmennesker i voksende Grad blevet Midtpunktet i Monrads personlige Kristendom og opbyggelige Forfatterskab (p. 185—187. 213—228). Det »vidner tydeligt om, hvordan Monrad selv personligt kæmpede med Spørgsmaalet om Tilgivelse. Han har næppe haft let ved at faa Bugt med alt det, der hindrede ham i at tilgive« (p. 216. 227).

Til Afhandlingens fyldige Redegørelse for dette Midt-

punkt i Monrads Forkyndelse følger jeg et Par supplerende¹ og korrigerende Bemærkninger. Det er ikke rigtigt, at Om-talen af den femte Bøn var et »Hovedpunkt« (p. 218) i Monrads »Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik« (1878). Det kommer som en Tilføjelse til Skriftet og som en Indledning til Slutningsordene om Biskop Martensens Tilgivelse (S. 163—165). — Pastor A. F. Brandts Artikler mod Monrad stod ikke i Dansk Kirke-tidende 1885—86 (p. 226), men i Aargangene 1885 og 1887. Det er heller ikke rigtigt, at de (tilmed »hyppigt«) citerer Monrads Prædikensamling. Det havde været rimeligt at nævne, at Betegnelsen af Monrad som »Latitudinarius« (hvilket i Brandts Mund vistnok kun er et lidt pænere Ord for Rationalist) begrundes ved Henvisning til hans Udtalelse om, at man kan bede Fadervor, »selv om Kristi guddommelige Herlighed ei er opgaaet for En, naar man dog troer paa Guds Tilværelse og sin egen Sjæls Udødelig-hed« (FBV. S. 17—18) — og at den samme Udtalelse an-gribes af en anden grundtvigsk Anmelder af »Fra Bønnens Verden«, nemlig Provst *Jens Paludan-Müller* i »Theologisk Tidsskrift«. 1876. S. 513—560. Han skriver: »Biskop Mon-rad kan da umulig mod Skriften mene, at Nogen kan komme til Faderen uden ved Sønnen, eller med den vul-gæreste Rationalisme antage, at man kan have en første Troesartikel uden den anden, endsige den tredie« (S. 534)².

¹) Ogsaa her kunde der anføres flere Paralleller: Til p. 216 om at bearbejde sit Sind for at blive i Stand til at tilgive — se Ordin. S. 48. Til p. 217²⁴³ (»Man er ikke Herre over, hvilke Tanker der falde En ind, men man er Herre over, hvilke Tanker man giver Raaderum«) — se Ordin. S. 76—78. Til p. 220²⁶¹ — jfr. FBV. S. 100 (»Det er Viisdom at tage Alt af Guds Faderhaand, ogsaa det Onde, der tilføies os ved Menneskenes Ord eller Gjæringer«). Ordin. S. 37. 88. Til p. 221²⁶² — jfr. FBV. S. 80 (»Pines du af legemlig Smerte, da tænk paa hans Kors, det har jeg fundet, at hans Kors gav stor Kraft under Lidelser«). Ordin. S. 79. 95. 111—113. 127. 145.

²) For øvrigt anerkender Provst Paludan-Müller, at Monrads Skrift »baade med Hensyn til Tankeindhold og Udtryksmaade i fortrinlig

Foruden denne grundtvigsk prægede¹ Opposition mod Monrad kunde der have været Grund til at omtale Pastor *Nannestads* mere objektive Indvendinger mod Monrads Forsøg paa at opstille *Tilgivelsen som øverste Moralprincip*. »Man kan forstaa, skriver Nannestad (S. 47—49), at en Mand som Fører for et stort politisk, socialt eller religiøst Parti eller i hvilken som helst anden fremskudt Stilling, omgivet af Fjender og Misundere, hemmelige og aabenbare, kan for sig personlig føle det forpligtende i den hele Kristendom i Budet: »Tilgiv disse Mennesker!« ... Men hvor mange ere i dette Tilfælde? Hvor bliver det almen-gyldige af, der dog maa udgjøre Principet? Om hvor mange, navnlig i smaa og beskedne Stillinger, eller man tænke paa de Unge, paa Børnene, gjælder det, Gud ske Lov, ikke, at de ere saa lykkelige endnu ikke at have, hvad man egentlig kan kalde Fjender? Skulde man, om saadanne Mennesker spurgte: Hvad skulle vi gjøre, at vi kunne arve evigt Liv? her svare: tilgiv? I de fleste Tilfælde vilde der trænges til et ganske andet Svår, allenstund det er paa helt andre Omraader end i Retning af Tilgivelse, at Anklagen her rejser sig. Den Begjærlige, den Sanselige, den Hovmodige, den Misundelige — alle have de deres Skrøbelighed paa ganske andre Punkter og trænge hver især til forskjellig Opmuntring og Advarsel ... Ja, psykologisk set, gives der forsonlige og bløde Naturer, hvem det ingenlunde falder svært at glemme selv haarde Fornærmelser, uden at dette dog synes at influere paa deres moralske Vandel eller i det Hele at gjøre dem til bedre Mennesker. Bekæmpelse

Grad besidder alle de Egenskaber, som bringer en Læser til at gribe, hvad der kommer fra denne Haand« (S. 514); men han beklager, at Forf. »ganske skyder al skolemæssig Behandling af sit Emne til Side« (S. 533), og derfor ikke tilstrækkelig fremhæver, at Bønnen og Trosbekendelsen har deres fælles Rod i Guds Aabenbaring (S. 528).

¹) I en Artikel i »Tidens Strøm« 18/1 1889 med Overskriften »Nitten Gryn« omtaler Morten Pontoppidan Pastor A. F. Brandts Modskrift som »en Repræsentant for et vist grundtvigianiserende Doktrinmageri, der i Virkeligheden er temmelig udbredt iblandt os«.

af en enkelt Last lige saa lidt som Udøvelsen af en enkelt Dyd er [ikke] i Stand til at omdanne Hjertet. Kun Kjærlighed er Lovens Fylde«.

Afsnittet om Monrad som Forkynder slutter med en Omtale af hans *Forhold til Skriften* (p. 228—231). Det fremhæves, at han »havde det lutherske Syn paa Skriften som Norm og Kilde for Tro og Lære«, og at hans Forkyndelse efterhaanden var blevet mere bibelsk. Dette for en protestantisk Teolog saa vigtige Spørgsmaal burde have været belyst noget nærmere. Monrads Skriftbenyttelse er lige saa traditionel som hans Dogmatik, men — atter her — uden Ortodoksiens skarpe Kanter. Han deler den overleverede ortodokse Opfattelse af de gammeltestamentlige Forjættelser (Præd. S. 18. 62) og af Fortællingen om Jakobs Kamp med Gud (Præd. S. 183—185). Ogsaa Afsnittet om Jødedommen i den store Bog om »Den femte Bøn« (S. 94—132) viser en ganske traditionel Opfattelse af det Gamle Testamente. Saaledes mener han, at Gl. Test. indeholder mange Antydninger af Treenighedslæren (S. 112. S. 27 = Tro, Daab etc. S. 35). I Postillen gaar han ud fra, at Ps. 90 (som Overskriften siger) er »en Bøn af Moses, den Guds Mand« (Præd. S. 10), at Jakobs Brev er af Apostlen Jakob (S. 90) og 2. Pet. af Apostlen Peter (S. 11). Han mener, at Jesu Ord til Nicodemus Joh. 3,5 »kun kan sigte til Daaben« (S. 325), og opfatter Tungetalen som en Tale med fremmede Tungemaal (S. 136. 138. 305. 311). Men han kan ogsaa sige: »Vi skulle ikke ængstes eller foruroliges, om vi end træffe paa Uoverensstemmelser i de bibelske Fortællinger« (S. 339).

Til Slutning en lille Enkelthed. P. 231³²⁰ hedder det, at Mt. 11, 28—29 »kun forekommer en enkelt Gang i Prædikensamlingen« (S. 522). Dette er urigtigt. Det forekommer ogsaa S. 253. 383. 487. 530. 532 foruden Ordin. S. 128—129.

En væsentlig Indvending mod hele dette Afsnit om Monrad som Forkynder er, at *flere vigtige Punkter i Mon-*

rads Forkyndelse slet ikke omtales, saaledes hans Opfattelse af Synden, af Guds Billede og den frie Vilje og af »de sidste Ting«.

Flere Gange fremhæver han »Samklangen af to Tanker, Tanken paa *Synd* og Tanken paa *Naade*« (Præd. S. 45. 234). »Af disse tvende Traade er den sande Kristens Liv sammenvævet: Smerten over Synden og Glæden over Guds Naade . . . Skal Sjælens Tilstand være sund, saa maa Smerten over Synden være forenet med Glæden over Guds Naade. Denne Glæde og denne Smerte er sammensmeltet til Eet i den sande Tro paa Syndernes Forladelse«. (Ordin. S. 205). »Naar du saaledes tænker paa din Frelser, saa hans Billede staaer dig klart for Øie, og du saa tænker paa dig selv, saa Billedet af din egen Sjæl træder frem for dig i rene og skarpe Træk, sandelig, du maatte være et underlig sneverhjetet og forhærdet Menneske, om du ikke kunde istemme Raabet med os andre, Menneskeslægtens store Raab: »Gud, vær mig Synder naadig!«« (Ordin. S. 203).

Med alvorlig Realisme skildrer Monrad i Postillen: »Hvorfra komme de onde Tanker? Fra Sjælens syndige Væsen, thi Sjælens inderste Natur og Væsen er besmittet af Synden, og derfra udspringer det Onde, som Vandet udspringer af Jordens Kilder« (Præd. S. 350). En værdifuld Prædiken om »De Spedalske« (S. 430—436) skildrer, hvorledes Synden begynder, og hvorledes den breder sig ligesom Spedalskhed.

Paa den anden Side fremhæver han ogsaa med stor Styrke, at Mennesket er skabt i Guds Billede, og dette *Guds Billede* er vel blevet fordunklet ved Syndefaldet, men er ikke gaaet tabt. En Rest af det er bevaret i *den frie Vilje* og i *Samvittigheden*. Om den frie Vilje hedder det, at den er »et Billede af Guds Skabermagt, thi ved dens Beslutninger sættes noget Nyt ind i Tilværelsen . . . Gud har givet Menneskets Sjæl i den frie Villie Magt til at om-

danne den, som en Kunstner danner Leret¹; »Guds Naade paatvinges Ingen, Menneskets frie Villie kan modtage eller forkaste den« (Præd. S. 203). Og om Samvittigheden: »Aldrig kan Frelseren finde din Sjæl, naar ei Samvittigheden har beredt hans Vei« (Præd. S. 23. 74. 105).

Pastor Hauge fremhæver (p. 240), at Monrads Syn paa Mennesket — at det trods Synden er en Guds Skabning, en Guds Tanke, og at Sjælen ved Guds Naade og sin egen frie Vilje skal blive en levende Guds Tanke (Præd. S. 315) — er beslægtet med *Grundtvigs* Opfattelse. Dette er naturligvis rigtigt; men den samme Opfattelse findes hos *Mynster, Clausen* og *Martensen*, i det hele hos alle, der ikke hylder en streng ortodoks eller en snæver pietistisk Opfattelse, saa at man ikke behøver her at antage nogen speciel Paavirkning fra Grundtvig.

Hvor megen Vægt Monrad lægger paa Viljen, viser sig ogsaa, naar han i »Den femte Bøn« (S. 126) skriver: »Vi straffes eller belønnes ikke for Anlæg eller Tilbøjeligheder, men for den Brug, som den frie Villie gjør af det, der er nedlagt i Naturen« — hvad der konsekvent maa føre til, at Begrebet Arveskyld forkastes som selvmodsigende, hvorimod man vel kan tale om et arvesyndigt Anlæg (Ordin. S. 50).

Prædikanten Monrads Forhold til *Eskatologien* nævnes heller ikke. Vi møder her de bibelsk-kirkelige Tanker om Kristus, som kommer igen for at dømme levende og døde (Præd. S. 323), og om den yderste Dag, der bringer »Afgjørelsen for de skabte Sjæle, om de skulle blive salige eller dømmes« (S. 318). »Salighed er at være Gud nær, Usalighed at være fjernt fra ham« (S. 336). Mere ejendommeligt er en Udtalelse i den mindre Prædikensamling, at Jesus i vor Dødsstund »vil tage mod vor Aand, at han, der elsker os, ei vil støde os ned til de Dødes Rige, som

¹) FBV. S. 69. Præd. S. 28. 38. 105. 313. 462. 522. Tro, Daab etc. S. 35. 110 (= Den femte Bøn S. 28. 179). Ordin. S. 76.

han beseirede ved sin Nedfart, at han ei vil overgive os til den nymodens protestantiske Skjærsild, hvor vi skulle ligge i Selvbetragtninger indtil Dommedag, men at han vil hæve os til lyse Steder, hvor vi skal have en høiere, mere omfattende Virksomhed, og at han ei vil sønderbryde det Kjærligheds Baand, der knytter os til vore elskede Efterladte, men give os Evne til at virke for dem ved vor Bøn til Gud og maaske ogsaa paa anden Maade«. (Ordin. S. 89—90. Jfr. Præd. S. 337—338).

I Kraft af Troen paa *Kristi Nedfart til Dødsriget* haaber Monrad paa Mulighed for Frelse i de Dødes Rige for alle »de Millioner af Væsner, der have levet og leve uden at høre om Christus«. »Og hvad der gjælder om den forbi-gangne og nærværende Hedninge-Verden, det gjælder ogsaa om Mangfoldige, der leve midt i det christne Samfund; de have hørt om Christus, og dog have de ikke hørt om ham. De have hørt om ham, men som om en Afdød, om hvem Præsteskabet vel havde mange Eventyr at fortælle, men paa hvem ingen Oplyst mere troede. Og selv om de have hørt et Menneske aflægge den gode Bekjendelse, at der ene hos Jesus fra Nazareth er Frelse for Sjælen, saa har Øret været som døvt, saa Bekjendelsen ei er trængt ind i Hjertet. Hvo er du, at du vil dømme? Har Gud ei ofte kaldet paa dig, og dit Øre har været døvt? ... Saa giv dig hen til det salige Haab, at hvad dit Øre end hører, og hvad dit Øie end seer, saa er der dog intet Menneske paa Jorden, som du nødes til at stemple som Fortabelsens Barn; thi ei ved du, om Guds Kald næste Gang er udgaaet til ham, om Guds Naade sidste Gang har søgt ham. I selve Dødens Stund kan Sjælen have en stille, af Mennesker uhørt Samtale med sin Frelser, en Samtale liig den, som den ene Røver havde med ham paa Korset. Og med selve Døden slukkes ei Haabet, thi i selve de Dødes Rige er en Mulighed for Frelse«. (Præd. S. 335. Jfr. Ordin. S. 148—149).

Ind under *den kristelige Etik* hører ikke blot Monrads Tale om Jesu Forbillede og om Bønnen, men ogsaa hans

stærke Fremhævelse af *Forbindelsen mellem Tro og Gjerninger*¹. »Gjerningen udgaaer af Troen og forenes med den. Hvad Gud har sammenføiet, skulle Menneskene ei adskille«. (Ordin. S. 39). »Du skal vise din Tro i alle det daglige Livs smaa Gjerninger. Troen er ikke en Højtidsdragt, hvormed du skal smykke din Sjæl ved festlige Leiligheder, nei, den skal være din Sjæls daglige Arbejdsdragt. Iført Troen skal du gaae ud til Livets Dont. Det skal kjendes paa din Gjerning, paa hele dit indvortes og udvortes Væsen, at du er Gjenfødelsens Barn« (Præd. S. 17). »Vel svinger Kjærligheden sig høit og nøies kun med at naae Himlen, men dog har den sin Bo paa Jorden og godtgjør sin Ærlighed ved den Trofasthed, hvormed den opfylder alle det daglige Livs mangehaande smaa Pligter. Al den Kjærlighed, der ikke med sin Kraft fylder hver Dags Gjerning, men seer ned paa den som noget Ringe og Lavt, den er forskruet og sygelig, hvor velklingende endog dens Talemaader ere. Frelseren siger jo selv udtrykkelig i Dagens Evangelium: »om Nogen elsker mig, skal han holde mit Ord«. Lydigheden er Kjærlighedens Datter, Lydigheden mod Jesu Ord«. (Præd. S. 314. Jfr. S. 42. 319). »Kjærligheden er Baandet mellem Troen og Gjernerne. Den er Troens Datter, Gjernerernes Moder . . . Vi stole ikke paa dem [Gjernerne], vi bruge dem ikke til at sammenflikke en Retfærdighed, der skal være os Nøglen til Guds Rige; vi stole kun paa Guds Naade og Jesu Christi Retfærdighed, og naar vi atter vende tilbage til Gjernerne, da betragte vi dem kun som Yttringer af det nye, gjenfødte Liv, for hvilket vi ikke tilskrive os selv Æren, som Vidnesbyrd om, at vor Tro er levende i en kraftig Kjærlighed«. (Præd. S. 115).

Ofte fremhæves *Glæden som den Kristnes Grundstemning*

¹) Med Rette fremhæver Provst Paludan-Müller i sin Anmeldelse af Monrads Prædikener »den Styrke og ofte Skarpsindighed, hvormed de ud fra en simpel og ligefrem Behandling af Teksten knytte det moralske og religiøse Moment i Forkyndelsen sammen«. (Dagbladet 1872. Nr. 8, anført p. 200).

(Præd. S. 4. 9. 454. Ordin. S. 66). Det hedder f. Eks.: »Christendommen udrydder ikke Menneskehjertets naturlige Følelser, men befæster og helliger dem« (Præd. S. 45). »Du, som har Fred i Livet og Glæde i Hjertet, frygt ikke, du Glade, for at komme til din Frelser; han vil sandelig ikke tage din Glæde fra dig. Han, der gjorde et Under, for at Bryllupsfestens Glæde ei skulde forstyrres, han nænner ei at tage din Glæde fra dig, hvis den ei er til din Sjæls Fordærvelse. Hvorfor kom Frelseren til Verden? Forat bringe Menneskene Glædens Budskab, for at gjøre dem glade«. (Præd. S. 80). Særlig fremhæves Juleglæden, der »hæver sig stolt og seierrig over Lidelser og Forfølgelser« (Præd. S. 42—43. Ordin. S. 80—81).

Det vilde have været interessant, om Pastor Hauge til sit Referat af Hovedtankerne i Monrads Forkyndelse havde føjet en *Vurdering* af denne og f. Eks. havde taget Stilling til den Dom, at Monrads Prædikensamling »vistnok er den værdifuldeste i hele vor kirkelige Litteratur«¹.

En særlig Gren af Monrads Forkyndelse er de 6 *Ordinationstaler*, som blev udgivet i 1887 (sammen med nogle efterladte Prædikener). De anføres kun en enkelt Gang i Disputatsen (p. 172⁴) og gøres ikke til Genstand for en sammenhængende Undersøgelse, hvad de nok kunde fortjene.

Indtrængende lægger Monrad sine Ordinander paa Sinde at have *Kærlighed til Frelseren og til Menigheden*. Kærligheden til Frelseren skal være som Aandedrættet; »din Sjæl skal indaande hans Kjærlighed og udaande din Kjærlighed til ham« (Ordin. S. 13). Denne Kærlighed skal Præsten vise

¹) L. Bergmann: Kirkehistorie. II.² 1915. S. 220.⁵ 1941. S. 267. Under den mundtlige Disputationshandling udtalte Doktoranden sin Godkendelse af denne Værdsættelse af Monrads Postil, og det samme gjorde den ene af de ekstraordinære Opponenten, Dr. theol. L. J. Koch. For øvrigt har allerede Fr. Nielsen i 1897 udtalt, at »en betydeligere Prædikensamling er næppe udgaaet fra nogen dansk Præstegaard« (DBL.¹ XI. S. 458—459), og P. Madsen har i en Samtale med mig givet Udtryk for den samme Opfattelse.

overfor Menigheden. Ligesom al anden Kærlighed paa Jorden maa den lutres ved at gennemgaa Prøvelser. Da gælder det om ikke blot at have Øje for Menneskers Svagheder, men ogsaa for deres gode Sider. »Det er gennem de gode Sider, at Adgangen til et Menneskes Indre staaer aabent for dig«. »Der maa ikke kyses, men drages til Guds Rige«. (S. 3—4). Uden at gøre Forskel paa Mennesker skal Præsterne følge de kirkelige Handlinger hen til Hjemmet, søge de Steder, hvor der har været Bryllupsfærd eller Ligfærd, Daab eller Konfirmation og ikke forbigaa noget Sted, »selv om det ikke alene i Verdens, men ogsaa i Guds Øine er skrøbeligt, daarligt og uædelt . . . Intet Sted kan være saa syndigt, at I skulle holde Eder for rene til at betræde det« (S. 5).

I en anden Ordinationstale siger han: »*Gaa ud i al Verden*. Deres Menighed er en Verden. Gaa ud til de Unge og Gamle, Store og Smaa, Rige og Fattige, Sunde og Syge, Lykkelige og Ulykkelige, Ærede og Foragtede, Gudfrygtige og Ugudelige! Ei være der Nogen, hvor dybt sunken han er, om hvis Sjæls Frelse De opgiver Haabet! Døm ikke, fordøm ikke! Gaa ud i al Verden! Søg det Fortabte!« (S. 38. Jfr. S. 33). »Om end et Menneske synes os nok saa fordærvet, om vi end med Modbydelighed maae vende os fra hans Ord og Gjerninger, saa opgive vi dog ikke Kjærligheden til ham, thi vi troe paa det usynlige Guds Billede, som ogsaa et saadant Menneske bærer i sit Indre, og vi haabe, at Gud vel skal forstaae at lade det fremstraale i al sin Herlighed trods al den Smuds, der nu tildækker det, saaledes som det fremstraalede hos Røveren paa Korsét«. »Jeg beder Eder og lægger Eder paa Sinde, glemmer ikke de Enkelte . . . Søger dem, der ikke søge Eder, der ikke søge Guds Hus! Søger dem, der ere paa Syndens og Lastens Vei, og fra hvem alle andre Mennesker vende sig med Modbydelighed! Da aabenbarer den sande kristelige Kjærlighed sig i Eders Virksomhed« (S. 45—46). »Du vil maaske indvende, at Maalet er for høit, og at du ei kan naae det.

Nu vel, er det dig umuligt at naae det, saa er det dig ikke umuligt at nærme dig det, saa meget du formaaer; Gud kræver ikke det Umulige af dig«. (S. 14).

Han minder Ordinanderne om, at »alt Troesliv har disse to Sider, Livet i Gud og Livet med Gud, er dels indadvendt, rettet mod Himlens og Jordens Skaber og finder i Bønnens stille Verden en Himmel, som hvælver sig over Jordelivet, dels udadvendt mod Verden og findes i Udførelsen af den daglige Gjerning og i Opfyldelsen af Livets mangehaande store og smaa Pligter« (S. 15) — og han formaner: »Lader Evangeliets Forkyndelse være Eders Livs største Glæde! Udsætter ikke til Ugens sidste Dag Eders Forberedelse! Lader Tanken paa den kommende Søndags Evangelium gjenneksyre alle Ugens Dage! Lader der være en nøie Forbindelse mellem Eders Forkyndelse og Eders daglige Bøn! Løfter under Eders Forberedelse til Forkyndelsen Eders Sjæl op i Bønnens stille Verden, at den Stemme, hvormed I tale, kan blive Eders egen og dog Aandens Røst!« (S. 22).

Det er virkelig ubegribeligt, at en fleraarig Lærer ved Pastorseminariet i en Bog om Monrad som religiøs Personlighed har forbigaaet saadanne pastoralteologiske Udtalelser.

VIII

Det følgende Afsnit handler om »*Monrads Forhold til Grundtvigianismen*« (p. 232—241). Med Henviſning til *Fr. Nørgaard*: D. G. Monrad. S. 234 hedder det, at Monrad »følte sig nok rent umiddelbart tiltalt af den grundtvigske Anskuelse om, at Trosbekendelsen var Ordet af Herrens egen Mund. Men han kunde ikke uden videre overtage denne Opfattelse; den maatte først kunne underbygges ad historisk Vej« (p. 233). Allerede *Vilhelm Birkedal* har ud-

talt om Monrad¹: »Han har haft en Dragelse dertil, om jeg ikke fejler, og husker jeg ret, har han en Gang paa Prent udtalt, at han kunde ønske, det var, som Grundtvig har sagt, men at han maatte nøjes med det Vilkaar, Herren selv havde givet sin Kristendom paa Jorden, og som han mener ikke er det, Grundtvig har paavist«. Herved sigter Birkedal formentlig til Monrads »*Om Slaget ved Katekismen*« (1874), der taler om »de Mange, hvis religiøse Følelse i høi Grad føler sig tiltalt af deres [Grundtvigianernes] Opfattelse, men som mene at maatte give den strenge, historiske Sandhed Æren, og at maatte nøies med de Kaar, som Gud selv har givet sit Ord« (S. 25). »Det er mig umuligt at fastholde den Anskuelse, at Nadverordene, saaledes som de lyde i vor Kirke, ere komne til os ved at gaae fra Jesus af i uforandret Skikkelse fra Slægt til Slægt. Jeg kunde ønske, at det var saa, men bøier mig under Guds Visdom og nøies med de Kaar, som Gud har fundet for godt at give sin Aabenbaring. Dette gjælder ikke alene Nadverordene, men Uovereensstemmelserne i den hellige Skrifts Beretninger« (S. 29).

Selv om Monrad ikke kunde dele Grundtvigs Opfattelse af *Trosbekendelsens Tilblivelse*, tillagde han — som det med Rette fremhæves p. 232 — *Trosbekendelsens Indhold* saa stor Betydning, at man maa antage en grundtvigsk Paavirkning, formodentlig gennem *P. A. Fenger* og *Peter Rørdam*, som han var i nær personlig Forbindelse med.

I denne Sammenhæng kan der være Grund til at minde om Professor *Henrik Scharlings* Stridsskrift, »*Halvgrundtvigianismen* eller *Bogstavdyrkelsen*« (1893) med Mottoet: »*veritas potius cognoscitur ex errore quam e confusione*«, hvilket her vil sige, at Grundtvigs mageløse *historiske* Vildfarelse, at vor Daabsbekendelse i uforandret Form skulde gaa tilbage til Kristus selv, er mere aabenbar og derfor mindre farlig for Sandhedens Erkendelse end den halvgrundtvigianske Konfusion med den *dogmatiske* Fremhæ-

¹) Personlige Oplevelser. I. S. 128.

velse af Trosbekendelsen som øverste Regel og Rettesnor for den sande Kristendom.

Efter min Mening kan man desværre ikke frikende Monrad som Teolog for en saadan halvgrundtvigiansk »Konfusion«. Som Begrundelse for denne Dom anfører jeg nogle Udtalelser, som Pastor Hauge ikke har medtaget. »Hvad er da Forholdet mellem Trosbekendelsen og den hellige Skrift? De tjene gjensidig til at fortolke hinanden. Den hellige Skrift giver Trosbekendelsen Fylde og Klarhed. Fastholdelse af Trosbekendelsen forebygger, at ei det centrale i Kristendommen, at ei de hellige Kjendsgjærninger udvidskes under Skriftens Fortolkning. Men hvis de var i Strid med hinanden, hvor skulde da Afgjørelsen søges? Hvorfor reise unyttige Spørgsmaal? De ere ei i Strid med hinanden og kunne ei være det, da de begge ere den samme Aands Værk«¹. Jeg forstaar godt, at man kan have ikke blot en naiv Tro, men ogsaa en begrundet Overbevisning om den væsentlige Overensstemmelse mellem Skriften og Trosbekendelsen; men det er ikke fremmende for Klarheden, naar en Teolog — tilmed i Monrads Rangklasse — undslaar sig for at besvare det af ham selv rejste Spørgsmaal, om han i Tvivlstilfælde vil sætte Skriften over Trosbekendelsen (som Skriftteologien gør det) eller omvendt (som Grundtvig) sætte Trosbekendelsen over Skriften.

En paafaldende historisk Konfusion møder man i en Prædiken, hvor det hedder, at »den apostoliske Troesbekendelse ... aflægges overalt i alle christne Kirker, naar et Menneske stedes til Gjenfødselsens Bad og indlemmes i den christne Menighed«². Dette gælder jo ikke de orientalske Kirker, som Monrad naturligvis regner med blandt de christne Kirker.

Andre Vidnesbyrd om Konfusionen møder vi i det i

¹) Monrad i »Dansk Kirketidende«. 1873. Sp. 538. Jfr. Præd. S. 108. Ordin. S. 26—27.

²) Præd. S. 410.

øvrigt fortrinlige Skrift om *Laurentius Valla* fra 1875. Efter den af Hauge (p. 237—238) anførte Sætning: »Gjennem Middelalderens mørke Vande førte Troesbekjendelsen Kristendommens Lære uskadt som en Noæ Ark« — fortsætter Monrad (S. 217): »Derfra [o: fra Troesbekjendelsen] slog Lynet ud og tændte Reformationen; thi derfra lød Ordet om Troen paa Syndsforladelse gennem den gamle Munks Mund til Luther«. Disse Ord viser, hvor ukritisk Monrad lejlighedsvis kunde forholde sig overfor grundtvigske Traditioner og Fortolkninger af Historien¹. Sammesteds udtaler han, at Vallas Modstander, Munken, som antog, at det apostolske Symbol hidrørte fra Apostlene (og det saaledes, at hver af dem havde leveret sit Stykke), kom Sandheden nærmere end Valla, der mente, at det var blevet til paa Nikæamødet eller efter dette. Men hvis der ved Symbollets »Tilblivelse« tænkes paa den formelle Affattelse, har Munken og Monrad Uret — selvom det kan siges, at Symbollets Indhold er i Overensstemmelse med den apostolske Forkyndelse.

Heldigvis kom Monrad jo selv i Slutningen af sit Liv til at foretage indgaaende Studier om Troesbekjendelsens Oprindelse. Det er urigtigt, naar Hauge skriver (p. 233), at »det første Vidnesbyrd om Monrads Beskæftigelse hermed« var det lille Skrift »*Nogle Bemærkninger vedrørende Troesbekjendelsen*« (1873). Dette lille og ubetydelige Skrift handler slet ikke om Troesbekjendelsens Historie, men

¹) En lignende Konfusion møder man hos grundtvigske Fortællere som Frederik Hammerich (Den kristne Kirkes Historie. III.³ 1891 S. 10): »Luther hørte Herrens røst i munkens ord, han havde fundet syndsforladelse i sin daab« — og Fredrik Nielsen (Luther og Grundtvig. 1891. S. 18): »Det er ret mærkeligt at se, hvorledes Luther naar til Retfærdiggjørelse af Troen. Han klynger sig fast til et Led af den kristne Tro, paa hvilken han var døbt«. En rigtigere Fremstilling giver Henrik Scharling: Halvgrundtvigianismen. S. 32—33 — i nøjere Overensstemmelse med Kildedstedet, Melancthons Fortale til 2det Bind af Luthers Skrifter i Wittenbergerudgaven 1546. Corpus Reformatorum. VI. 1839. Sp. 159. Se ogsaa f. Eks. J. Köstlin: Martin Luther. I.⁵ 1903. S. 67.

indeholder tre smaa Afsnit om »Navnet Maria«, »De Hel-
liges Samfund« og »Forholdet mellem Troesbekjendelsen
og Fadervor«.

Derimod beskæftiger han sig indgaaende med det histo-
riske Spørgsmaal i det over 800 Sider store Skrift fra 1886,
»*Et Bidrag til den apostolske Troesbekjendelses Historie*«. Klart og bestemt tager han her Afstand fra Grundtvigs Op-
fattelse, at den »apostolske« Trosbekendelse er et Ord af Jesu
egen Mund. Jeg skal oplyse dette ved et Par Citater, som
man ikke finder i Hauges Referat (p. 238—239). Allerede
paa Bogens første Side bemærker Monrad om Grundtvigs
Teori: »Denne Lære er aldrig før hørt i Kirken; den er
noget aldeles Nyt. Alene dette maa være tilstrækkeligt til
at godtgjøre Lærens Urigtighed« (S. 5). Om den kortere,
gammelromerske Bekendelse siger han: »Vi kunne ikke fra-
gaa, at vi foretrække den gamle Skikkelse formedelst dette
Præg af Oprindelighed og denne sammentrængte Korthed,
der ikke tilsteder et eneste overflødigt Ord. Hermed skal
dog paa ingen Maade være sagt, at jeg vilde finde det til-
raadeligt at forlade Symbolets nyere Skikkelse og atter
optage den ældre. Den nyere Skikkelse er nu bleven gam-
mel og er kommen ned til os fra Fædrene. En saadan For-
andring vilde blive et nyt Stridsspørgsmaal, og der er i
Sandhed nok af Kiv og Splid i Kristenheden ... Guds
Visdom er uransagelig. Har han ved at tilstede Forandrin-
gerne villet vise os, at vi ei skulle hænge os i Bogstavet, at
vi ei skulle være Bogstavtjenere, men holde os til Tanken
og tjene ham i Aand og Sandhed?» (S. 21).

Den grundtvigske Paastand, at man umulig kunde have
gjort Tilføjelser til Trosbekendelsen, hvis man havde troet,
at den havde en apostolsk Oprindelse, imødegaaer han
(S. 40—43) ved at henvise til Rufinus († 410), der paa
den ene Side mener, at Trosbekendelsen er affattet af
Apostlene, og paa den anden Side omtaler de forskellige
Formuleringer, den har faaet paa de forskellige Steder.
Trods disse Afvigelser mener Rufinus dog, at det drejer

sig om den samme Tro, — og i samme Aand skriver Monrad (S. 73): »Alle oldkirkelige Symbolformer have den samme Grundtypus og i det Hele taget det samme Indhold«.

S. 76—80 anfører han med Tilslutning Professor *Casparis* Dom, at det gammelromerske Symbol maa være kommet til Rom fra Østerland i Begyndelsen af den efterapostolske Tid eller snarere i Slutningen af den apostolske.

I øvrigt er det ikke nødvendigt her at gaa nærmere ind paa Monrads lærde og skarpsindige Redegørelse for og Formodninger om den Skikkelse, som Symbolet formentlig har haft hos de forskellige Kirkefædre. Disse mangfoldige Citater af Kirkefædrene med deres vilkaarlige, allegoriske Skriftudlægning (eller indlægning) kan nok som Helhed virke noget trættende, og man tør vist formode, at den indholdsrige og fortjenstfulde Bog ikke har faaet mange Læsere, som har haft Taalmodighed til at gennempløje den fra Ende til anden¹.

Mere umiddelbart fængslende er Monrads Skrift om Humanisten *Laurentius Valla* (*»Den første Kamp om den apostolske Troesbekjendelses Oprindelse«*. 1875), »dette lille kirkehistoriske Mesterværk«, som *P. Vedel* kalder Bogen². »Theologisk Tidsskrift« bragte en længere Anmeldelse³ af *H. V. Sthyr* (den senere Biskop), der i 1870 var blevet Licentiat paa en dygtig kirkehistorisk Afhandling om »Reformationens Forberedelse og Begyndelse i Frankrig indtil Aar 1523«. Sthyr gjorde opmærksom paa Bogens formelle Mangel, at den egentlig bestaar af to Afhandlinger, en om *Laurentius Valla* og hans Stilling til Spørgsmaalet om det apo-

¹) Maaske er dette Forklaringen paa, at Edvard Blaumüller (i »Skil-derier«. 1903. S. 96) fælder den ganske misvisende Dom om Monrads Studier over Trosbekendelsens Oprindelse og Historie: »Enden paa det blev, at man ikke fik noget at vide«.

²) Tilskueren. 1905. S. 975.

³) Theologisk Tidsskrift. 1876. S. 273—295.

stolske Symbols Oprindelse, en anden om Unionskonciliet i Florens, og at den første om Laurentius Valla er delt i to Dele (S. 1—54. 215—268), imellem hvilke den anden er indskudt (S. 55—214). Men han fremhæver ogsaa med Rette, at »grundigt Kildestudium og genial Skarpsindighed er forenet med en fortrinlig Fremstillingsgave, og derfor følger man Forfatteren med udelst Interesse, selv da, naar han fører sine Læsere ind paa Undersøgelser, som maa siges at ligge lidt for langt borte fra det foreliggende«¹. For mit Vedkommende anser jeg saaledes Fremstillingen af Grækernes Forhandlinger med Baselerkonciliet og Paven om Stedet for det paatænkte Unionskoncilium for at være unødvendig bred, og det samme gælder Drøftelsen af det dogmatiske Stridsspørgsmaal: *filioque*.

Det halvgrundtvigske Islæt i dette Skrift har ovenfor været omtalt. Som et nyt Udtryk for *Monrads høje Værdsettelse af Grundtvig* havde det været rimeligt at anføre de Ord fra »Liberalismens Gjenmæle« (S. 44), som Hauge nøjes med at hentyde til (p. 239²⁶). Monrad skriver her: »Biskop Martensen siger (Den sociale Ethik. S. 48—49): »Vi indrømme, at det er lidet opbyggeligt at see Præster som høitbedagede Oldinge at indgaae det andet eller tredje Ægteskab« o. s. v. Jeg har kjendt en høibaaren, høihjertet Kvinde, der var bleven aandelig vakt af en gammel Præst, anden Gang Enkemand. Hun følte stor Lyst til at yde ham Gjengjæld for det Meget, han havde været for hende; hun ønskede at bygge en fast Mur omkring ham mod det daglige Livs manglehaande Smaabekymringer og Smaafortrædeligheder, for at han indtil det Sidste kunde leve

¹) Ib. S. 274. Hauge synes ikke at kende Sthyr's Anmeldelse. I hans egen Omtale af Monrads Skrift er der indløbet et Par Smaafejl (p. 235). Unionskonciliet i Florens blev ikke holdt i 1438, men i 1439. Det var ikke »under Stridighederne ved Unionskonciliet«, men snart efter disse Stridigheder og under Indflydelse af dem, at Valla fremsatte sin Paa-stand om det apostolske Symbols Tilblivelse, og denne gik ikke ud paa, at Symbolet var affattet »paa Nikæamødet«, men: enten paa Mødet eller efter dette.

frit og uforstyrret i sine store aandelige Syner. Hun ventede heraf stort Udbytte for sig selv, og antog ogsaa, at det vilde være en Velsignelse for hendes Børn at komme i en nær, daglig Berøring med en saadan mægtig Personlighed. Hendes Tilbud blev modtaget; hendes Forventning skuffedes ikke. Den Gamles Hjem blev atter det kjære Samlingssted for Børn og Børnebørn og alle de gamle Venner. Verden kan smile, den er berettiget til at smile, den Gamle smilte vel selv med; men jeg skjønner ikke, at man er berettiget til i den kristelige Ethiks Navn at udtale nogen Fordømmelsesdom. Dømmer ikke!«

Jeg synes ikke, Pastor Hauge burde have forholdt sine Læsere dette Citat, som giver et udmærket Indtryk af Biskop Monrads fine Tænkemaade og fornemme Udtryksform, der danner en saa velgørende Modsætning til den Plumshed, hvormed ellers selv kultiverede Personligheder ofte omtaler Repræsentanter for andre Opfattelser end deres egen.

Endnu et Vidnesbyrd om Monrads Vurdering af *Grundtvig* er, at han ved Grundtvigs 50-Aars Præstejubilæum 1861 fik udvirket, at der blev tillagt ham *Rang med Sjællands Biskop*. De 3 Linier, i hvilke dette nævnes (p. 239), er ikke en tilstrækkelig Omtale af denne mærkelige Begivenhed. Som Dr. *Arildsen* har paavist¹, forholder det sig saaledes: I Overensstemmelse med et af Enkedronning Caroline Amalie fremsat Ønske havde Monrad som Kultusminister indstillet til Kongen, at der skulde tildeles Grundtvig Titel og Rang som Biskop; men Frederik VII modsatte sig dette og vilde ikke tildele Grundtvig Bispetitlen, men kun Rang med Sjællands Biskop. Derpaa lød da ogsaa den Bestalling, som Monrad overrakte Grundtvig paa Jubilæumsdagen; men i sin Tale ved denne Løjlighed gik han videre og udtalte, at det var Kongens Ønske, at Grundtvig skulde have Titel af Biskop, ligesom vore to ældre store Salmedigtere, Kingo og Brorson, havde været Bi-

¹) »Kirken og Tiden«. 1935. S. 257—268.

skopper. Grundtvig selv og mange andre, baade dengang og senere — lige ned til Edv. Lehmanns Biografi af Grundtvig fra 1929 (S. 230) — har da ogsaa ment, at Bispetitlen blev ham tillagt; men dette er faktisk urigtigt. Derfor udtaler *Martensen* i Breve til sin nære Ven og trofaste Discipel, L. Gude, sin Forargelse over Monrads »svigagtige« Tale til Grundtvig og siger, at han egentlig fortjente en offentlig Tilrettevisning i Bladene; »men hvo skal give ham den?¹ Denne skarpe Dom viser, hvilken Forskel der var mellem af faa Biskopstitel og Biskopsrang, hvad der jo ogsaa fremgaar af Kongens Holdning. Men hvor kan Monrad saa tale til Grundtvig om Biskopstitel, naar der kun er tillagt ham Biskopsrang? Man kan ikke antage, at Bladenes Referater af Monrads Tale har været helt urigtige; thi det var jo netop denne Tale, der fremkaldte den Forestilling, at Grundtvig havde faaet baade Biskopstitel og Biskopsrang². Hvis Monrad slet ikke havde sagt noget saadant, maatte han jo have dementeret de ganske misvisende Referater. Heller ikke kan man antage, at Monrad i sin Tale paa Festdagen har ladet sig rive med af sit romantiske Temperament og sin store Beundring for Grundtvig, saa at han uvilkaarlig er kommet til at forveksle sine egne personlige Ønsker med Kongens Vilje, som Udnævnelsen var et Udtryk for. Der synes saa ikke at være nogen anden Mulighed tilbage end den Antagelse, at Monrad i sin Tale til Grundtvig med fuld Bevidsthed har fremstillet Forholdet anderledes, end han godt vidste, at det var, for at trodse sin Vilje igennem ved en Overrumpling af Kongen og den offentlige Mening. Dette vilde være en stor Hensynsløshed baade overfor Grundtvig, som han skattede højt, og endnu mere overfor Kongen — hvor man dog maa regne med, at de nationalliberale Førere ikke nærrede synderlig Respekt for Kong Frederik VII.

¹) Arildsen S. 264. 266.

²) Fædrelandet 29/5 1861. Berlingske Tidende og Dagbladet 30/5. Biskopstitlen bruges da ogsaa i Breve til Grundtvig (Breve fra og til Grundtvig. II. 1926. S. 621. 627. 628. 630).

Jeg kan derfor ikke se rettere, end at der her er et ikke helt oplyst Punkt i Monrads Biografi og en Plet paa Monrads Karakter.

Ved Siden af Monrads høje Værdsættelse af Grundtvig nævner Hauge ogsaa — om end lovlig kortfattet (p. 239—240), at han i *kirkepolitisk Henseende* var *uenig med Grundtvig*. Han kunde ikke gaa med til »de grundtvigske Frihedskrav«, og han udtalte Gang paa Gang sin Beklagelse over, at vi ikke trods Grundlovens § 80 havde faaet en *Kirkeforfatning*. Men til denne Beklagelse tilføjede han med god Grund¹: »Forsøgene i saa Henseende ere strandede paa en Modstand, der er blevet reist ikke alene af Rigsdagen, men ogsaa af Kirkens ledende Kræfter. Kirken er ikke berettiget til at klage over Regjering og Rigsdag, naar den ei er blevet enig med sig selv om, hvilken Forfatning den ønsker«. Da Monrad stadig var saa optaget af disse Spørgsmaal, burde nogle af hans mange Udtalelser derom have været anført, f. Eks. følgende²: »Vor Folkekirkes Tilstand er i mere end een Henseende ingenlunde glædelig. Grundlovens Løfte om en Forfatning ansees som et dødt Bogstav. Rigsdagen optræder uden at komme til at lee over sig selv som Synode«. Venstres saakaldte »aandelige Fortolkning« af Grundlovens Løfteparagraf havde derfor ogsaa en afgjort Modstander i Monrad³.

Som en anden Forskel mellem Monrad og Grundtvig nævner Hauge (p. 240 ligesom Nannestad S. 57), at »Monrad talte kun til og sigtede kun paa *den enkelte*; han havde ikke Blik for det samfundsbyggende i Kristendommen«. Men i Monrads Prædikener S. 306 hedder det: »Den Helligaand er en mægtig Aand, der ei alene vil herske i de enkelte Menneskers Sjæle, men i alle de smaa og store Samfund, hvori Menneskene slutte sig sammen, og i det store Verdens-Samfund af Mennesker, der boer paa Jordens vide

¹) Liberalismens Gjenmæle S. 68.

²) Om Slaget ved Katekismen. 1874. S. 47. Jfr. ovenfor S. 31.

³) Saaledes i »Politiske Breve«, Nr. 19. 1882. S. 8—9. 12 og i Redegørelsen S. 247—249.

Kreds«. Og i Prædikenen paa Nytaarsdag over Bønnen »Helliget worde dit Navn!« hedder det: »Saa bede vi for den ydre Mission og den indre Mission og den allerinderste Mission, Missionen i vort eget Hjertes hedenske og uigjenfødte Egne; saa bede vi, at Guds Navn ei maa være hjemløst her paa Jorden, men at det maa finde sig et helligt Hjem i hvert Huus, hvert Land, hvert Folk, at Mørket maa flye, og at det maa straaale herligere og herligere over al Verden«. (Præd. S. 59. Jfr. S. 528, hvor det hedder, at Bønnen »Tilkomme dit Rige!« gælder baade dit eget Folk og det Folk, der har traadt dit Fædreland under Fødder, baade de Lande, hvor man knæler ned i Jesu Christi Navn, og dem, der endnu ikke har hørt Budskabet).

Det er derfor en Overdrivelse, at Monrad »kun« skulde have Syn for den enkelte, selv om det naturligvis er rigtigt, at »den enkelte« har en langt mere fremtrædende Plads i hans Forkyndelse end i Grundtvigs.

IX

Det næste Afsnit handler om »*Monrads Forhold til Mynster og Martensen*« (p. 242—252). Her fremhæves Berøringspunkterne mellem *Mynsters* og Monrads Forkyndelse, selv om denne har et mere aktivt Præg. Hos Monrad har Bønnen den centrale Plads, som Betragtningen hos Mynster (p. 243—245). I denne Sammenhæng kunde der have været Grund til at nævne, at Monrad 20 Aar efter Mynsters Død betegner ham som »denne Mand, hvis Minde altfor hurtigt er blegnet hos os, og som jeg erindrer med Ærbødighed og Taknemlighed«¹.

Ogsaa overfor *Martensen* nærrede han stor Veneration, blandet med nogen Kritik, som især kommer til Orde i »*Politiske Breve. Nr. 14—18. Liberalismens Gjenmæle til*

¹) »Om Slaget ved Katekismen«. 1874. S. 7.

Biskop Martensens sociale Ethik«. 1878¹. Han skriver her (S. 162): »Biskop Martensen har i sin Ethik traadt Liberalismens Banner under Fod; jeg har kjæmpet under dette Banner i min Ungdom, og slipper det ei i min Alderdom, hvor mange der end forlade det«. I et Brev til Krieger af 29/10 1878 om dette Skrift skriver Monrad — i Fortsættelse af de af Hauge p. 249²⁹ anførte Ord: »Jeg anerkjender naturligvis, at man kan gjøre Fremskridt ved at slaa Kolbytter [sic!], men den Reisemaade har altid forekommet mig at være for besværlig«. I samme Aand hedder det: »Bliv ei vred over, at jeg ei kan forandre Signalerne! Optag det ei ilde, at jeg maa blive den Fane tro, under hvilken jeg kæmpede i min Ungdom«². »Jeg tilstaaer, at jeg i min Ungdom var betaget af Kjærlighed til den konstitutionelle Frihed, og den er saa sammenvoxet med mit hele Væsen, at jeg hverken kan eller vil slippe den«³.

Overfor den hyppige Tale om Monrads Uberegnelighed og Upaalidelighed⁴ er der Grund til at fremhæve hans Tro-

¹) Naar Hauge i dette Afsnit udtaler (p. 246), at Monrad »ingen Sinde som Martensen vendte sig kritisk mod Schleiermacher«, er dette kun delvis rigtigt. Den højkonervative Teologi, der ligger bagved Monrads Prædikener, forudsætter et indre kritisk Opgør med Schleiermachers Tanker, selv om han aldrig direkte polemiserer imod dem.

Det er heller ikke rigtigt, at »det er først fra Monrads sidste Bispeperiode, at vi — bortset fra det foran sagte om Ungdomstiden — har Vidnesbyrd om hans Syn paa Martensen og hans Teologi« (p. 247). Den sammesteds (p. 247) anførte Anmeldelse af Martensens Prædikener 1864—69 fremkom i »Fædrelandet« 24/12 1869, altsaa før »Monrads sidste Bispeperiode«. Hauge har ogsaa oversat et Brev fra Monrad til Krieger 8/11 1849, hvor det hedder: »Rasmus Nielsens Anmeldelse [o: det Skrift, som R. N. udgav i 1849 under Titlen »Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«. En undersøgende Anmeldelse] er efter min Mening sand; det forekommer mig ikke, at Martensens Dogmatik er speculativ; men den bringer dog mange Dogmer nærmere til Forestillinger, og bringer Forbindelse mellem meget, der tidligere var sondret« (Danske Magazin. 7. R. III. S. 76).

²) Politiske Breve. Nr. 9—13. 1877. S. 48.

³) Redegørelsen. S. 36 fra November 1880.

⁴) Se f. Eks. Kriegers Dagbøger. III. S. 63—64. 289 (anført ovenfor

skab gennem Aarene mod »Liberalismens Banner«, baade paa det politiske og paa det kirkelige Omraade.

»Liberalismens Gjenmæle« er saa karakteristisk baade for Monrads Tænkemaade og for hans Udtryksform, at Hauges Referat (p. 248—251) forekommer mig at være lovlig kortfattet. Jeg savner f. Eks. Monrads Ønske om, at Biskop Martensen ved to Tegn havde gjort det tydeligt, naar han taler i den kristelige Ethiks, og naar han taler i sit eget Navn. »Han kunde f. Ex. sætte et Kors ved det, han udtaler i Ethikens, en Pil ved det, han yttre i sit eget Navn« (S. 6). »Hvor er det underligt at se ham falde ned fra Ethiken i individuelle, politiske Meningers gabende Svælg, at se ham vandre i politisk Lidenskabs stride Strøm, idet han mener at fare hen bevinget i den kristelige Ethiks himmelske Høider«. (S. 58).

Om de Reformer, Liberalismen har gennemført, til Bedste ikke blot for enkelte Individer, men for hele Samfundet, skriver Monrad (S. 71—74): »Der er langt større Velstand nu end for hundrede Aar siden . . . Ogsaa Arbeidsklassen bor bedre, klæder sig bedre, faar bedre Fødemidler end for hundrede Aar siden«. Bondestanden i Danmark »var en stavnsbundet Flok af forarmede Arbeidere, nu er det en Forsamling af velstaaende Selveiere«. »Er Skole-, Post-, Vei-, Jernbane-, Telegrafvæsnet Væsner, der ikke vedrøre Samfundet, og har Liberalismen ikke omfattet alle disse Væsner med moderlig Ømhed?« »Kommer Trykke-, Forsamlings-, Religionsfrihed kun de enkelte Individer til Gode, og ikke ogsaa Staten og Kirken?«

Overfor Martensens Fremhævelse af »den ethiske Mislighed ved Arbeidets altfor udviklede Deling«, at Mennesker gennem en lang Aarrække kommer til at ofre deres Tid

S. 71). Bille: Tyve Aars Journalistik. III. S. 309. 424 (anført ovenfor S. 71 Anm.). H. N. Clausen: Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie. 1877. S. 483. Erik Skram i »Sønderjydske Aarbøger«. 2. R. 1925. II. S. 25. Aage Friis: Monrads og Lehmanns Forslag om en nordisk Union 1863. 1933. S. 11. 23.

paa noget absolut aandløst som at lave Knappenaalshoveder (Den sociale Ethik. S. 167) — svarer Monrad: »Ikke Gjerningens Beskaffenhed, men den Maade, hvorpaa Gjerningen udføres, anviser Gjerningen dens Plads i den guddommelige Rangforordning. Den, der med Trofasthed vogter Gjæs eller gjør Knappenaalshoveder, staar i Guds Øjne høit over den, der vel prædiker, men uden Trofasthed« (S. 106). »Hvad er der til Hinder for, at Knappenaalshovedmageren, hvis Hænder er blevne som et Stykke af Maskinen, lader Billedet af de Kjære i Hjemmet, af sit Barns Smil træde frem for Sjælen, at han gennemgaar i Tanken, hvad der sidste Søndag blev sagt i Kirken, at han beder til Gud? Tror man, at Apostlen Paulus havde aandløse Tanker, naar han sad og syede Telte?« (S. 114). »Da jeg ikke har Verdensstyret, saa søger jeg at finde det Gode i den bestaaende Verdensorden, i alle Livsstillinger, hos Knappenaalshovedmageren og hos Millionærerne« (S. 116).

Monrads Udtalelser om *Jødespørgsmaalet* burde under alle Omstændigheder have været anført. I *Martensens Sociale Ethik* S. 133 betegnes det som »et Misgreb, at man uden nogen Indskrænkning har givet Jøderne de samme politiske Rettigheder, som Landets egne Børn. De ere i ethvert Folk kun Gjæster, og bør med al Humanitet behandles som saadanne. Men hvor stor Imødekommen man end viser en Gjæst, falder det En dog aldrig ind, at gjøre ham til en Medregjerende, Medherskende i sit Huus«. Derimod skriver *Monrad*: »Jeg tilstaar, at jeg ikke vilde kunne bære det over mit Hjerte at berøve Jøderne deres politiske Rettigheder, thi høre vi end til forskellige religiøse Samfund, saa ere vi dog Medlemmer af det samme *borgerlige* Samfund, vi ere Medborgere, have samme Fædreland« (S. 65). »I Retfærdighedens Navn fordre vi, at man ikke bruger en forskjellig Maalestok i Bedømmelsen af Jøder og Kristne«. »Det er en i hele den civiliserede Verden anerkjendt Grundsætning, at Fødsel i et Land giver Indføds-

ret, og med Indfødsretten de borgerlige Rettigheder. Vilde det være rigtigt ene for Jødernes Skyld at gjøre Brud paa denne Grundsætning?» (S. 157—158). Saaledes taler den liberale Politiker, D. G. Monrad, og den kristne Biskop tilføjer: »Naar jeg taler om den jødiske Nationalitet, da hverken kan eller vil jeg glemme, at min Frelser fødtes i Jødeland, fødtes af en jødisk Kvinde« (S. 161).

Flere af Martensens Venner og Disciple¹ søgte at imødegaa Monrads Kritik, hvorimod Martensen selv »ikke fandt Anledning til nærmere at indlade mig paa Angreb, der forekom mig at være ufrugtbare«². Han har aabenbart i det hele ikke sat Pris paa Monrad. Da denne var Kultusminister, bestod der et køligt Forhold mellem de to Mænd. Kun nødtvungent og ved ganske enkelte Lejligheder talte Martensen med Monrad³. End ikke Monrads Prædikener synes Martensen at have skattet. Han nævner dem ikke i sin Selvbiografi, og 3 Aar efter Udgivelsen af Monrads Postil skriver han til *Laub* om Monrads »Politiske Breve«: »De er velskrevne, og den politiske Genre synes jo at være den, hvor han bevæger sig mest i Overensstemmelse med sin Natur« — en Dom, som *Laub* ganske slutter sig til⁴.

Paa sidste Side i dette Afsnit (p. 252) er der en oplagt Urigtighed. Hauge anfører en Notits i *Søren Kierkegaards* Dagbøger, som viser, at han i Sommeren 1836 har laant Penge af Monrad, og tilføjer: »Det var formodentlig ogsaa

¹) »Een og tyve Breve over Biskop Martensens christelige Ethik«. Af Petræus [c: Præsten Johannes Kok]. 1878. Trods den høje Værd-sættelse af Martensens Fortjenester, hvormed Monrad begynder og ender sit »Gjenmæle« (S. 2—3. 162—163), mener »Petræus« dog at turde betegne det som »usømmeligt« (S. 102. 104). — F. V. Andersen: Nogle Betragtninger og Studier over og i Sammenhæng med Biskop Martensens »Den christelige Ethik«. 1879. — J. A. Bornemann: Om D. G. Monrads oeconomicke Lov. 1879. (Jfr. ovenfor S. 32). De to sidste nævnes ikke af Hauge.

²) Af mit Levnet. III. 1883. S. 208—209.

³) Arildsen i »Kirken og Tiden«. 1935. S. 264.

⁴) Biskop Otto Laubs Levnet. II, 1. 1886. S. 351. 354.

Anledningen til, at Monrad gik til Disputereøvelser hos Broderen P. C. Kierkegaard«. Men dette skete allerede i April 1835¹. Den senere Begivenhed kan naturligvis ikke være »Anledningen til« den tidligere; men begge har deres fælles Forklaring i den Omstændighed, at Søren Kierkegaard og Monrad var Studenterkammerater. Senere gik de to Mænds Udvikling i helt forskellig Retning, som Hauge ogsaa fremhæver (p. 252): »Medens Søren Kierkegaard førte en indadvendt Tilværelse og blev en ensom Mand, førtes Monrad ud i det offentlige Livs Uro og søgte Afløb for sin Virketrang, dels i det politiske Arbejde, dels i Kirkens Gerning. De Problemer, der var Søren Kierkegaards, var ikke Monrads; medens Kierkegaard fjernedes mere og mere fra »den officielle Kirke«, fik Monrad som Præst, Kultusminister og Biskop en væsentlig Del af sin Livsgerning i Kirkens Tjeneste«. Dette er Forklaringen paa, at de to Mænd aldrig omtaler hinanden i deres Skrifter, hvorfor Monrads Navn slet ikke forekommer i Registerbindet til 2den Udgave af Kierkegaards Samlede Værker. At Monrad skulde have »forsvoret at læse« Kierkegaard, som Krieger skriver i et Brev til Monrad², skal næppe opfattes bogstaveligt. I ethvert Tilfælde nævner Auktionskatalogen fra 1865 over Biskop Monrads Bøger ogsaa et Skrift af Kierkegaard, men ogsaa kun eet, nemlig »Philosophiske Smuler« fra 1844.

X

Det følgende Afsnit (p. 253—265) handler om »*Monrads Deltagelse i den kirkelige Polemik*. »Den er dels kendetegnet ved nogle Indlæg i Aviser og Tidsskrifter, rettet mod Kir-

¹) Dette fremgaar af selve det Sted, Hauge henviser til: Sejr Kühle i »Personalhistorisk Tidsskrift«. 9. R. IV. S. 253, som bygger paa P. C. Kierkegaards utrykte Dagbog.

²) 30/3 1847. Danske Magazin. 7. R. III. S. 19.

kens og Kristendommens Modstandere, dels af hans Bestræbelser for at virke mæglende inden for Kirken« (p. 253), og den er »et Vidnesbyrd om den vaagne Interesse, hvormed Monrad fulgte Tidens Strømninger« (p. 261).

Mindst Betydning har hans Diskussion med *J. P. Jacobsen* i »Nyt dansk Maanedsskrift«. III. 1871—72 om Darwinismen (jfr. ovenfor S. 33. Anm.)¹.

Større Opmærksomhed vakte hans Indlæg² i Anledning af den matematiske Professor *Adolph Steens* opsigtvækkende Tale ved Universitetets Reformationssfest 1875³. Hauge burde her have givet et Indtryk af, hvad Professor Steen egentlig vilde, f. Eks. ved Hjælp af følgende Citater af hans Tale: »Fortjener Theologien sin rundelige Plads iblandt Universitetets Lærestole, saa maa det være, fordi der endnu er Noget at grandske, Noget at forbedre. Men den maa ikke hvile paa noget udenfra Givet, thi saa er Grandskningen ikke fri, lige meget om dette Givne er et saakaldet religiøst Liv eller en vis fast Kreds af Dogmer« (S. 243). Han ønsker et Broderskab mellem de forskellige, af hinanden ganske uafhængige Videnskaber (S. 245. 247), men kræver, at Videnskabsmanden maa kende den Metode, der anvendes, og de Resultater, der er naaet i andre Videnskaber, som staar i nær Forbindelse med hans egne, saa at der ikke bliver »aabenlys Strid imellem forskjellige Videnskabers Lærdomme« (S. 249). »Rent utaaleligt maa det blive, naar vi skulle lære noget, som er i Strid med andre Videnskabers Lærdomme, f. Ex. naar man fra et

¹) Det burde have været nævnet, at Indlæggene i denne Strid er genoptrykt i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs Udgave af *J. P. Jacobsens »Samlede Værker«*. V. 1929. S. 397—405. 211—215. — 1873 skrev Monrad i »Dagbladet« 15/8 og 19/8 »Endnu et Par Ord om Darwinismen« i Anledning af H. S. Vodskovs Anmeldelse sammesteds 11/6 og 12/6 af *J. P. Jacobsens Oversættelse af Darwins Skrift »Om Arternes Oprindelse«*.

²) I »Fædrelandet« 21/1. 22/1. 8/2. 1876.

³) Trykt i »Det Nittende Aarhundrede«. 1876. S. 237—252. Om Adolph Steen se H. G. Zeuthen i DBL.² XXII. 1942. S. 433—435.

aandeligt Standpunkt skal komme til naturstridige Resultater« (S. 251). I sit Svar til Professor *Fr. Hammerich* samler Professor Steen sin Opfattelse i den Sætning: »Theologien skal blive en virkelig Videnskab, som kan foredrages ved Universitetet i Overensstemmelse med alle andre; kan den ikke det, saa har den ikke hjemme paa en videnskabelig Højskole«¹.

Om *Monrads* Svar (som refereres af Hauge p. 254—257) skrev *Fru Heiberg* til Krieger², at hun fandt det »ganske fortrinligt i enhver Henseende. Jeg holder meer og mere af Monrad og er overbevist om, at han i de sidste Aar ved et overordentlig indvortes Arbejde er naaet op til et aandeligt Punkt, han ikke tidligere har staaet paa«. 16. Februar 1876 skrev hun til Monrad³ for at »takke Dem for den Opbyggelse, jeg har haft af Deres udgivne Prædikener, af Bogen »Fra Bønnens Verden«, og nu sidst af det fortrinlige Svar i »Fædrelandet« til Prof. Steen. Det er besynderligt, at der gives Mennesker, begavede i flere Retninger, men som aldeles mangler Organ til at sætte sig i nogensomhelst Forbindelse med, eller Forhold til og Paa-virkning af de høiere Magter . . . Ere de Stakler af Naturen blindfødte? Mangle de af Naturen Organet, eller er det lutter Hovmod, der gjør, at de ikke trænge til andet Holdpunkt end deres eget Jeg. Hvor herligt, at der sidder en Mand som Biskop Monrad ude i Landet, der kan og vil hæve sin klare, overbevisende Røst til Lærdom og Advarsel — ikke for de blindfødte — men for dem, der kun ere altfor tilbøielige til at se en F.-Karl i en saadan ny Apostel, der har Mod til at rive de Gamle ned af deres Pjedestaler . . .

Skulde jeg i Sommer komme i Nærheden af Deres Bispegaard, da maa De ikke forundres over, om jeg tager mig

¹) »Fædrelandet«. 1876. Nr. 13.

²) Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. II. 1915. S. 259—260.

³) Ib. S. 386—387.

den Frihed at aflægge Dem et Besøg til Tak for de Timer, jeg ifjor Vinter laa i Sengen i Rom, betaget af Klimatfeber og fandt Trøst, Opmuntring og Glæde ved at læse i Deres Prædikener. Deres, af mange Grunde, hengivne Johanne Luise Heiberg«.

Ogsaa mod *Georg Brandes* drog Monrad i Felten. I Hauges Referat¹ af hans Modskrift² mod første Del af »Hovedstrømninger«³ savner jeg følgende karakteristiske Udtalelser: »Hvilken Sandhed har Dr. Brandes da fundet med Hensyn til Opfattelsen af Menneskeslægten? Han siger S. 138: »Da en Part af Menneskeheden maa betragtes som vilde Dyr, en anden som sande Aber og den aldeles overvejende Majoritet som Dosmere og Ignoranter, er det let at se, i hvad Forhold til Sandheden den offentlige Moral og den offentlige Mening i Almindelighed vil staa«. Hertil svarer Monrad: »Hvor langt ere vi dog komne bort fra Broderskabets store Tanke, og hvor er det underligt at finde saadanne Ytringer i den Mands Mund, der ikke kan finde Ord stærke nok til at forherlige den franske Revolution! Og hvor er dog ikke den Fordring pudsigt, at Individet skulde stilles udenfor Paavirkning af Samfundet for at danne sig sin selvstændige Religion og Sædelære! Den samme Fordring maatte jo gøres med Hensyn til Konst og Videnskab, for at bevare Individets originale Produktivitet. Hvert enkelt Men-

¹) Jeg bemærker følgende Smaaunøjagtigheder: p. 254 L. 3 f. n. skal læses: at der nogensteds foredrages Teorier; p. 255 L. 11 f. n. læses: Brudstykker (for Brokker), p. 257 L. 27: Væsener (for Venner). P. 258 L. 9 lader Hauge Brandes' Doktorafhandling (»Den franske Æsthetik i vore Dage«, 1870) være »det første Arbejde fra hans Haand«, uagtet han dog tidligere havde udgivet »Dualismen i vor nyeste Philosophie« (1866), »Æsthetiske Studier« (1868) — foruden Oversættelsen af Stuart Mill's »Kvindernes Underkuelse« (1869).

²) »Den frie Tanke og Dr. Brandes's Forelæsninger. Af 44«. 1872. Særtryk af »Fædrelandet«. 1872. Nr. 78—80. Det var almindelig kendt, at Mærket »44« betød D. G. Monrad.

³) »Emigrantlitteraturen«. 1872, optrykt i Brandes' Samlede Skrifter. V. 1900. S. 1—192. Den af Hauge p. 257 omtalte Artikel om Renan er i omarbejdet Skikkelse optrykt i Samlede Skrifter. VII. 1901. S. 3—24.

neske skulde begynde forfra Menneskeslægtens uhyre Arbejde, og hvad vilde man opnaa ved disse Bestræbelser uden at standse den aandelige Udvikling og forvandle Menneskenes Børn til en Flok Vilde?» (S. 23—24).

Til sidst drøfter Monrad Brandes' Opfattelse af *Familie-liv og Skilsmisse* og udtaler som sin egen Mening (S. 32): »Der er Noget i Ægteskabet . . . der er stærkere end Luner, Indfald og øjeblikkelige Indtryk, det er Pligten, det er: »Du skal!« Denne Pligt og dette »Du skal« hviler paa den Overbevisning, at Menneskets Villie kan og bør være stærkere end Menneskets Sind. Der er noget Ejendommeligt ved den kristelige Kjærlighed: den kan elske trods alle Mangler, Skrøbeligheder og Ufuldkommenheder, thi den elsker i Haabet, og derfor er den saa mægtig ogsaa i Ægteskabet. Hvis Du spurgte en Kvinde, og spurgte hende med Rette: »Hvorfor elsker Du dog den Lømmel?« og hun svarede Dig: »Jeg elsker ham, fordi han er min Mand, fordi jeg har lovet at elske ham indtil min sidste Time, fordi jeg ej kan Andet«, vilde da dette Svar mishage Dig? Vilde Du henregne hende til Dosmernes og Ignoranternes store Flok? Mishager Dig det stille Taalmod, der taust bærer Uret og Krænkelser, og bevarer i sagtmodig Trofasthed Kjærligheden frisk og uforandret? Os, vi tilstaa det, mishager den ikke; vi beundre den«.

Overfor Kirkens Modstandere var Monrad saaledes en slagfærdig Apologet. Overfor Stridighederne indenfor Kirken søgte han at mægle. Saaledes i Skriftet »*Om Slaget ved Katekismen*« (1874) i Anledning af, at Pastor N. G. Blædel havde angrebet Pastor P. A. Fengers Udgave af Luthers lille Katekismus for at have forvansket Luthers Lære om Daabsordet og Nadverordet ved at indsmugle det grundtvigske Partis særegne Paastande. Hauge burde i sit Referat (p. 262)¹ have nævnet, hvorledes Blædel be-

¹) Ogsaa her kunde Fremstillingen have været mere nøjagtig. p. 261 L. 25—26 burde det hedde: Fra Sekretæren for Konferencen for den norsk-dansk lutherske Kirke i Amerika. — Den p. 261 L. 29 omtalte

grunder denne Anklage. Han henviser til, at Gudsordet ved Daaben ifølge Luthers Katekismus er »Hvad vor Herre Christus siger hos Matthæus i det sidste Capitel« [Mt. 28 19]; men i Fengers Udgave hedder det: »Guds Ord, som er sammenføiet med Vandet, er Daabsordet paa den christne Tro i Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Navn. Guds Befaling er denne, som vi læse hos Matthæus i det Sidste« [Mt. 28, 19]. Angaaende Nadveren bliver Luthers »Hvor staaer det skrevet? Svar: Saaledes skrive de hellige Evangelister« ... i Fengers Katekismus til: »Steder i Skriften, som det stadfæste, ere ...«. Grunden til denne Ændring er — siger Blædel¹ — den grundtvigske Paa-stand, at Nadverens Sakramentord ikke findes i den hellige Skrift eller er uddraget af denne, men er »Herrens Mundsord« til Menigheden, aldeles i Lighed med den apostolske Trosbekjendelse«.

Monrads Indlæg i denne Strid er præget af hans allerede tidligere (S. 100—103) omtalte *Halvgrundtvigianisme*: »Ogsaa efter min Overbeviisning indeholder Troesbekjendelsen Alt, hvad der er fornødent til Salighed ... Det kommer kun an paa, at vi tilegne os den paa den rette Maade, og at den lever hos os i hele sin Fylde, saa finder Sjælen Freden her, Saligheden hisset« (S. 18—19). Derfor tager han — efter mit Skøn — ikke tilstrækkelig Afstand fra Fengers tendentiøse Ændringer i Luthers Katekismus, og jeg maa derfor betragte det som en Overdrivelse, naar Hauge (p. 261) betegner Monrads Skrift som »mønstergyldigt«, selv om jeg gerne anerkender, at det indeholder

Skrivelse er aftrykt i W. Hjort: Nikolaj Gottlieb Blædel. 1881. S. 157—158. — Til p. 261 L. 8 f. n. burde have været bemærket, at H. N. Clausens Formulering her ikke er helt korrekt. Det er ikke grundtvigsk Anskuelse, at »Prøvesten og Regel for Menneskets Tro, Lære og Liv« er Kirkens Lære — men Kirkens Tro, saaledes som det ogsaa hedder i den norske Præst Müller Eggens Forespørgsel.

¹) »Pastor Birkedal og Grundtvigianismens Katekismus«. 1873. S. 15—17.

smukke Udtryk for Fredskærlighed og praktisk Visdom¹.

I Monrads Skrift »Om Slaget ved Katekismen« finder Hauge (p. 265) med Rette »et typisk Udtryk for hans Stræben efter at virke mæglende og samlende inden for Kirken. Han ønskede, at der skulde være Plads til de forskellige kirkelige Retninger; i den Forstand er det rigtigt, at hans teologiske Fysiognomi i mangt og meget minder om *de gamle latitudinariske Biskopper i England*, som Professor, senere Biskop, *Fr. Nielsen* skrev«². Disse engelske »Latitudinariere« i det 17. Aarhundrede³ beskrives af *Fr. Nielsen* som Mænd, der hævdede, at Statskirken skal være rummelig (»comprehensive«), og fremhævede den apostolske Trosbekendelse ved Siden af Skriften som Udtryk for det fælleskristelige⁴.

Denne Karakteristik af *Monrad* som »bredkirkelig« maa anses for ubetinget rammende; men da det drejer sig om en afsluttende Karakteristik af *Monrad* som Forkynder og Biskop, burde det have været nærmere begrundet.

Det ene af de to Træk, som *Fr. Nielsen* nævner som betegnende for de engelske Latitudinariere, Fremhævelsen

¹) »Hvor vi Theologer dog alle tilhobe trænge til Sagtmodighed og Ydmyghed, naar vi stride med hverandre, og hvor let glemme vi vor fælles store Kjærlighed til vor Herre og Mester over mindre Menings-Forskjelligheder« (S. 10). »Den letteste Maade til at seire over sin Modstander er altid at tilegne sig alt det, hvori han har Ret« (S. 46). Disse gyldne Ord anføres ogsaa af Hauge p. 263 og 264.

²) Artiklen om *Monrad* i DBL.¹ XI. 1897. S. 457.

³) *John Hales*, *William Chillingworth*, *Jeremy Taylor*, *Edward Stillingfleet*, *John Tillotson* o. a.

⁴) *Fr. Nielsen*: Kirkehistorie. II, 1. 1908. S. 604—609. Mange andre kirkehistoriske Fremstillinger (f. Eks. *Holmquist* og *Nørregaards* II.² 1935. S. 362. 400. 550—551. 558—560) nævner ikke dette andet Træk, Fremhævelsen af den apostolske Trosbekendelse. Man tør vel formode, at det ikke har været saa fremtrædende hos de engelske Latitudinariere, som *Fr. Nielsen*s Kirkehistorie giver Indtryk af. Men denne lærde Kirkehistoriker var jo Grundtvigs Discipel og plejede gerne at notere, hvor han fandt en Omtale af eller en (formentlig) Hentydning til den apostolske Trosbekendelse.

af den apostolske Trosbekendelse ved Siden af Skriften, er der allerede gjort tilstrækkelig Rede for i den tidligere Udvikling om Monrads »Halvgrundtvigianisme«¹. Det andet Træk, Ønsket om Statskirkens Rummelighed, er strejft et Par Gange i Hauges Fremstilling, men burde have været behandlet i Sammenhæng og mere indgaaende. Jeg anfører nogle Udtalelser af Monrad, der viser, hvor fremtrædende denne Tanke til enhver Tid har været hos ham.

Allerede som 31aarig skriver han i sin tidligere (S. 52—53) omtalte fortrinlige Afhandling om Forordningen om gudelige Forsamlinger: »Det er Regjeringens Pligt paa den ene Side at lade Videnskabens friske Aande lufte gennem Kirken, paa den anden Side at lade Folkets religiøse Overbevisning komme til sin fulde Ret, og ved Overensstemmelsen mellem disse to Momenter at fremme den religiøse og aandelige Udvikling«. »Det er netop Betydningen af enhver Modsætning og altsaa ogsaa af de gudelige Forsamlinger, at Kirken for at udsone den med sig nødes til at voxer i aandelig Styrke og udvikle sig selv. Den verdslige Magt tilføier derfor Kirken ubodelig Skade, naar den af et vist ridderligt Galanteri kommer den til Hjælp mod dens virkelige eller formeentlige Modstandere«². »En Kirke, der mangler Modsætninger, kommer let til at ligne et stillestaaende Vand, en Dorskheds og Ligeegyldigheds Aand indsniger sig let hos Menigheden og Menighedens Lærere«³.

I samme Aand skriver Monrad som Kultusminister i et Cirkulære til Biskopperne 9. Maj 1848⁴: »Jeg behøver næppe at bemærke, at det ikke kan være muligt at gjøre noget Forsøg paa fortrinsvis at understøtte den ene eller den anden theologiske eller religiøse Retning i Kirken, men

¹) Hauge nøjes med diskret at antyde Forholdet, uden at anvende det maaske mindre velsete Udtryk, »Halvgrundtvigianisme«.

²) »Flyvende politiske Blade«. Nr. 3. S. 57—58. 71 (delvis anført af Hauge p. 66).

³) »Flyvende politiske Blade«. Nr. 4. S. 19.

⁴) Hauge p. 80.

at min Bestræbelse tværtimod ene vil gaa ud paa at frigjøre og organisere de Kræfter, som findes i selve Kirken, for at denne under en uhildet indre Udvikling kan bestaa Tidens haarde Kamp, kan lade fremtræde og forsone sine egne Modsætninger, kan ved egen Kraft raade Bod paa egen Brøst og saaledes fremme Guds Ære, og ved at forfølge sit eget ophøiede Formaal, der stedse bliver det samme, medvirke til Statens Vel.

Som Biskop over Lolland-Falsters Stift fremhæver han i en Indberetning 1871, at Indre-Missions Ensidighed tilvejebringer en maaske ikke uønskelig Modvægt mod Grundtvigianismen. »Da ingen af Retningerne gaaer uden for Kirkens Grænser, synes det ønskeligt, at de faa Leilighed til at udvikle sig; det er nu engang de menneskelige Kaar, at alt Liv, ogsaa det kirkelige, udvikler sig under Modsætninger«¹. Med disse Udtalelser stemmer den Skildring, som en af hans unge Præster, den senere kendte Kirkehistoriker, *L. Koch*, giver af sin Biskop: »Der var intet, som han satte mere Pris paa end Personlighed og Ejendommelighed«. »Naar en Mand ikke var som en Fonograf, der kunde gentage og saa at sige materialisere et Partis Stikord, var det ham ganske ligegyldigt, hvilket Parti han hørte til«².

Det samme rummelige Syn gav han Udtryk for i de Diskussioner, hvori han deltog. Saaledes skriver han i en Forhandling med Grundtvigianerne: »Det var at ønske, at denne gjensidige Anerkjendelse [mellem dem, der deler den grundtvigske Opfattelse af Troesbekjendelsens Oprindelse, og dem, der ikke deler den] maatte som en lysende Stjerne

¹) Hauge p. 164.

²) *L. Koch*: En gammel Præsts Erindringer. 1912. S. 94. Hauge kender Skriftet, men anfører ikke Stedet. — I denne Sammenhæng kan det ogsaa nævnes, at den af Hauge p. 227 anførte Udtalelse af Præsten og Forfatteren *Johannes Fibiger* om Monrad fortsættes saaledes: »Grunden var, at han i Dybet var en virkelig from og derfor kjærlig Sjæl. Den klare og skarpe Jurist som han var, var der inderst i ham en dyb Tro til Mennesker«.

straale over alle gjensidige Udtalelser om Stridspunkterne¹. Og i Diskussionen med Professor Steen: »Jeg ønsker ingenlunde nogen Indskrænkning i den *Lærefrihed*, der hidtil har bestaaet i et saa vidt Omfang for de theologiske Professorer. Sandheden kan kun vinde ved den fulde Frihed. En Universitets-Lærer skal have Ret til at udtale sin hele Overbevisning, bereder den end herved de Unge mangan aandelig Kamp, saa er jeg dog sikker paa, at de sejrrig ville gaa ud af Prøvelserne; Ordets Forkyndelse har en mægtig Kraft til at betvinge Meninger, der afvige fra Evangeliets Sandhed«².

Ogsaa i Prædikener udtrykker han det samme Grundsyn — saaledes allerede i Dimisprædikenen 1846 med Temaet »Guds Enhed i Mangfoldighed«, der slutter med en Opfordring til at vise Langmodighed og Fordragelighed (Hauge p. 69—71). Hans trykte Prædikener indeholder, som tidligere omtalt (S. 86—87), adskillige Vidnesbyrd om den Rummelighed overfor andre, som han forenede med sin personlige Ortodoksi. For øvrigt mente han, at »alt Godt, alt Sandt, alt Skjönt, der har aabenbaret og aabenbarer sig i denne Verden fra dens Skabelse til dens Undergang, ere brudte Straaler af Jesu Christi Herlighed. Han er tilstede i det Altsammen, skjönt vore Øine saare ofte ere lukkede, saa vi ikke see eller gjenkjende ham«³.

Monrads kirkelige Ideal: en rummelig Folkekirke, indenfor hvilken de forskellige kirkelige Anskuelser og Retninger frit kan virke og samarbejde, har sit Sidestykke paa det politiske Omraade, hvor hans Bestræbelser — efter hans egne Ord⁴ — gik ud paa »at tilveiebringe en Overenskomst mellem Partierne, saa at deres Stridigheder traadte i Skygge

1) »Dansk Kirketidende«. 1873. Nr. 33. Sp. 534.

2) »Fædrelandet«. 1876. Nr. 32.

3) Præd. S. 253. Hauge anfører (p. 196) disse skønne Ord og tilføjer, at de »paa een Gang kan minde om Hegel og Martensen« [mere dog om Martensen end om Hegel, da de ikke blot taler om Guds, men om Jesu Kristi Herlighed].

4) »Politiske Breve«. Nr. 1—4. 1874. S. 30. 42. Jfr. ovenfor S. 79.

for Fædrelandets Tarv«. *En harmonisk Samvirken af de forskellige Kræfter* var Maalet for hans politiske Virksomhed — som Dr. Bagge udtrykker det¹: »En Tilstand af national, social og konstitutionel Harmoni, Harmoni mellem Tysk og Dansk indenfor Monarkiet, Harmoni mellem Samfundsklasserne, Harmoni mellem Forfatningsfaktorerne, en Harmoni, som han helst ser tilvejebragt ikke gennem stærke Brydninger, men ved fredelig Udjævning af Modsætningerne, i Nødsfald gennem Statens Tvang«.

XI

Bogens Slutningskapitel, der rekapitulerer adskilligt af det tidligere udviklede, handler om »*Bedømmelsen af Monrads Personlighed*« (S. 266—277). Denne Bedømmelse kan jeg i det hele godkende, ogsaa Afvisningen af Magister *Harald Nielsens* urimelige Paastand, at Kristendommen, saaledes som den tager Skikkelse i Monrad, løfter Ansvar af hans Skuldre². Heroverfor fremhæver Hauge med Rette (p. 269—275), at baade Monrads efterladte Redegørelse og — endnu mere — hans intense Beskæftigelse med den femte Bøn i Fadervor »vidner klart om, i hvor høj Grad han kæmpede med sit Ansvar«, og han henviser til vægtige Udtalelser i denne Retning af saa kyndige Mænd som *P. Vedel* og *N. Neergaard*³.

¹) Studier over D. G. Monrads Statstanker. S. 25. Jfr. S. 91. 154—155. — Selv i et videnskabeligt Skrift som »Den første Kamp om den apostolske Troesbekjendelses Oprindelse«. S. 61 kommer Monrad tilbage til dette sit politiske Ideal: »I indvortes Henseende ere de Tider lykkelige for et Folk og et Land, i hvilke der er en harmonisk Samvirken mellem disse to mægtige Samfundskræfter« [Myndigheden og Friheden].

²) Harald Nielsen: Mænd og deres Gerning. 1929. S. 51. Ogsaa Rektor A. I. West tog i »Berlingske Tidende« 15/11 1929 Afstand fra Harald Nielsens Opfattelse af Monrad.

³) Disse Udtalelser gengiver Hauge p. 272 i en lovlig forkortet Form. Vedels Ord om, hvordan Monrad »gik især i Rette med sig selv om,

Ingen har haft de Betingelser for at kunne bedømme Monrad som Politiker og Personlighed som Direktøren i Udenrigsministeriet *P. Vedel*. Man forbavses derfor over, at Hauge i dette afsluttende Kapitel fuldstændig har ignoreret Vedels betydningsfulde Skildring af Monrad i »Tilskueren«. 1904. S. 379—381. Han taler her først om det frastødende Indtryk, som Monrad gjorde, men fremhæver udtrykkelig, at han ikke var illoyal — hvilket viser, at Vedel efterhaanden, gennem sit nærmere Bekendtskab med Monrad, havde faaet et gunstigere Indtryk af denne, for i 1863 skriver han i et Brev til Krieger, at Monrad er »vidunderlig umoralsk og »ureenlig«, som De vilde sige¹. Men

hvorvidt han havde valgt det Rette og ladet sig lede af de rette Motiver« — fortsættes saaledes: »Alt dette udgjorde et Aandsarbejde, som næppe nogen Anden kan opvise Magen til, og som adskiller Monrad saa bestemt fra vore andre Politikere, der ikke tog Fortiden saa tragisk« (»Redegørelsen«. S. X). — I Citatet af Neergaards interessante Anmeldelse af Redegørelsen (»Tilskueren«. 1914. S. 179) mangler Begyndelsen: »I Monrads Redegørelse bliver Kritiken over de andre mildnet og dæmpet det mest mulige og ethvert forklarende og undskyldende Moment fremhævet. En mindre Mand vilde søgt at lette sig Ansvarrets Byrde ved at undskylde sig selv og kaste det mest mulige over paa andre. Ikke saa med Monrad.« (Derefter følger de af Hauge p. 272³⁴ anførte Ord).

Ogsaa Citatet p. 268⁸ er ufuldstændigt. Kort efter H. N. Clausens Død skriver Monrad om ham (»Politiske Breve«. 9—13. S. 14): »Han havde en sjelden reen og ædel Character, maaske med en lille Tilsætning af Selvtilfredshed; under et temmelig koldt og afmaalt ydre Væsen glødede Hjertet af Kjærlighed til Fædrenelandet, det danske Sprog, Sønderjylland«. Saa følger de af Hauge p. 268⁸ anførte Ord, og derpaa slutter Monrad: »Det høie og dybe maatte iføre sig det jævnt forstændiges Dragt for at tiltale ham. Fred være med den ædle Sjæl!« — Det forekommer mig, at hvis man læser denne Udtalelse i dens Helhed, faar man en noget gunstigere Bedømmelse af Clausen, end hvis man nøjes med det af Hauge citerede Brudstykke. — En unøjagtig Henvisning forekommer S. 270²⁶. De dér anførte Ord af Monrad om, at Kristendommen vil beaande alle jordiske Forhold og gennemtrænge alle de politiske Partier, findes ikke i »Liberalismens Gjenmæle«. S. 66, men i Præd. S. 81.

¹) Danske Magazin. 7. R. III. S. 151.

i 1904 lyder hans endelige Dom saaledes: »Faa Mænd er bleven saa miskendte og har været Genstand for saa haarde og i det væsentlige uretfærdige Domme som Monrad ... Paa Mennesker, der ikke havde Lejlighed eller Evne til at se gennem den ydre Skæl, virkede han snarere frastødende end sympatetisk. De fandt ham kold og inde-sluttet, altid udfrittende, aldrig aaben og meddelsom, kun med Interesse for Sagen, aldrig for Personen. — Hvor urigtige disse Domme end var, saa er de dog ret vel forklarlige. Hans Rolighed kunde for fremmede nok tage sig ud som Kulde, hans Tilbageholdenhed som Ligegyldighed eller Distraktion ... Men i Virkeligheden var han heller ikke, som han kunde synes at være. Han var den ømmeste, kærligste og fornøjeligste Mand og Fader og den trofasteste Ven. Men han havde den Grundsætning, at »man ikke maatte vise sine Følelser for fremmede«, og jo større Anledning der var til at vise dem, og jo mere han følte, at man ventede, at han skulde vise dem, desto omhyggeligere holdt han dem tilbage, det var, »ligesom de stivnede i ham« — det var en aandelig Blufærdighedsfølelse eller en Protest mod et fremmed Indbrud i hans Inderste!«

Med Henvisning til *C. E. Fengers* ovenfor (S. 67) anførte Vidnesbyrd om Monrads Loyalitet afviser Vedel Beskyldningerne mod Monrad for underfundigt at have fortrængt Hall fra Konseilspræsidiat, og han tilføjer: »Og hvorledes lader saadanne Beskyldninger sig forene med hans dybe Religiositet og hans Skarpsindighed, der ikke vilde have ladet ham tage feil af sine Handlingers Karakter og af deres Hensigter og Bevæggrunde?«

Ogsaa *Aage Friis* fremhæver¹ »det Maadehold, ja, den Mildhed«, hvormed Redegørelsen er skrevet, og finder Forklaringen ikke blot i den overlegne Livserfaring, hvormed Oldingen skuer tilbage, men ogsaa deri, at »det er en kristen Biskop, der i sin høje Alders Aar ud fra den Livsanskuelse, der fra hans Ungdom har haft mægtig, stadig

¹) I Indledningen til Redegørelsen. S. XXVII.

voksende Indflydelse paa ham, har fordybet sig i religiøse Studier og daglig har arbejdet paa Fuldkommengørelse af sit kristne Trosliv«.

Pastor Hauge ender da ogsaa med at betone, at det var *Monrads Kristendom*, der hindrede hans Personlighed i at blive sprængt af de stærke Modsætninger, som den rummede, og gav ham Kraft til at holde ud i Kampen (p. 275—277). Der kunde her have været Grund til at gaa lidt ind paa *Monrads Husliv*, og særlig paa *hans sidste Sygdom og Død*¹.

Hans yngste Datter har fortalt, at da Monrad fik at vide, at han — efter Lægens Udtalelse at dømme — næppe havde langt igen, »straalede Faders Ansigt af Glæde, og han udbød: »At tænke sig, at jeg snart skal se min Frelser, og han vil ikke forskyde mig, for jeg har elsket ham«. Derpaa talte han saa smukt om Livet efter dette, om hvordan vi ikke kunde danne os nogen Forestilling om dette, og om Glæden ved at være hos Frelseren. Da han gik forbi Moders Billede, sagde han: »Kan du se, hvor glad hun ser ud ved snart at skulle se mig?«². Om hans Død fortæller *Fr. Barfod*³: »28. Marts 1887 sad Monrad i sin Lænestol og læste i sin Bibel. Da et af Børnene kom ind for at se til ham, sad han endnu med Biblen i Hånden, han var sagtelig henslumret«. — Saadanne Træk har ogsaa deres Plads i en Skildring af Monrad som religiøs Personlighed.

Det foregaaende vil formentlig have vist, at Pastor Hauges Arbejde paa mange Punkter burde være gaaet mere baade i Dybden og i Bredden. Derved vilde Fremstillingen være blevet bedre begrundet og mere farverig; men dette behøvede ikke at give et væsentlig andet Billede af Monrads Personlighed og Gerning.

¹) P. Vedel i »Tilskueren«. 1905. S. 978—983.

²) Vedel S. 982.

³) Et Livs Erindringer. S. 172.

Efter mit Skøn har Forf. vist baade sund Sans og klart Blik for det væsentlige. Han har hverken villet give et Forsvarsskrift for Monrad eller et Angrebsskrift imod ham, men en fordomsfri, historisk Undersøgelse om Monrad som religiøs Personlighed, som Forkynder og Kirkemand. At Resultatet i det væsentlige kommer til at virke som en Oprejsning for Monrad efter Miskendelse og Forglemmelse, anser jeg for at være begrundet i Forholdenes Natur. Det er værdifuldt, at Opmærksomheden atter er blevet henvendt paa denne fængslende Personlighed med den vægtige Forkyndelse. Vi har Brug for Monrad ved Siden af Mynster og Grundtvig, Martensen og Kierkegaard. Naar der til kommer det meget *nye Stof*, der er fremdraget — særlig i Bogens første Halvdel — hvorved vi er naaet adskilligt videre end de fortjenstfulde ældre Fremstillinger af *P. Vedel* og *Fr. Nørgaard*, har jeg — trods alle Indvendinger og Betænkeligheder — ment at burde anbefale Antagelsen af denne Afhandling.

Det teologiske Fakultet maa anse det for i høj Grad paaskønnelsesværdigt, at en Præst i en stor og meget krævende Gerning har vist Interesse og Energi, Flid og Udholdenhed til — gennem mange Aars Arbejde — at kunne fuldføre et saadant Værk.

Af en Disputats at være er denne Afhandling, baade ved sit Emne og ved Behandlingsmaaden, saa interessant og almentilgængelig, at der ingen litterær Retfærdighed er til, hvis den ikke skulde faa mange Læsere, ogsaa uden for det lærde Lav.

Jeg ønsker Forf. den Glæde at faa den udsolgt og udgivet igen i en ny, udvidet og forbedret Udgave — med Benyttelse ogsaa af det Monradske Familiearkiv, som det ifølge p. 285 ikke har været ham muligt at faa Tilladelse til at benytte til det her foreliggende Værk¹.

¹) Dette Forhold viser, at Professor Aage Friis kun har haft delvis Ret, naar han i sin Anmeldelse af Povl Bagges Disputats udtalte, at der er «fri Bane for Udforskningen af hele Monrads Livsgerning» (Historisk Tidsskrift. 10. R. IV. 1937—38. S. 143).